

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METEHAN ÜNLÜ

ANKARA, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METEHAN ÜNLÜ

PROF. DR. ABDULLAH GÜNDOĞDU

ANKARA, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
TARİH

ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Abdullah Gündoğdu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu
- 2- Prof. Dr. Konuralp Ercilasun
- 3- Doç Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu
- 4-
- 5-

Tez Savunması Tarihi

09.12.2021

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu danışmanlığında hazırladığım “Altın Orda – Bizans İlişkileri(Ankara.2021)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:03.01.2022

Metehan Ünlü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	
iii	
KISALTMALAR	
v	
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar	1
2. Araştırmalar	
8	
3.Kapsam ve Amaç	10
1. BÖLÜM: MOĞOL İSTİLASINDAN ÖNCE KARADENİZ’İN KUZEYİ VE BİZANS	12
1.1 Altın Orda’nın Kuruluşuna Kadar Bozkır Kavimlerinin Batıya Göçleri	12
1.2 Bizans ve Karadeniz’in Kuzeyinde Ortodoksluk	25
1.3 Altın Orda Devletinin Kuruluşu	31
1.4 Latin İşgali ve Yeniden Kuruluş	36
2.BÖLÜM: 1261-1299 YILLARI ARASI ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ	50
2.1. Altın Orda, Bizans, Memluk ve İlhanlılar	50
1.2.II. İzzeddin Keykavus ve Altın Orda – Bizans İlişkileri	57
1.3.VIII. Mihail Paleologos’un Ölümüne Kadar Altın Orda – Bizans İlişkileri	69
1.4.VIII. Mihail Paleologos’un Ölümü ve Emir Nogay’ın Ölümüne Kadar Altın Orda – Bizans İlişkileri	75

1.5.Emir Nogay’ın Ölümü	78
3.BÖLÜM: XIV. YÜZYILDA ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ	82
3.1. Genel Bakış	82
3.2Tokta Han Dönemi Altın Orda – Bizans İlişkileri	83
3.3Özbek Han Dönemi Altın Orda – Bizans İlişkileri	88
3.4 İbn Battuta, Altın Orda ve Bizans	93
3.5Velbujd Savaşı Sonrası Altın Orda – Bizans İlişkileri	95
3. 6.Özbek Han’ın Ölümünden Sonra Altın Orda ve Bizans	98
3.7Toktamış Dönemi Altın Orda ve Bizans	103
4. BÖLÜM: ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİNİN İKTİSADİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL BOYUTLARI	109
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	117
EKLER	132
ÖZET	137
ÖNSÖZ	

Cengiz Han’ın varisleri tarafından Karadeniz’in kuzeyinde kurulan Altın Orda devleti, kurulduğu andan itibaren, o dönemin bilinen dünyasında önemli bir siyasi faktör olmuştur. Çin’den, Batı Avrupa’ya, Rusya’dan Mısır’a kadar birçok devlet Altın Orda ile ilişkiler kurmuşlardır. Bizans İmparatorluğu da buna dâhildir. Bizans, Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara yerleşen boylarla yüzyıllarca ilişki içerisinde oldu ve Karadeniz

kuzeyindeki bozkır boyları zincirinin halkalarından olan Altın Orda Moğolları da Bizans ile olan bu zincirin son parçasıdır.

Giriş bölümünde, çalışmamızda kullanılan temel kaynaklara, araştırmanın kapsamına ve bu çalışmayı neden yaptığımıza dair bilgiler verdik. Bunun yanısıra çalışmamız ile ilgili olan araştırmalar hakkında kısaca bilgi verdik. “Moğol İstilasından Önce Karadeniz’in Kuzeyi ve Bizans” adıyla birinci bölümde yukarıda belirtilen devamlılığın daha iyi görülebilmesi için, Karadeniz kuzeyindeki bozkır boylarının Bizans ile ilişkilerine, Bizans’ın bu bölgedeki başta dini olmak üzere çeşitli faaliyetleri ve Altın Orda devletinin kuruluşunun yanında 13. yüzyılın başından, Bizans’ın restoresine kadar olan dönemden bahsedildi. “1261-1299 Yılları Arasında Altın Orda – Bizans İlişkileri” adıyla ikinci bölümde; Bizans’ın restoresinden, Emir Nogay’ın ölümüne kadar süren dönem anlatıldı. “XIV. Yüzyılda Altın Orda – Bizans İlişkileri” adıyla üçüncü bölümde ise, 14. yüzyıldaki yaşanan gelişmeler ve değişen siyasi dengelere ek olarak, Altın Orda ve Bizans devletlerinin ilişkilerinin, siyasi anlamda kopması anlatıldı. “Altın Orda – Bizans İlişkilerinin İktisadi, Sosyal ve Kültürel Boyutları” adlı dördüncü ve son dönemde ise; bu iki devletin birbirleri ile olan ticari, sosyal ve kültürel ilişkileri anlatıldı.

Bu tezin hazırlanması sürecinde, baştabana kazandırdığı farklı bakış açılarıyla tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu’ya, Bizans tarihi ile ilgili yönlendirmeleriyle Dr. Öğr. Üyesi Mert Kozan’a, yine tez ile ilgili birçok önerilerde bulunan İlhan Aslan’a, bu kişilere ek olarak ismini sayamadığım, bana tezim ile ilgili çeşitli fikirler veren arkadaşlarım ve hocalarıma ve her şeyden önce bu tezin hazırlanması sürecinde bana her türlü desteği veren değerli aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

bkz: bakınız C: Cilt ev:

Çeviren ed: Editör haz:

hazırlayan

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi

KARAM: Karadeniz Araştırmaları Merkezi

M.E.B.: Milli Eğitim Bakanlığı No:

Number

pp: sayfa aralığı

S: Sayı s: sayfa

sad: sadeleştiren

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

tr: translated

TTK: Türk Tarih Kurumu

Übe: übersetsz(eviri)

V: Volume

YKY: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. Kaynaklar

1.1 Moğol – Altın Orda Kaynakları

Moğolların Gizli Tarihi: Moğol İmparatorluğunda Ögedey Han zamanında yazılan bu eser, özellikle, Moğolların Altın Orda Hanlığı'nın kurucusu, Batu Han'ın önderliğinde batıya doğru yaptıkları ikinci Moğol seferini anlatması bakımından tezimiz için önemlidir. Yazarı belli olmayan bu eser, ülkemizde Ahmet Temir ve Mehmet Levent Kaya tarafından yayınlanmıştır. Biz Ahmet Temir tarafından yayınlanan 1986 tarihli Türk Tarih Kurumu baskısından faydalandık.

Yarlıklar: Buyruk, emir, ferman anlamlarına gelen¹ yarlıklar, Altın Orda hanları ve daha sonra onun devamı niteliğinde olan hanlıkların yöneticilerinin çeşitli kişilere ve kurumlara verdikleri resmi belgelerdir. Ülkemizde başta Akdes Nimet kurat olmak üzere, İlyas Kemaloğlu ve Melek Özyetgin tarafından günümüze kalan yarlıklar yayımlanmıştır. Özellikle Altın Orda hanlarının piskopos ve Kırım'daki İtalyanlara verdikleri yarlıklar konumuzu ilgilendirmesi bakımından önemlidir. Biz bu tezimizde bizi ilgilendiren yarlıkları içerdiğinden dolayı, İlyas Kemaloğlu ve Melek Özyetgin tarafından 2017 yılında yayınlanan Türk Tarih Kurumu baskısından yararlandık.

Ötemiş Hacı – Cengizname: Mustafa Kafalı'ya göre 1490-1500 yılları arasında doğan müellif, Harezm Şibanilerinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yazarın, ölüm tarihi belli değildir.² Ülkemizde bu eserle ilgili iki önemli çalışma yayınlanmıştır; bunlar Mustafa Kafalı tarafından yayınlanan “Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu Tarihi”, diğeri ise İlyas Kamalov tarafından hazırlanan “Ötemiş Hacı – Cengizname” adlı eserlerdir.

¹ İlyas Kemaloğlu, "YARLIK", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yarlik> (06.10.2021).

² Mustafa Kafalı, Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu Tarihi, Ankara, 2009, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, s.20

Özellikle, Altın Ordu'nun kuruluş süreci ve Toktamış Han'ın tahta çıkma sürecinde bu eserden faydalandık ve yukarıda adı geçen her iki çalışmayı da burada kullandık.

1.2 Bizans Kaynakları

Konstantin Porphyrogenitus – De Administrando Imperio: Bizans imparatoru VII. Konstantin tarafından yazılan bu eser, özellikle, Bizans'ın Peçenekler ve Macarlar ile olan ilişkilerini anlatması bakımından önemlidir. Biz de çalışmamızda eserden bu konuda faydalandık ve İlhan Aslan tarafından dilimize çevrilen Post Yayınevi baskısını kullandık.

Niketas Khoniates – Historia: 12. yüzyılın ortalarında Denizli yakınlarındaki Khonai şehrinde doğan yazar, genç yaşında Konstantinopolis'e giderek, Angeloslar döneminde çeşitli memurluklarda bulunmuştur. Şehrin Latinler tarafından istilasına da tanık olan yazar, buradan ayrılarak Nicea şehrine gitmiş ve imparator Theodor Laskaris'e hizmet etmiştir.¹ Eserin Ioannes ve Manuel Komnenos devirleri Fikret Işıltan tarafından dilimize kazandırılmıştır. Bu çalışmamızda da bu eser kullanılmıştır.

George Akropolites – Historia: 1217 yılında Konstantinopolis'te doğan Akropolites, 1233 yılında ailesi tarafından Nicea'ya gönderilmiş ve burada çeşitli görevlerde bulunmuştur. İmparator VIII. Mihail'in başa geçmesiyle beraber çok önemli görevlere getirilmiş ve imparator VIII. Mihael Palaeologos ile akrabalık da kurmuştur.² Akropolites'in eseri 1203-1261 yıllarını kapsar ve özellikle İznik – Selçuklu ilişkiler bakımından önemlidir.³ Dilimize Bilge Umar tarafından “Vekayiname” adıyla

¹ Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), çev. Fikt Işıltan, Ankara, 1995, TTK, s.IX

² R. J. Macrides, “Akropolites, George”, Dictionary of Byzantium V.I (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991, s.49, Murat Keçiş, “Georgios Akropolites ve “Tarih” Adlı Eseri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2009, Sayı:28, s.192-193 ³ M. Keçiş, “Akropolites”, s.193

çevrilmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda Ruth Macrides tarafından hazırlanan İngilizce çevirisinden faydalandık.

George Pachymeres: 1241 yılında Nicea’da doğdu. Bizans’ın 1261 yılında yeniden ihyasıyla beraber Konstantinopolis’e yerleşti ve burada özellikle hukuk alanında çalıştı. Pachymeres’in on üç kitaptan oluşan eseri aslında Akropolites’in eserinin devamı niteliğindedir. Özellikle, Altın Orda – Bizans ilişkilerine doğrudan tanık olması, onun eserini bizim için çok önemli bir hale getiriyor. Altın Orda’nın Balkanlardaki faaliyetleri ve Balkanların politik durumu hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Eserin Türkler ile ilgili kısımları Vitalien Laurent ve Albert Failler tarafından yayınlanan neşri kullanılarak İlcan Bihter Barlas tarafından dilimize kazandırılmıştır.¹ Biz de bu çalışmamızda, bu yayını kullandık.

Nikephoros Gregoras – Rhomaike Historia: 1290/1 veya 1293/4’de Heraklia’da² doğan Nikephoros Gregoras, ilk eğitimini Heraklia metropoliti olan amcasından aldı. 1314/15 yılında Konstantinopolis’e mantık, retorik, felsefe ve astronomi dersleri almak amacıyla gitti. Dede-torun Andronikoslar’ın mücadelesinde II.

Andronikos’u desteklese de, III. Andronikos ile de çalıştı. Bir diğer iç savaşta ise Kantakuzen’in destekçisiydi. Dini tartışmalara girmekten de geri durmayan Gregoras, anti-Palamizm’in de liderliğini yaptı. Ancak, 1351 yılında Konstantinopolis konsilinde mahkûm ve aforoz edildi ve ev hapsinde tutuldu. 1358-1361 yılları arasında hayatını kaybeden Gregoras’ın cesedi başkent sokaklarında sürüklendi.² Onun Rhomaike Historia adlı eseri 37 kitaptan oluşmaktadır ve 1204-1359 yıllarını kapsamaktadır. Balkanlar ve

¹ Georges Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, 2009, İlgi Kültür Sanat, s.10-11 ² Günümüzdeki Muğla şehri.

² Alice-Mary Talbot, “Gregoras, Nikephoros”, Dictionary of Byzantium V.II (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991 s.874 - 875

Trakya'daki Moğol faaliyetlerine ek olarak Bizans'ın Altın Orda karşısındaki politikası ile ilgili de bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, bu eserin Almanca çevirisi kullanılmıştır.

Gregory Akindynos - Mektupları: 1300 yılında günümüzde Prilep'te doğmuştur. Genelde dini konular üzerine yazsa da bazen mektuplarında siyasi durum ile ilgili de bilgiler vermiştir. Biz bu çalışmamızda Angela Konstantinides Hero tarafından Grekçe'den İngilizce'ye çevrilen "The Letters of Akindynos" adlı eserden faydalandık.

1.3 Batı Avrupa Kaynakları

Marco Polo – Seyahatname: 1254 yılında Venedik'te doğan Marco Polo, babası Nicolo Polo ile beraber, Moğol imparatorluğu başkentine doğru yola çıkmış ve Kubilay Han'ın sarayında uzun süre bulunmuştur. Yolculukları sırasında, gördüklerini Venedik'e döndükten sonra yazıya dökmüştür.¹ 1294 yılında ölen Marco Polo'nun seyahatnamesi ülkemizde ilk defa Filiz Doküman tarafından İngilizce'den dilimize aktarılmış ve Tercüman gazetesi tarafından iki cilt halinde yayınlanmıştır. Buna ek olarak Işık Ergüden ve Zühre İlkelen tarafından yapılan çeviri ilk başta İthaki Yayınları tarafından 2 cilt halinde "Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı" adı ile yayınlanmıştır. Bu çalışma son olarak Ötüken yayınları tarafından tek cilt halinde basılmıştır. Biz ise bu çalışmamızda Alfa Yayınlarından çıkan, Leyla Tonguç Basmacı tarafından hazırlanan ve "Marco Polo – Seyahatname: Dünyanın Tasviri" adıyla yayınlanan neşri kullandık.

Wilhelm von Rubruk: Bir Fransisken Misyoneri olan Rubruk, 1220 yılında doğdu. 1253 yılında Moğollar arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Moğol topraklarına olan yolculuğuna başladı. Burada, Hristiyan olduğu iddia edilen Batu

¹ Peters, Edward and Maraini, Fosco. "Marco Polo". Encyclopedia Britannica, 2 Feb. 2021, <https://www.britannica.com/biography/Marco-Polo>. Accessed 18 December 2021.

Han'ın oğlu Sartak'la görüştü. Oradan Batu Han'ın yanına giden Rubruk, Batu Han tarafından büyük han, Möngke Han'ın yanına yollandı. Bu yolculuğa o zamanlar Latin işgalinde bulunan Konstantinopolis'ten başlayan Rubruk,¹ Bizans'ın ihyasından önce, Moğol istilasını hakkında bilgiler verdiği için önemlidir. Bu çalışmamızda Ergin Ayan tarafından "Moğolların Büyük Hanına Seyahat" adıyla dilimize kazandırılan eseri kullandık.

1.4 Rus Kaynakları

Novgorod Kroniği: 1016-1471 yıllarını kapsayan bu kronik, din adamları tarafından yazılmıştır. İçinde çok sayıda dini bilgiler içermesine rağmen önemli siyasi bilgiler de bulunmaktadır.² Özellikle Rusların Altın Orda ilişkileri hakkında önemli bilgiler veren eser, ne yazık ki dilimize hala kazandırılmamıştır. Biz bu çalışmamızda Robert Michell ve Nevill Forbes tarafından hazırlanan İngilizce çevirisinden faydalandık

1.5 Ermeni Kaynakları

Aknerli Grigor – Okçu Milletin Tarihi: Grigor'un yaşamıyla ilgili pek fazla bilgi yoktur. Akner manastırına bağlı olan bu rahip 1335 yılında hayatını kaybetmiştir.³ Eserinde Moğolların özellikle Orta Doğu'daki faaliyetlerine değinmiştir. Bununla birlikte çoğu Ermeni kaynağında olduğu gibi, Berke Han'dan iyi bir şekilde bahsedilmemiştir. Eserde özellikle Altın Orda'nın İlhanlılar ile olan ilişkilerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda Andreasyan'ın hazırladığı Türkçe çevirisini kullandık.

¹ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Willem Van Ruysbroeck". Encyclopedia Britannica, 19 Sep. 2019, <https://www.britannica.com/biography/Willem-van-Ruysbroeck>. Accessed 18 December 2021.

² The Chronicle of Novgorod, tr. R. Michell; N Forbes, 1914, London, Gray'n Inn, s.XI

³ Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi, çev. Hrant D. Andreasyan, 2007, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, s.11

Genceli Kiragos – Moğol İstilas: Günümüzdeki Gence’de bir manastırda rahip olan Kiragos’un eseri iki bölümden oluşur. Birincisi kendisinden önceki Ermeni müverrihlerinin eserlerinin derlemesiyken, ikinci kısımda Kilikya baronlarından II. Leon’un tahta geçmesiyle başlar ve onun saltana süresini anlatır.¹ Eserinde, tıpkı Grigor’da olduğu gibi, ağırlıklı olarak Moğolların Orta Doğu’daki faaliyetleri ile ilgili bilgiler verir. Altın Orda’nın İlhanlılar ile olan ilişkileri ile ilgili de bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada Fuat Hacısalıhoğlu ve İlhan Aslan tarafından hazırlanan Mahmut Kemal Bey’in tercümesini kullandık.

1.6 İslam Kaynakları

İbn Battuta: Şubat 1304’de Fas’ın Tanca şehrinde doğan² İbn Battuta’yı bizim için çok değerli kılan şey, onun hem Altın Orda topraklarına hem de Bizans başkentine olan seyahatidir. Battuta, bu gezileri sırasında Özbek Han ve imparator III. Andronikos ile görüşme fırsatı da bulmuştur. Ayrıca, II. Andronikos’un kızı ve Özbek Han’ın karısı olan Bayalun Hatun ile beraber Saray’dan Konstantinopolis’e yaptığı seyahat onun anlattıklarını bizim için çok daha değerli kılmıştır. Bu çalışmada Fas, 1997 baskısından Sait Aykut tarafından dilimize çevrilen 2004 tarihli YKY baskısını kullandık.

Aksarayı – Müsameretü’l Ahbar: Türkiye Selçukluları için temel kaynaklardan olan bu eser, çalışmamız açısından, özellikle II. İzzeddin Keykavus’un başından geçenler hakkında, önemli bilgilere sahiptir. İzzeddin’in, Bizans’a sığınışı, hapsedilişi ve Altın Orda Moğolları tarafından kurtuluşu bu eserde yer almaktadır. Bu çalışmada Mürsel Öztürk tarafından dilimize kazandırılan Türkçe çevirisinden faydalandık.

¹ Genceli Kiragos, Moğol İstilas 1220-1265, çev. Mahmut Kemal Bey, haz. Fuat Hacısalıhoğlu, İlhan Aslan, İstanbul, 2018, s.15

² Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi I, çev. A. Sait Aykut, 2004, İstanbul, YKY, s.XXI

El-Ömeri – Mesâlik’l Ebsar: 1301 yılında Dimaşk’ta doğan el-Ömeri’nin soyu halife Ömer’e dayanmaktadır.¹ 1349 yılında hayatını kaybeden el-Ömeri, eserinde Özbek Han dönemi, Altın Orda – Bizans ilişkileri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu çalışmada Ahsen Batur tarafından hazırlanan ve “Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım” adıyla yayınlanan eser kullanıldı.

İbn Bibi: Türkiye Selçukluları tarihi için en önemli kaynaklarından birini kaleme alan İbn Bibi, eserinde tıpkı, Aksarayı’de olduğu gibi, II. İzzeddin Keykavus’un yaşadıkları hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Biz çalışmamızda Nuri Gencosman’ın çevirdiği ve “Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi: Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden” adıyla yayınlanan eseri kullandık.

Nüveyri – Nihayetü’l Lireb: 1279 yılında yukarı Mısırdan doğdu. Sultan Kalavun döneminde Divan-ı Has’ta görev alan² Nüveyri’nin bu eseri, hem Altın Orda’nın iç olayları, hem Bulgar Çarlığı meseleleri hem de Altın Orda’nın Bizans ile ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada İsmail Hakkı İzmirli tarafından dilimize çevrilen, Tiesenhausen tarafından “Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler” adı ile hazırlanan eserden faydalandık.

Bunlara ek olarak el-Melik el-Zahir, İbn Abdüzzahir, Müfeddal, Şafi İbn Ali gibi tarihçilerden de faydalandık. Bu tarihçiler özellikle Altın Orda – Bizans – Memluk ilişkileri çerçevesinde önemli bilgiler vermektedirler.

Yukarıda verilenlerden başka birçok önemli dönem kaynağı bulunmaktadır. Ancak tezimizin konusu ile ilgili ya çok az ya da hiç derecesinde bilgi veren bu kaynaklar hakkında burada bilgi vermeyi doğru bulmadık.

¹ Abdülazîz el-Alevî, "İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fazlullah-el-omeri> (06.10.2021).

² Mustafa Öz, "NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuveyri-ahmed-b-abdulvehhab> (06.10.2021).

2. Araştırmalar

Altın Orda Hanlığı ve Bizans İmparatorluğu ile ilgili ülkemizde birçok araştırma yayınlanmıştır. Akdes Nimet Kurat'ın "Topkapı Sarayı müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım, Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler" adlı çalışması ülkemizdeki önemli Altın Ordu alışmalarındadır. Kurat, adı geçen çalışmasından başka "IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyi Türk Kavimleri ve Devletleri", "Peçenekler", "Türkiye ve İdil Boyu 1569 Astrahan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", "Rusya Tarihi" gibi eserlerle lkemizde Doğu Avrupa tarihçiliğine önemli katkılar yapmıştır. Bundan başka Mustafa Kafalı'nın "Altın Ordu'nun Kuruluşu ve Yükselişi" ve yazarın doktora tezi olan "temiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi" adlı çalışmaları ülkemizdeki en nemli Altın Orda çalışmalarından ikisidir. Günümüzde lkemizde, Abdullah Gündoğdu, İlyas Kamalov, Melek zyetgin, Serkan Acar gibi tarihçi ve dil bilimciler, Altın Orda Hanlığı ve onun bakiyeleri hakkında önemli araştırmalar yayınlamışlar ve yayılamaya devam etmektedirler.

Dünyada ise Altın Orda alışmalarında, Istvan Vasary önde gelen isimlerden birisidir. Yazarın Türkçeye de kazandırılan "Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı ncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)" adlı çalışması ise Altın Orda devletinin Balkanlardaki faaliyetlerini de konu alması bakımından hazırladığımız tez için önemli bir eserdir. Bunun dışında yazarın Altın Orda sahası ile ilgili birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Vasary'den başka, Yakubovskiy'nin "Altın Orda ve çöküşü" adlı eseri de mühim bir eserdir ancak Fuad Köprülü, "Altın Orduya Ait Yeni Araştırmalar" adlı incelemesinde adı geçen incelemenin Altın Ordu'nun Balkanlardaki rolünün ve Bizans ile olan münasebetlerinin ihmal edildiği görüşündedir.¹ Ayrıca, Ciociltan, Halperin,

¹ Mehmet F. Köprülü, "Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar", Belleten, 1941, C.5, S.19, s.426

Deweese, Sinor, Peter Jackson, Favereau, Allsen gibi önemli tarihçilerde Altın Orda tarihi ile ilgili çeşitli çalışmalar yayınlamışlardır.

Bizans tarihçiliği ülkemizde dünyaya göre her ne kadar zayıf durumda olsa da son dönemlerde bu alan ile ilgili literatür oluşmaktadır. Şerif Baştav'ın "Bizans İmparatorluğu Son Devir" adlı eseri ülkemizde Bizans tarihi ile ilgili çalışmaların ilklerindendir. Yine bu konuda, Melek Delilbaşı, Işın Demirkent, Fikret Işıltan gibi tarihçiler önde gelmektedir. Özellikle Fikret Işıltan tarafından dilimize çevrilen, Ostrogorsky'nin "Bizans Devleti Tarihi" eseri başvuru kaynağı olması açısından gayet değerlidir. Bununla birlikte dilimize Vasiliev, Levchenko, Mango gibi Bizantinistlerin eserleri de kazandırılmıştır ve zamanla yeni eserler de kazandırılmaya devam etmektedir.

Altın Orda – Bizans ilişkileri üzerine ülkemizde yayınlanan ilk çalışma Vernadskiy'nin Ülkü Halkevleri Dergisinde 1939 yılında yayınlanan "Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri" adlı incelemesidir. Diğer bir inceleme ise, İlyas Kamalov'un, 2005 yılında Karadeniz Araştırmaları dergisinde yayınlanan "Altın Orda – Bizans Münasebetleri" adlı incelemesidir. Bundan başka, son olarak da 2012 yılında Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları dergisinde yayınlanan Önder Güler ve Aydın Çelik'in ortak yayınladığı "Altın Orda – Bizans Münasebetleri(1261-1365)" adlı incelemedir. Yukarıdaki araştırmaların en önemli benzerliği, Altın Orda – Bizans ilişkilerine, Balkanlara da yer vermekle birlikte, daha çok Altın Orda – Bizans – Memluk – İlhanlı devletleri çerçevesinde bakmalarıdır. Bununla birlikte İlyas Kamalov'un, "Altın Orda'nın Balkanlar Politikası" adlı bildirisi ve aynı yazarın "Altın Orda – Bulgar Knezliği" adındaki Rumeli Kültürü dergisinde yayınlanan makalesi Altın Orda devletinin Balkanlardaki politikası konusunda ülkemizde yayınlanan öncü çalışmalardır. Dünyada ise Google Scholar, JSTOR, ProQuest Dissertations & Theses Global, Periodicals Archive Online gibi

platformlarda yaptığımız aramalarda Altın Orda – Bizans ilişkileri üzerine yapılmış herhangi bir incelemeye rastlayamadık.

3.Kapsam ve Amaç

Aşağıda ilişkilerini inceleyeceğimiz Altın Orda ve Bizans devletleri yaklaşık 200 yıl boyunca Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Balkanlarda söz sahibi olmuş siyasi kurumdur. 13. ve 14. yüzyıllarda bu iki devleti arasında gerçekleşen münasebetler yukarıda saydığımız bölgelerin kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Altın Orda Hanlığının; Dobruca ve Trakya üzerindeki faaliyetleri Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde önemli bir etken olurken, Bizans İmparatorluğunun boğazlar üzerindeki hâkimiyeti ve Trakya ve güneydoğu Balkanlardaki çıkarları Altın Orda Hanlığı ile olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Bununla birlikte İlhanlılar, Memlukler, Anadolu Selçuklu Devleti, Ceneviz ve Venedik gibi devletler de bu ilişkilerin önemli faktörlerinden olmuşlardır.

Bizim burada yukarıda saydığımız araştırmalardan farklı yaptığımız şey, Altın Orda – Bizans ilişkilerini, Altın Orda – Bizans – Memluk – İlhanlı çerçevesinde de değerlendirerek, daha çok Balkanlar politikası üzerinden değerlendirip, Bizans sınırına odaklanmış olmamızdır. Bunu yapmamızdaki amaç Moğolların Balkanlar politikasının tarihçiler nezdinde geri planda olması ve bu ilişkilerin Osmanlıların, Balkanlardaki yayılışından önceki siyasi durumu oluşturmasıdır. Bu konu ile ilgili son olarak büyük tarihçi Fuad Köprülü, Altın Orda tarihinin, sadece Özbek, Kırım ve Kazan sahalarının tarihini anlamak için değil, Balkanlar ve Bizans tarihini anlamak için de önemli olduğunu da söylemektedir.¹ Bununla birlikte, biz bu çalışmamızda Balkanlardaki Moğol varlığından

¹ Mehmet F. Köprülü, "Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar", s.400.

ziyade, çalışmamızın adından da anlaşılacağı gibi daha çok Altın Orda ve Bizans arasındaki merkezden yönlendirilen ilişkilere odaklandık.

Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü, Altın Orda – Bizans ilişkileri hem 13. ve 14. yüzyıl Balkan tarihini ve Osmanlı yayılması öncesi Balkanların durumunu hem de aynı tarihlerde dünyanın kaderine yön veren Yakın ve Orta Doğu'daki gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için aydınlatılması gereken çok önemli bir konudur. Bu iki devlet arasındaki ilişkiler hem Balkanlar'ın hem de Yakın ve Orta Doğu'nun kaderine doğrudan etki etmişlerdir.

Biz bu araştırmamızda başta çeşitli ülkelerin dönem kaynaklarını karşılaştırmalı olarak ve yayınlanmış çeşitli araştırma ve inceleme eserlerini kullanarak bu iki devletin birbirleri ile olan münasebetlerini incelemeye çalıştık. Ayrıca, Balkanlar'da ve Orta Doğu'da önemli rol oynayan bazı devletlerin durumunu da konu ile alakalı olması şartıyla kısaca açıklamaya çalıştık.

Konumuza geçmeden önce Karadeniz'in Kuzeyindeki bozkır boyları ile Bizans ilişkilerine, ardından Bizans'ın bu bölgedeki faaliyetlerine kısaca değinmenin tarihsel devamlılığı da göstermesi bakımından faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Bu nedenle ilk bölümde bu konular üzerinde durulacak ardından Altın Orda devletinin kuruluşundan bahsedilecektir.

1. BÖLÜM: MOĞOL İSTİLASINDAN ÖNCE KARADENİZ'İN KUZEYİ VE BİZANS

1.1 Altın Orda'nın Kuruluşuna Kadar Bozkır Kavimlerinin Batıya Göçleri

Tuna'nın kuzeyinden başlayan ve Moğolistan'da sona eren Avrasya topraklarında çeşitli boylar bulunmaktaydı. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar, Orta Asya'da yaşayan boylar için eski yurtlarındaki hayatlarını devam ettirmeye uygun bir yerdi. İlkbahar ve yaz aylarında burada boyların hayvanlarını beslemelerinde kullanabileceği bol miktarda ot yetişirdi. ¹ Ayrıca bölge de hem ticaret yapılabilecek hem de gerektiğinde yağmalanabilecek önemli yerleşik kültürlerle çevriliydi. ²

Karadeniz Kuzeyine ulaşan ilk boy, içinde Türk gruplarının da bulunduğu İskitlerdi. Bu boy MÖ. VII-IV. yüzyıllarda Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde, Orta Don, Dinyeper ve Tuna'ya kadar uzanan sahada bulunmaktaydı. İskitlerin bir kısmı Kırım ve Azak Denizindeki Grek kolonileri ile sıkı temaslarda bulunmuşlardır. İskitlerden sonra bu bölgeye Sarmatlar gelmiştir. İran asıllı olan bu boyun yaşadığı alan Orta Dinyeper ve Karpatlara kadar yayılmıştı. Bunlardan sonra Germen kökenli Gotlar, MS. 180 yıllarında Karadeniz'in kuzeyine geldiler ve doğu ve batı olarak ikiye bölündüler. Doğudakiler Ostrogot, batıdakiler Vizigot olarak anıldı. Daha teşkilatlı olan Ostrogotlar, burada bir devlet kurdular ve bu bölgedeki birçok topluluğu hâkimiyet altına aldılar. Gotlardan başka, Volga'nın kuzey sahasından Baltık sahillerine kadar olan sahada ise çeşitli Fin kabileleri yaşıyordu. Herhangi bir teşkilata sahip olmayan bu kabileler, çok dağınık bir şekilde ormanlık sahada yaşıyorlardı. Slavlar ise, milattan sonraki dönemlerde, Dinyeper'i takiben Karadeniz'e doğru inmeye başlamışlardı. ³

¹ Akdes N. Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, Devlet Basımevi, s.52

² Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, çev. Osman Karatay, Çorum, 2006, Karam, s.97

³ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.7-10

Doğu Avrupa’da durum böyle iken IV. yüzyılın başlarında Hunlar Aşağı İdil’den Hazar’a yakın bozkırlara doğru sarmaya başladılar. 330-350 tarihlerinde Kuban havzasındaki Alanları buradan çıkararak burayı ele geçirdiler. Buradan Anadolu’ya da akınlar yapan Hunlar, Urfa’ya kadar geldiler. Doğu Anadolu’ya yapılan akından sonra Aşağı İdil’deki yurtlarına dönen Hunlar, kısa bir süre sonra Batı’ya olan hareketlerine başlayacaklardı.¹

Bu sırada Karadeniz Kuzeyindeki bozkırlarda Gotların devleti bulunuyordu. Hunlar, batıya doğru ilerleyişlerinde Ostrogotları yendiler ve Vizigotların bulunduğu topraklara ulaştılar. Hunlara karşı koyamayacaklarını anlayan Vizigotlar, Bizans’a sığındılar. Bir süre sakin bir hayat yaşasalar da, Romalı general ve memurların onlara karşı olan kötü tavırları nedeniyle isyan ettiler ve Hunların da desteğiyle Konstantinopolis’e doğru hareket ettiler. 378’de Adrianapolis yakınlarında gerçekleşen savaşta Roma ordusu ağır bir hezimete uğradı ve İmparator Valens öldürüldü.²

Hunların etkisiyle başlayan Gotların bu hareketleri Avrupa’da birçok kavmin yer değiştirmesine sebep oldu. Balkanlar, Panonya, İtalya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika çeşitli kavimlerin istilasına uğradı. Bu yer değişimleri sonucunda, yeni uluslar ve devletler oluşmaya başladı.³

Hunlar, Uldın’ın başbuğluğu altında Karpatlara gelmişlerdi. Her ne kadar bir başbuğa sahip olsalar da, henüz birleşmiş bir Hun devletinden bahsedilemez. Çünkü hala çeşitli boylar kendi liderlerinin önderliğinde çeşitli bölgelere yerleşmişler, kendi

¹ A. N. Kurat, Karadeniz Kuzeyi Türk Kavimleri ve Devletleri, s.17

² Alexander A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul, 2017, Alfa Yayınları, s.107-108

³ A. N. Kurat, Karadeniz Kuzeyi Türk Kavimleri ve Devletleri, s.18

menfaatlerine göre faaliyetlerde bulunuyorlardı.¹ Buna ek olarak uygun ücret karşılığında Bizans – Sasani savaşlarına ücretli asker olarak her iki taraf adına da savaşıyorlardı.²

V. yüzyılın başlarında, Rua, Muncuk ve Oktar adında üç kişi Hunlara önderlik ediyordu. 433 yılında Hunlar, Muncuk'un oğulları Attila ve Bleda tarafından yönetilmeye başlandı.³ Attila, kardeşi Bleda'nın ölmesinden sonra hâkimiyeti tamamen ele geçirdi ve Attila ile beraber merkezi, güçlü bir devlet doğdu. Hunlar bu dönemde çeşitli Türk, Germen, Trak ve İran kavimlerine hükmediyorlardı. Hâkimiyetleri Ren Nehri civarından İran'a kadar uzanıyordu.⁴ Attila'nın önderliği altında Hunlar, Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli sınır kalelerini ve şehirleri ele geçirdiler. II. Theodosios, "barışı kaçakların teslimi ve yüklü bir haraç karşılığında alabildi".⁵ 447'de Hunlar, Bizans'a karşı tekrar harekete geçtiler, imparatorluk ordusu Utus kıyılarında⁶ Hunlara mağlup oldu. Bunun üzerine 448'de barış anlaşması imzalandı. Buna göre, imparatorluk daha önceki taahhütlerinden başka Singidunum⁵ ve Novae⁶ arasını boşaltmak zorunda kaldı. Bununla birlikte imparatorluk hükümeti, Attila'nın artan taleplerinden kurtulmak için Attila'ya suikast düzenlemeyi planladılar. Ancak Attila bu planı önceden haber alınca bu gerçekleşemedi.

Attila, 450'li yıllarda, yönünü batıya çevirdi ve Bizans'a karşı olan tavrını değiştirdi. 451 yılında Theodosios'un halefi Marcianus'un Batı Roma'nın yardımına güvenerek reddettiği haraç talebi ve Honoria'nın çeyizi olarak da Galya'yı istemesi sebebiyle Batı Roma ile hesaplaşmaya karar verdi.⁷ Attila aynı yıl Galya'ya saldırdı. Ertesi yıl da İtalya'ya bir sefer düzenledi, başlangıçtaki bazı başarıların ardından Roma

¹ A. N. Kurat, a.g.e., s.20

² Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.103

³ Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, 1980, Ötüken, s.90

⁴ Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1993, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.69⁵

M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, çev. Maide Selen, İstanbul, 2007, Doruk, s.43⁶

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Vit Nehri.

⁵ Antik Belgrad.

⁶ Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Zıstovi civarı.

⁷ L. Rasonyi, a.g.e., s.71

güçlerinin baskısı ve ordudaki veba tehdidi nedeniyle geri çekildi. Golden'a göre amacı İtalya'yı fethetmek değil, Romalıların haraç ödemelerini düzene koymaktı.¹ Ancak, 453 yılında Attila'nın kendi düğününde ölümünün ardından, onun kurduğu yapı çöktü ve Hun boylarının büyük bir çoğunluğu bozkırlara geri döndüler.²

Hunlardan sonra bahsedilmesi gereken diğer bir bozkır kavmi Sabirlerdir. Sabirlerin batıya gelişlerinin Golden'a göre Hun göçleri ile bağlantılı olması mümkündür. Aşağı İdil bozkırlarında görülmeleri 6. yüzyılın ilk yıllarıdır. 515 yılında kesin olarak sahneye çıkmışlar ve Bizans – Sasani mücadelelerine katılmışlardır. Her iki tarafta Sabirleri kendi tarafına çekmeye çalıştılar.³

Doğu Avrupa tarihinde önemli rol oynayan bir diğer boy ise Avarlardır³. Kök Türklerin baskısıyla, batıya yönelen Avarlar, 557 civarında Hazar bölgesine gelmiş olmalı. Burada Sasaniilere karşı müttefik arayan Bizans ile ilişki kurarak anlaşmaya vardılar. Ancak bir süre sonra Sabir, Utigur, Kutrigur ve Antları hâkimiyet altına alıp, Küçük İskitya'ya geldikten sonra İmparatorluğu tehdit etmeye başladılar. Bu sırada Kök Türkler ile ilişki kuran Bizans, 563 veya 568 yılında Konstantinopolis'e gelen Avar elçilerine karşı kötü davrandı. Burada Franklar ile mücadele eden Avarlar 562'de püskürtülseler de 565 veya 566 yılında bunun intikamını aldılar. 567-68 yılında Gepidleri Panonya'dan çıkararak burada hâkim güç oldular.⁴

Avarların Bizans ile olan ilişkileri ise, Bizans'ın Avarlardan Kutrigurlara karşı yardım istemesiyle başlamıştı. Ancak, Avarlar kendi bildikleri gibi davranarak,

¹ P. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.105

² P. Golden, a.g.e., s.106

³ P. Golden, a.g.e., s.122

³ Avarların Türkçe konuşan bir topluluk olmaklar birlikte, kökenlerine dair çeşitli görüşler vardır. bkz. P. Golden, a.g.e., s.125 ; M. İ. Artamanov, Hazar tarihi, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2019, Selenge, s.139-145

⁴ P. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.129

Kutrigurlar ile anlaşma yapmış ve onlarla beraber Utigurlara saldırmışlardı. Bununla beraber 562 yılında Avarların Tuna kıyılarına gelip imparatorluk topraklarına yerleşme bahanesiyle saldırı planladıkları ihbarı Konstantinopolis'e ulaşmış ve Bizans, Avarlar ile olan tüm ilişkilerini kesmişti. 565 yılında ise Justinianus'un halefi olan II. Justinos Avarlara ödedikleri vergiyi de kesmişti.¹

580'li yıllarda Avarlar, Bayan Kağan yönetimindeyken, Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına bir dizi saldırı gerçekleştirdiler. 582'de Balkanlar'a giriş-çıkışı kontrol eden Sirmium'u ele geçirdiler ve Avarlarla beraber hareket eden Slavlar da Mora'ya kadar tüm Yunanistan'ı kat ettiler.² 583'te Singidium, Viminacium ve diğer Tuna kaleleri Avarların eline geçti. 587'de Moesia'da³ birçok kenti ele geçirdiler.³ Ancak, 587 yılında Edirne'de Bizanslılar tarafından mağlup edildiler.⁴ Bununla birlikte 591 yılında Bizans, Sasanilerle barış imzaladı ve doğudaki birlikleri Balkanlar'a takviye için bir şans doğdu. Böylece bu Avar akınları Bizans tarafından durdurabildi. 601'de ise Bizans komutanı Priskos, önce Viminacium, ardından Tisa kıyılarında Avarlara karşı zaferler kazandı.⁵

Avarların Bizans ile olan mücadelelerindeki en önemli olay belki de onların Sasanilerle beraber yaptıkları İstanbul kuşatmasıdır. O sırada Avarlardan başka Sasaniler ile de mücadele içinde olan Bizans'a karşı, Avarlar Trakya'dan, Sasaniler ise Anadolu'dan hareket edeceklerdi. Sasani generali Şehrbaraz Kadıköy'de karargâhını kurdu, Avarlar da Konstantinopolis surları yakınında konumlandı. O sırada imparator Heraklios Konstantinopolis'de değildi. Ancak boğazlara hâkim bulunan Bizans donanması,

¹ M. I. Artamanov, Hazar Tarihi, s.149-150

² Jean-Claude Cheynet, Bizans Tarihi, çev. İsmail Yerguz, Ankara, 2008, Dost, s.46 ³ Bulgaristan'da, Tuna'nın güney kıyılarını içeren Roma eyaleti.

³ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.119

⁴ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.175

⁵ M. V. Levchenko, a.g.e., s.119

Sasaniler ile Avarların birleşmesini önlemiş ve her saldırılarında başarısız olan Avarlar, kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardı.¹

Başarısız olan bu kuşatmadan sonra Avarların itibarı sarsılmıştı. Hâkimiyetleri altında bulunan birçok kabile ayaklanmaya başladı.² Bu ayaklanmalar ile birlikte iyice güç kaybeden Avarlar, 8. yüzyıl sonlarında başlayan Frank akınlarıyla beraber siyasi varlıklarını kaybettiler.

Avarlardan sonra, Doğu Avrupa’da önemli bir siyasi etken olan boy Hazarlardır. Onların kökenleri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Başlarda yönetici tabaka olarak Batı Köktürkler olmakla birlikte, devlet Ogur, Sabir ve diğer boyların birleşimiyle oluşmuş bir boy birliğidir.³ Batı Köktürk devleti gerileyip, 7. yüzyıl ortasında çökünce, Hazarlar ve onların rakipleri Bulgarlar ortaya çıktılar.⁴

Bulgarları hâkimiyet altına almayı başaran Hazarların elinde bulunan alan coğrafi bakımdan çok önemlidir. Hazar Kağanlığı kuzeyde İdil Bulgar devleti de dâhil olmak üzere Orta İdil Sahası, batıda Kiev’de dâhil olmak üzere Doğu Slavlarının topraklarının bir kısmı, güneyde Kırımdaki Bizans arazisi ve Derbend’de Müslümanlarla komşu idi. Doğuda ise Harezm bozkırlarına doğru genişliyordu.⁵ Burası İdil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını bulundurmakla beraber, önemli ticaret yollarının da üzerinde bulunuyordu. Bu yollardan en önemlisi İdil Nehri’nin kendisiydi. Aynı şekilde Harezm’den aşağı İdil’e oradan da Karadeniz sahillerine giden kervan yolu da buradan geçiyordu. Böylece Hazar toprakları Doğu Avrupa’nın ekonomik faaliyet ve gelişme açısından en elverişli bölgesi olmuştu.⁶

¹ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.175

² Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 2006, TTK, s.97

³ Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.275

⁴ P. Golden, a.g.e., s.178

⁵ P. Golden, a.g.e., 281

⁶ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.31

Hazarların ilk dönemleri Müslümanlar ile yapılan savaşlarla geçmişti. İlk Arap – Hazar savaşı halife Osman zamanında gerçekleşmiş, Bizans’ın Müslümanlarla olan mücadelesinde de Bizans’a destek verilmişti. Hatta Bizans imparatorlarından II. Justinianus ve V. Konstantin, bu destek için Hazar kağanlarının kızlarıyla evlenmişlerdi.¹ Ayrıca, bu imparatorlardan V. Konstantin’in oğlu “Hazar Leon” lakaplı IV. Leon 775780 arasında tahtta bulunmuştur.² Müslümanlar 651 yılında Derbend’i geçtikten sonra, Belencer yakınlarında yapılan savaşta mağlup edilmiş ve Hazarlar, güney Kafkasya’ya doğru inmişlerdi. Bununla birlikte Arap – Hazar savaşları neredeyse yüzyıl sürdü.³ 737 yılında Müslümanlar, Hazarlara üstün gelmişlerse de Hazarlar hala bölgenin en önemli güçlerinden birisiydi. Hazarlar son olarak Halifeliğin topraklarına 799 yılında akın ettiler.⁴

9. yüzyılın ortalarında Peçenekler, Hazarların doğu komşuları olmuş ve Hazar topraklarına akınlar yapmaya başlamışlardı. Bu akınlar nedeniyle Harezm-İtil ticaret yolu büyük zararlar görmüş ve Hazarların ekonomisine önemli bir darbe vurulmuştu. Bundan başka hem Rusların saldırıları hem de Bizans’ın politika değiştirerek Hazarlara karşı tutum alması, Hazarların iyice zayıflamasına neden oldu.⁵ Bütün bunlara rağmen Hazar Kağanlığı bir yüzyıl kadar ayakta durabilmişse de Kıpçakların da hareketleriyle Hazarların Harezm bölgesiyle bağları tamamen koptu ve Hazar ekonomisi iyice buhrana girdi. Bu

¹ Justinianus’un Hazar kağanının kızıyla evlenmesinin sebeplerinde birisi de kaybettiği tahtı geri kazanmaktır. Tahta tekrar çıkmayı başaran Justinianus, daha sonra tekrar Hazarların desteğiyle tahttan indirilmiş, Hazar kökenli karısı ve ondan olan oğlu Tiberius saklandıkları kiliseden çıkarılarak öldürülmüştür. bkz. M. I. Artamanov, Hazar Tarihi, s.261-266; L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.115

² A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.32

³ A. N. Kurat, a.g.e., s.38-39

⁴ L. Rasonyi, a.g.e., s.115

⁵ Ahmet Gökbek, Kıpçaklar, İstanbul, 2000, Ötüken, s.42 ⁶ A. N. Kurat, a.g.e., s.43

buhranlarla beraber kağanlıkta iç huzursuzluk başladı ve kağanlığa Kıpçaklar 11. yüzyılda son darbeyi indirdiler.⁶

Hazarlar ile ilgili kaydedilmesi gereken bir diğer husus ise, kağanlıkta tam bir dini toleransın olduğudur. Hazar halkının esas kitlesi eski inançlarına inanmakla beraber, üst tabaka Yahudi idi. Bununla birlikte İslamiyet de yaygın bir dindi.¹ Ayrıca Hristiyanlık da Hazar topraklarında erken dönemlerde yayılmıştı.²

Doğu Avrupa’da devlet kuran bir diğer önemli Türk boyu da Bulgarlardır. Bulgarlar, Azak ile Kuban arasında, Kubrat Han önderliğinde güçlü bir kağanlık kurmuşlardı. Bulgarların bir kısmı Hazar hâkimiyetini tanımayarak Tuna’ya göç ederken, diğer kısmı ise Hazar hâkimiyetini tanıyarak yerlerinde kaldı. İlk grup Asparuh önderliğinde 679’da Tuna’yı aştı ve Moesia’ya yerleşti. Asparuh’un halefi Tervel Han, Bizans’ın iç işlerinde müdahalede bulunmuş ve imparator II. Justinianus, kendisine yardım eden Bulgarların o bölgedeki hâkimiyetini tanımıştı. 716 yılında Bizans ile beraber, Araplara karşı Konstantinopolis’i savundular. Telets Han önderliğinde Bulgarlar, Konstantinopolis üzerine yürümüşler fakat imparator V. Konstantin 762 yılında Burgaz yakınlarında onları mağlup etmiştir. 809 yılında Bulgarların en güçlü kağanlarından biri olan Krum önderliğinde, Sofya, Niş ve Belgrad’ı ele geçirdiler.³

811’de Krum, imparator Nikefor’u mağlup etti ve kafatasından da kupa yaptı. Ancak 813’de Konstantinopolis’i kuşattığında başarısızlığa uğramıştır. Oğlu Omurtag ise Bizans ile barış yapmıştır.

852 yılında tahta geçen Boris ise Hristiyanlığa geçmeyi tasarlıyordu. Bunun için Franklar ile de irtibata geçen Boris, Bizans’a yenilince ortodoksluğu kabul etmek zorunda

¹ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.35

² L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.116

³ L. Rasonyi, a.g.e., s.92

kaldı ve Mihail ismini aldı.¹ Bundan başka Boris Han, oğlu Simeon'u eğitim alması için Konstantinopolis'e yolladı.² Boris Han'ın Hristiyanlığa geçmesi ile birlikte Bulgar topraklarında sayıca çok fazla Slav bulunması sebebiyle Bulgarlar Slavlaşmaya başladı.³ Ayrıca, Bizans'ın da kültürel etki alanına giren Bulgarlar, Bizans geleneklerini kendi saraylarında uygulamaya başladılar.⁴

Her ne kadar Bulgarlar Bizans'ın kültürel etkisi altına girmeye başlasalar da, Bizans için Bulgar tehlikesi her zaman var olmuştur. Özellikle Simeon(893-927) dönemi bu tehlikenin en yüksek seviyeye çıktığı dönemlerden biridir. Simeon'un seferleri sonucu Bizans onu "Bulgaristan Basileus'u" olarak tanımak zorunda kaldı.⁵ Simeon'un ölümünden sonra Bizans üzerindeki ağır baskı kalkmış ve oğlu Petro ile barış yapılmıştır.⁶

Petro'nun(927-967) hükümdarlığının sonlarına kadar devam eden bu barış, Bulgarların 965 yılında Bizans'tan haraç talebiyle bozuldu ve imparator Nikephoros Fokas(963-969), Svyatoslav'ın hâkimiyeti altındaki Rusları, Bulgarlara karşı harekete geçmeye teşvik etti. Bulgarlara karşı gayet başarılı olan Svyatoslav, Bulgarların kuzey topraklarını işgal etti ve buraya yerleşmeye karar verdi. Bu durumdan rahatsız olan I. İoannis Çimiskes(969-976) Rusları buradan çıkarmayı başardı ve Svyotaslav geri dönüş yolunda Peçenekler tarafından öldürüldü.⁷ Böylece Tuna nehrine kadar olan bölge, Bizans'a ilhak edilmiş oldu. Bununla birlikte Çimiskes'in ölümü, Makedonya'da bir isyana imkân verdi, bu isyan hızla yayıldı ve Bulgar tahtına Samuel(997-1014) çıktı.

¹ Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, 297

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.364

³ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.177

⁴ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.258

⁵ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.244-245

⁶ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.188

⁷ John Haldon, Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2007, Kitapyayınevi, s.228

Böylece Bulgar Devleti yeniden canlandı.¹ Ancak, daha sonra “Bulgaroktonos”(Bulgar Kasabı) lakabı alacak olan imparator II. Basileios(960-1025), Bulgarlara karşı benzeri görülmemiş bir vahşetle savaştı. 1014’te, 15.000 savaş tutsağının gözleri oyuldu, her yüz tutsaktan birinin, arkadaşlarını çara götürebilmesi için sadece tek gözü kör edildi. 1018’de “Bulgaristan tam anlamıyla ezilmişti.”²

Diğer Bulgar topluluğu İdil Bulgarlarının ise ilk yüzyılları neredeyse tamamen karanlıktır. İdil Bulgar Devleti’ne ait en eski bilgiler İbn Fadlan’dan kalmıştır. Bu Bulgarlar, İbn Fadlan ve İbn Rusta’ya göre medeni seviyesi yüksek bir kavimdi. İbn Fadlan, İdil Bulgarlarının, birçok kavimlerle ticaret yaptığını, zirâi malları olduğunu söyler.³ Bununla birlikte İdil Bulgarlarının Türk tarihi içindeki en büyük önemi ise, Türklerin İslam’ı ilk kabul eden boylarından birisi olmasıdır. Bilindiği gibi, Bulgar hanı Almış Han, halifeden kendilerine İslam’ı öğretecek din bilginleri istemişti ki, İslam’ın kabulü İdil Bulgarlarının kaderinin soydaşları Tuna Bulgarlarından çok daha farklı olmasının önemli nedenlerinden birisidir. Doğu-batı ve kuzey-güney ticaretinde önemli bir bağlantı noktasında bulunan İdil Bulgarlarının toprakları, Harezm ve Hazar denetimindeki İdil-Hazar yolları üzerinden kürk ve diğer kuzey, orman ürünlerinin ana kaynağı idi.⁴

Doğu Avrupa’da önemli bir rol oynayan diğer bir boy da Macarlardır. Kökenlerinin Fin-Ugor mu yoksa Türk mü olduğu hala tartışılmaktadır.⁵ Macarlar 7. ve 8. yüzyıllarda Urallardan kalkarak önce Kuban sonra da “Etelközü” denilen Karpatlar

¹ Işın Demirkent, “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti”, Bizans tarihi Yazıları(ed. Işın Demirkent), 2005, İstanbul, Dünya Kitapları, s.21

² M. V. Levtchenko, Bizans Tarihi, s.198

³ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.93-94

⁴ Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.302

⁵ Bu tartışmalar ile ilgili kısa bir bakış için Osman Karatay, “Macarlar”, Doğu Avrupa Türk Tarihi, Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, İstanbul, 2020, Kronik, s.379-381

çevresine geldiler. Macarlar burada Hazar hâkimiyetini kabul etti¹ ve Hazar urugları ile karıştılar. Hazarların zayıflaması ile birlikte Macarlar, Arpad hanedanının yönetimi altında Peçenek baskısı nedeniyle daha batıya göç etmek zorunda kaldılar.²

Bulgar – Bizans mücadelesine de karışan Macarlar, imparator VI. Leon’un çağrısıyla, Bulgarlara karşı harekete geçip, çok büyük tahribatlar yaptılar. Fakat Bulgarlar da Peçenekleri yardıma çağırdılar ve Peçenekler, Macarlara arkadan saldırıp ve onları Erdel dağlarına sığınmaya mecbur bıraktılar. Daha sonra oradan da kendi adlarını alacak olan bugünkü yurtlarına yerleştiler.³ Kral Istvan(1001-1038) döneminde Macarlar Hristiyanlığı kabul ettiler.

Macarlardan sonra bahsedeceğimiz diğer boy Peçeneklerdir. Peçeneklerin ne zaman İdil’in batısına geçtikleri tespit edilemiyor. Kurat’a göre belki bu geçiş birkaç aşamada 860-880’lerde yapılmıştır.⁴ 9. yüzyılın ortalarında Don nehri civarında bulunan Peçenekler, buradan batıya doğru sürüldüler ve Bizans – Bulgar mücadelesinin içine çekildiler.⁵ Peçenekler, Tuna’nın güneyinin Bizans tarafından ilhakına dek Bizans için önemli bir müttefik oldular. İmparator Konstantin Porphyrogenitus, “De Administrando Imperio” adlı eserinde bu konuda, Peçeneklerle barışı sürdürmek, her yıl armağanlar göndermek gerektiğini söylemiştir.⁶ Ona göre, eğer imparatorluk Peçenekler ile barış

¹ Konstantin Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, çev. İlhan Aslan, İstanbul, 2020, Post, s.103

² A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.41; P. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.307

³ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.179

⁴ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.45

⁵ P. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.309

⁶ Konstantin Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, s.29 ⁵ Konstantin Porphyrogenitus , a.g.e., s.32 ⁶ Konstantin Porphyrogenitus, a.g.e., s.

içerisinde bulunursa, Bulgarlara karşı daha etkili olunabilir.⁵ Sadece Bulgarlara karşı değil, aynı zamanda Macar ve Ruslara karşı da Peçenekler bir güvence olabilir.⁶

İmparator II. Basileios'un Bulgarların topraklarını işgal etmesiyle birlikte, Bizans, Peçenekler ile komşu oldu. Bizans ise Peçeneklere karşı, onların doğusundaki Uzlar ve Kumanlardan yararlanmayı düşündü.¹ Bu durumda Peçenekler 1026 yılında Bizans topraklarına bir akın yaptılar. Bu tarihten itibaren neredeyse 1122 yılına kadar, Trakya'ya da içine alan bir alana akınlarını sürdürdüler.² Bununla birlikte bazı Peçenek grupları Bizans ile anlaşma yaparak Bizans hizmetine girdi. Hatta bunlardan bazıları Anadolu'ya gönderildi ki, bunlar Malazgirt Savaşında, Selçukluların tarafına geçmişlerdir.³ Peçeneklerin en önemli faaliyetlerinden birisi de, Çaka Bey ile beraber

Konstantinopolis kuşatma girişimidir. Bizans, bu duruma karşı Peçeneklerin üzerine Kumanları sevk etti. Zaten daha önce Kumanlar ile Peçenekler arasında ganimet meselesi üzerine bir gerginlik yaşanmıştı.⁴ Denizlerde ise Bizans donanması Çaka Bey'in donanmasından daha üstündü.⁵ 29 Nisan 1091 yılında Lebunion savaşı gerçekleşti. Peçenekler bu savaşta mağlup edildiler. İmparator Alexios, başkente zaferler dönerken, Peçeneklerden çok azı hayatta kaldı. Peçeneklerden kalanlar Vardar nehrinin doğusuna iskân ettirildi. Bununla birlikte Çaka Bey ise Bizans donanması ile girdiği mücadelede

¹ A. N. Kurat, Peçenek Tarihi, s.126; A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.374

² A. Gökbel, Kıpçaklar, s.82

³ A. N. Kurat, Peçenek Tarihi, s.63

⁴ 1087 yılında Bizanslılar, Silistre yakınlarında duran Peçenek ordusuna saldırmışlardı. Bununla birlikte Peçenek başbuğu Tatuş daha önce Bizans'a karşı Kumanlardan yardım istemişti. Bizans yaptığı bu saldırıda mağlup olmuş ve tüm ganimeti Peçenekler ele geçirmişti. Bölgeye daha sonra gelen Kumanlar, yağma yapamamış ve Peçeneklerden ganimetin bir kısmını istemişlerdi. Ancak Peçenekler bu talebi Kumanların savaşmadığını gerekçe göstererek reddetmişti. A. N. Kurat, Peçenek Tarihi, s.181

⁵ A. N. Kurat, a.g.e., s.212

mağlup oldu ve imparatorun kışkırtmasıyla, Anadolu Selçuklu sultanı Kılıçarslan tarafından öldürüldü.¹

Lebunium zaferi ile birlikte Bizans için Peçenek meselesi neredeyse çözüldü. Peçenekler otuz yıl boyunca imparatorluğu taciz edemediler. Bundan sonra imparator II. İoannes Komnenos(1118-1143) döneminin ilk yıllarında, Peçenekler Tuna'yı geçip Trakya'yı yağmalasalar da² imparator onları kesin bir yenilgiye uğrattı(1122-1123).³

Bahsedeceğimiz bir diğer boy ise Uzlardır. Uzlar, Peçeneklerin doğusunda yaşıyorlardı. Bunlar, Hazarlar ile birleşerek Peçeneklere saldırmıştı.⁴ Peçeneklerin yerlerini işgal eden Uzlar, uzun bir süre İdil-Yayık sahasında kaldılar. 985 tarihlerinde, kuzey Rusya'da bulundular. Bunun ardından Uzların ana kütlesi Kumanların baskısıyla Dinyeper nehrine doğru göç etti.⁵ 1030-1050 civarında, Peçeneklerin yerlerini Uzlar aldı. Ruslara karşı alınan mağlubiyetler, kötü hava şartları, hastalık ve açlıktan dolayı, Bizans sınırlarına gittiler. Ancak burada, Macarlara ve Bizans'a(ve onların adına savaşan Peçeneklere) karşı aldıkları yenilgilerden sonra Bizans ve Rusların hizmetine girdiler.⁶ Ruslar ile beraber Kumanlara karşı mücadele ettiler ve kısa zamanda Ruslaşmaya başladılar.⁷ Bununla birlikte, bazı akademisyenlere göre, Uzların bir kısmının da bugünkü Dobruca'da kalarak bugünkü Gagavuzları teşkil etmişlerdir.⁸

¹ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.441

² Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), çev. Fikt Işıltan, Ankara, 1995, TTK, s.9

³ Niketas Khoniates, a.g.e., s.10

⁴ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.130

⁵ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.65-66

⁶ Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.318

⁷ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.132

⁸ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.67; Bugünkü Gagavuzlar'ın, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus ile buraya gelen Türkmenlerin torunları olduğu da iddia edilmektedir. Bkz. Paul Wittek, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of Dobrudja", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1952, V. 14, N. 3; Ahmet Yaşar Ocak, Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın

Uzların ardından Karadeniz Kuzeyi ve Doğu Avrupa’da faaliyet gösteren bir diğer Türk boyu Kumanlardır. Kumanların İdil’e doğru ilerleyişleri 11. yüzyıla doğrudur. Bu hareket çok geniş bir alana yayılmış ve Kumanlar, Uralları geçerek İdil sahasına girmişlerdir. Burada İdil Bulgarları ile karışmaya başladılar. Kumanların bir kısım ise İdil’in aşağı taraflarına giderek orada Hazarların yıkılmasında önemli etkenlerden biri oldu. Kumanlar, Peçenekler ve Uzlardan boşalan bölgeleri işgal ederek Dinyeper’e kadar yayıldılar.¹

Rus kaynaklarında ilk defa 1030-1050 arasında geçen Kumanlar, 1060 yılından sonra Uzları Tuna’ya sürdüler ve bazıları Macaristan’a doğru ilerlediler. Orada Macar kralının hizmetine girdiler(1077-1095).² Güney Rusya, Moldova ve Eflak topraklarını ele geçiren Kumanlar, buradan Bizans’a, Macaristan’a, Rusya’ya ve Lehistan’a akınlar gerçekleştirdiler.¹

Kumanların Balkan ve Bizans ile olan ilişkilerinde yaşanan en önemli olaylardan birisi, yukarıda da bahsettiğimiz Lebunium Savaşıdır(1091). Kumanlar, Moğol istilasına kadar Karadeniz’in Kuzeyindeki hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca, II. Bulgar Krallığı’nın kuruluşunda etkin bir rol oynamıştır ki daha sonra bu devletin kuruluşu ya da bağımsızlığını kazanmasına kısaca değinilecektir.

1.2 Bizans ve Karadeniz’in Kuzeyinde Ortodoksluk

Bilindiği gibi İmparator Konstantin, 4. yüzyılın başında Roma

Balkanlardaki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl), Ankara, 2011, TTK

¹ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.72-73

² A. Gökbıl, Kıpçaklar, s.72; Kıpçaklar, Moğol istilas sırasında da Macaristan’a sığınacaklar ve bir kısmı orada Moğollara karşı savaşacaklardır.

İmparatorluğundaki iç savaşların ardından, imparatorluğun Roma'dan etkili bir şekilde yönetilemeyeceğini fark etti ve başkenti antik Megara² kolonisi olan Bizantion'un³ yerine taşıdı. Adını değiştirip "Yeni Roma" adını verdi. Ancak ondan sonra şehir Konstantin'in adıyla anıldı. Burası önemli bir konuma sahipti ve hem doğuyla hem batıyla temas halinde kalınabilirdi.⁴ Bunun haricinde şehir herhangi bir askeri bozguna yol açmayacak şekilde İran ve Tuna sınırlarından yeterince uzaktı, ayrıca önemli ulaşım yollarının da üstündeydi. Bununla birlikte susuzluk ve engebeli arazi gibi sakıncaları da vardı.⁵

Augustus döneminde Roma İmparatorluğunu sınırları Tuna'ya kadar ulaştı, uzun bir süre imparatorluk bu sınırları yabancı boyların akınlarına kadar savundu. Ancak

¹ A. Gökbel, a.g.e., s.75

² Günümüzde Batı Yunanistan'da bulunan antik bir kent.

³ Yaklaşık MÖ. 660'da kuruldu. Byzantion kelimesi Trak kökenli bir kelimedir. İsmi efsanevi Trakya kralının oğlu Byzas'tan almıştır. C. Mango, A. Kazhdan, "Byzantion", Dictionary of Byzantium V.1 (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991, s.344; Konstantin burada şehri kurmaya karar verdiğinde bu koloni sadece bir kasabaydı. Paul Lemerle, Bizans Tarihi, çev. Galip Üstün, İstanbul, 2019, İletişim s.28

⁴ J. Haldon, Bizans Tarih Atlası, s.35

⁵ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.15-16

Kavimler Göçünden sonra durum değişti. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla bu bölge Bizans'ın payına düştü.¹

Karadeniz'in kuzeyine Ortodoksluğun ilk gelişi 4. yüzyıla kadar uzanır. 325 yılında Gotların yaşadığı bölgede, İstanbul'dan gelen bir piskopos bulunmaktaydı ve Hunlar ile de temaslar gerçekleştirildi. Bizans kilisesinin misyonerlik faaliyetleri Hazarlar döneminde de devam etti.² Belki de Hazarları kendi kiliselerine bağlama amacındaydılar,

¹ Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu", Bizans Tarihi Yazıları(ed. Işın Demirkent), İstanbul, Dünya, 2005, s.17

² J. M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, New York, 2010, Oxford University Press, p.91

ancak Hazarların Yahudiliği kabul etmesiyle bu faaliyetler zarar gördü.¹ Bütün bunlara rağmen Ortodoksluk en büyük yayılımını Slavlar arasında gerçekleştirdi.

Bilindiği gibi Slavlar, Avarlar ile beraber Balkanlara gelmişlerdi. Daha sonra Bulgarların Balkan topraklarını Bizans'ın elinden almasıyla beraber, Slavların birçoğu Bulgarların hâkimiyeti altına girdiler. Ortodoksluk, Boris Han'ın onu resmi din olarak kabul etmesinden çok önce, özellikle Bizans ile yapılan savaşlarda alınan tutsaklarla Bulgarlar arasında yerleşmeye başladı.² 860lı yıllarda Boris, Bizans Hristiyanlığına geçtikten sonra, İmparatorluğun Bulgar kilisesine özgürlüğünü vermeyeceğini fark etti, bunun üzerine batı krallıklarıyla iletişime geçti ve Frank kralı Dindar Louis'den din adamları göndermesini istedi. Ancak bu durum, Bizans'ı son derece tedirgin etti, çünkü Batı Hristiyanlığı, kendi başkentinin yakınına kadar geliyordu. Bunun üzerine imparator III. Mihail, Bulgarlar üzerine bir harekâta bulundu. Zor durumda kalan Boris, bu seferden sonra imparatora batı Hristiyanlığı ile olan ilişkilerini sonlandırmak sözünü vermek zorunda kaldı.³ Boris'in böyle bir harekette bulunmasındaki asıl amaç, kendisine çok yakın olan Bizans İmparatorluğu'nun etki alanından kurtulamayacağı endişesidir ki, kendisine çok daha uzak olan batılı krallıklar onun üzerinde önemli bir etkide bulunamazlardı.

Ancak Boris'in, din değiştirmesi, eski Bulgar aristokrasisi arasında çok büyük tepki gördü ve bunların kışkırtmasıyla ülkede isyanlar çıktı. Bunlar, Boris'i öldürmeyi planlıyorlardı, ancak Boris'in çok sert müdahaleleriyle bu isyanlar bastırıldı ve eski pagan aristokrasiye çok sert bir darbe vuruldu.⁴

¹ J. M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, p.92

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.326

³ Dimitri Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, Washington, 1971, Praeger Publishers, p.84

⁴ D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, p.85

Ortodokluk inancı Karadeniz'in kuzeyinde en geniş yayılma alanını Ruslar arasında gerçekleştirdi. Bu sürece değinmeden önce kısaca Ruslardan bahsetmek gerekir. Ruslar ilk defa 830'larda ortaya çıkar. İskandinav akıncılar ile tüccarlar, Baltık kıyı şeridini sömürgeleştirdiler. Novgorod, Kiev gibi bir dizi prenslik kurdular. Slavlar üzerinde hâkimiyet kurup 830 ve 840'larda Bizans üzerine akınlar yaptılar. Rurik Novgorod'da ilk knezliğı kuran kişiydi. Novgorod Knezliğı başlarda Hazarlara bağılıydı.¹

Rusların Bizans'a karşı yaptığı bilinen ilk saldırı 818 yılında gerçekleşen, kuzey Anadolu kıyılarına yaptıkları saldırıdır.² 860 yılına gelindiğindeyse, Konstantinopolis, sürpriz bir şekilde Rus saldırısına uğradı. Bu sırada Bizans İmparatoru III. Mihail(842867) Araplar ile mücadele ediyordu. Bu beklenmedik saldırı Konstantinopolis'de bir panik havası yarattı.³ Patrik Fotios(810-893) ise onları Hristiyan yapmak için bir elçilik gönderdi.⁴ Bununla birlikte Ruslar, bu saldırı sırasında Bizans karşısında ağır bir hezimete uğradılar.⁵ Buna ek olarak Fotius Kiev'e, şehir halkını Hristiyanlığa geçirmek için bir misyon yolladı. Bu misyon başlarda başarılı olsa da Oleg'in Kiev'i ele geçirmesiyle beraber, bu başarılar da geriledi.⁶

Rurik'ten sonra, knezliğin başına Oleg geçti. Oleg, Kiev'i ele geçirdikten sonra başkenti buraya nakletti. Kiev'in ele geçirilmesiyle beraber Ruslar, gelişmek için çok elverişli imkânlarla kavuştu.⁷ Oleg, 907'de Konstantinopolis'e karşı bir sefere çıktı. Bu sefer Bizans ile Kiev Knezliğı arasında bir anlaşma ile sona erdi.⁸ Bu anlaşmayla beraber

¹ D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, p.181

² Warren Treadgold, A History of Byzantine State and Society, California, 1997, Stanford University Press, p.433

³ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.189

⁴ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.1

⁵ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.321

⁶ Norman H. Baynes, L. B. Moss, Byzantium An Introduction to East Roman Civilization, London, 1948, Oxford, p.356

⁷ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.41

⁸ Paul Lemerle, Bizans Tarihi, s.99.

Bizans, Rusları paralı asker olarak kullandı, bu askerler Girit, Suriye ve Kıbrıs'ta Bizans için savaştılar.¹ İmparator Romanos Lekapenos(920-944) döneminde de, Bizans başkenti Knez İgor'un(914-945) saldırısına uğradı.² 941 yılında gerçekleşen saldırıda Ruslar, Bitinya sahillerine ve Boğaziçi'ne geldi, Ruslar burada sahilleri yağmaladılar ve Üsküdar'a doğru ilerlediler, fakat bu sefer de tam bir hezimetle sonuçlandı. Birçok Rus gemisi, Rum ateşi ile tahrip edildi ve donanmadan geriye kalanlar da geriye çekilmek zorunda kaldılar.³ Ancak İgor, 943 yılında ikinci defa Konstantinopolis üzerine yürüdü. İgor, Rus ve Peçeneklerden oluşan ordusuyla Tuna önlerine geldi ve Bizans, onunla savaşmak yerine daha önce Oleg ile imzaladıkları anlaşmayı yenilemeyi daha uygun buldu.⁴ Svyatoslav döneminde İmparator Fokas, Ruslardan Bulgarlara karşı yardım istemişti, Bulgaristan'a gelen Svyatoslav buradan ayrılmak istemeyince imparator Çimiskes, ona karşı büyük bir saldırı gerçekleştirdi. Bunun üzerine buradan ayrılmak zorunda kalan Svyatoslav, dönüş yolunda Peçeneklerin saldırısına uğradı ve bu saldırıda hayatını kaybetti.⁵

Yukarıdaki siyasi gelişmelerle birlikte, Rusların tarihinin dönüm noktalarından birisi Ortodoksluğun kabulüdür. Rusların Bizans üzerine yaptıkları ilk seferde patrik Fotios'un onları Hristiyan yapmak için bir elçilik gönderdiğini söylemiştik. Yapılan seferler ve anlaşmalarla beraber gelişen Bizans – Rus ilişkileri nedeniyle Kiev'de Hristiyanlık genişlemeye başlamış olmalılardır ki, 945 yılında yapılan anlaşmada, İgor'un elçi heyetinde Hristiyanlar da bulunmaktadır.⁶ Buna ek olarak gelişen ticari ilişkiler nedeniyle, Bizans kültürü Ruslar arasında daha kolay yayılma imkânı bulmuştu çünkü

¹ Robert Browning, The Byzantine Empire, Washington, 1992, The Catholic University of America Press, p.102

² M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.189

³ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.371

⁴ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.259

⁵ Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, s.316

⁶ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.217

Novgorod, Kiev ve Konstantinopolis arasında ticaret yapan Vareg tüccarları yanlarında Bizans'tan sadece mallar değil ayrıca Bizans kültürünü de taşıdılar.¹

Bununla birlikte, Rusların, Hristiyanlığı kabulü denince akla gelen ilk isim Prenses Olga'dır. 957 yılında, Konstantinopolis'e gelen Prenses Olga, burada Ortodoksluğu kabul etti² ve Helena adını aldı.³ Ancak onun oğlu I. Svyatoslav(945-972) atalarından kalan geleneksel tanrılarına sadık idi. Buna ek olarak Olga, Kiev'e döndükten sonra da Germen kralı I. Otto'dan da Kiev'e rahipler göndermesini istedi.⁴ Bu çabalarına rağmen Olga, kendi ülkesinde Hristiyanlığın yayılmasında başarısız oldu ancak bir Rus kilise inşa ettirmeyi de ihmal etmedi.⁵ Yine de, Olga'nın torunu Vladimir(980-1015) Hristiyan olmaya karar verdi ve o sırada Bardas Fokas isyanı ile meşgul olan İmparator II. Basileios ile görüştü. Yaptıkları anlaşmaya göre, İmparator kardeşini Vladimir ile evlendirdi buna karşılık, Vladimir imparatora 4.000 savaşçı gönderdi.⁶ Bu durum imparatorluk tarihinde bir ilkti; ilk kez bir Bizans prensesi, bir barbar lider ile evleniyordu. Bu prenses, Anna, bazı kaynaklarda Rusya'da Bizans kültürünün temsilcisi olarak görülür.⁷

Kiev Knezliği'nin Hristiyanlığı kabulü ile Bizans nüfuz sahası akıl almaz derecede genişledi. Yeni Rus kilisesi Konstantinopolis Patrikliğine tabi oldu ve Bizans'tan gönderilen Grek metropoller tarafından yönetildi.⁸ Buna ek olarak Rusların Bulgarlarda olduğu gibi bir Bizans tarafından işgal olma korkusu da olmadı. Rusların

¹ D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, p.279

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.372

³ W. Treadgold, A History of Byzantine State and Society, p.493

⁴ J. M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, p.118

⁵ W. Treadgold, a.g.e., p.493

⁶ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.81

⁷ Anna Linden Weller, "Marrying the Mongol Khans: Byzantine Imperial Women and the Diplomacy of the Religious Conversion in the 13th and 14th Centuries", Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies, 2016, No. 2, p.184

⁸ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.283

Hristiyanlığa geçmesinin, onlar üzerinde çok büyük tesirleri oldu. İlk başta, eski Varang feodalizmini zayıflattı ve imparatorun kayınbiraderi olan Vlademir'in prestijini arttırdı.¹ Ayrıca, kültür ve sanatta da Hristiyanlık Rusya'yı etkiledi, Hristiyanlıktan önce kültür ve sanat alanlarında gayet geri olan Rusya'da bunlar Kilise'nin gelişiyiyle beraber gelişmeye başladı. İlk Rus kiliselerini Rum mimarlar planladı ve Rum işçiler çalıştı.² Edebiyat da kilise ile beraber geldi, bu alanda dini gelişmeler gerçekleşti, çeşitli eserler Grekçeden çevrilmeye başlandı. Hukuk alanında da Bizans etkisi önemlidir. Bütün bu katkılardan başka, Ruslar Hristiyanlığın kabulüyle beraber sadece Bizans ile değil, Avrupa'nın diğer Hristiyan ülkeleri ile de ilişkiler kurmaya başladılar.

Bütün bunlara rağmen, Rusların Hristiyan olmasının politik etkileri çok daha az oldu. İki ülkenin arasındaki uzun mesafe nedeniyle, Rusya hiçbir zaman Bizans'ın kontrolüne girmedi ve "Bizans hükümdarları her zaman Kiev'e güvensizlikle karışık saygıyla davranmak zorunda kaldılar."³ 11. Yüzyılda da Kumanların ortaya çıkmasıyla beraber, Bizans ile Rusya arasındaki bağlantı neredeyse kesildi ve bu durum Moğol istilası döneminde daha da kötü hale geldi. Ancak az da olsa dini olarak bu iki devlet arasında ilişkiler sürmeye devam etti.

1.3 Altın Orda Devletinin Kuruluşu

Avrasya bozkırlarında Moğolistan'dan Rusya'ya kadar, birçok kavim ve devletler hâkimiyet kurmuştur. Bu bölgenin neredeyse tamamını kapsayan Hun ve Türk Kağanlığı gibi imparatorluklar hüküm sürmüştür. Bu imparatorlukların sonuncusu Cengiz Han

¹ N. H. Baynes, L. B. Moss, Byzantium An Introduction to East Roman Civilization, p.357

² N. H. Baynes, L. B. Moss, a.g.e., p.372-373

³ R. Browning, The Byzantine Empire, p.115

tarafından kurulan Moğol İmparatorluğudur. Bu imparatorluğun en önemli özelliklerinden biri çok az istisna dışında bütün Türkleri tek bir devlet altından birleştirmek olmuştur. Bu sebepten dolayı Moğol İmparatorluğu tarihi Türk tarihini yakından ilgilendirmektedir.¹

1206 yılında Onon ırmağı boyunda yapılan kurultayda Temuçin, Cengiz Han unvanını alarak kağan ilan edildi. ² Cengiz Han, Moğolistan'da hâkimiyeti kurduktan ve Çin üzerine sefer yaptıktan sonra yüzünü batıya döndü. Batı'da, İran, Güney Kafkasya, Dağıstan, Afganistan, Maverâünnehir ve Harezm'de hüküm süren Alâeddin Muhammed'in yönetiminde Harezmşahlar bulunuyordu. 1218 yılında yaşanan Otrar olayından sonra, 1219 yılından itibaren Moğol kuvvetleri Otrar etrafında toplanmış ve Harezmşahlara karşı harekete geçmişlerdir. Birbiri ardına Buhara, Hocend ve Semerkant gibi şehirler Moğolların eline geçmiştir. Bundan sonra Moğollar Alâeddin Muhammed'i ölümüne kadar takip etmiş ve Güney Kafkasya'ya kadar olan bölgeleri yağmalamışlardır.³ Bu sırada Cengiz Han, oğulları Cuci ve Çağatay'ı Harezm ve Türkistan üzerine göndermiş, Cuci ve Çağatay oradaki tüm kabileleri itaat altına almışlardır.⁴

Alâeddin Muhammed'i takip etmek üzere Cengiz Han tarafından 1220 yılında gönderilen Cebe ve Sübödey neredeyse bütün Kuzey İran'ı yağmaladılar ve Kafkasya'ya geçerek birçok şehri ele geçirdiler. Gürcüleri yenerek Şirvan yoluyla Kuzey Kafkasya'ya geçtiler ve o bölgede yaşayan Moğollara karşı birbirleriyle anlaşmış olan Alan ve Kıpçaklara karşı harekete geçmeden önce, Kıpçakları çeşitli vaatlerle Alanlarla olan ittifakından ayırmayı başardıktan sonra Alanlara karşı harekete geçip onları bozguna uğrattılar. Hemen ardından, Moğollar Kıpçaklar ile olan anlaşmalarını bozarak Kıpçaklara

¹ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.119

² A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, çev. Hasan Eren, Ankara, 1976, Kültür Bakanlığı, s.31

³ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, İstanbul, 2003, Kaknüs, s.15

⁴ Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcani, Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), çev. Mustafa Uyar, İstanbul, 2016, Ötüken, s.104

saldırıp onları da bozguna uğrattılar. Bozguna uğrayan Kıpçaklar, batıya doğru Volga ve Dinyeper arasında yaşayan Kıpçakların yanına gitmişlerdir.¹

Batıya giden Kıpçaklar orada Rus Knezlikleri ile anlaşarak, müşterek bir şekilde Moğollara karşı koymaya karar verdiler. Moğollar her ne kadar Rus knezliklerine kendileri ile bir sorunları olmadığı yönünde sözler söylemişler de bunlar Rus knezliklerine tesir etmedi. Rus-Kıpçak müşterek ordusu Moğol ordusuna karşı harekete geçti ve iki ordu Kalka Irmağı'nda karşı karşıya geldiler. 1223 yılı yazında yapılan savaşta Moğollar büyük bir zafer kazandılar² ve bu zaferden sonra Moğollar, Trabzon Rum İmparatorluğunun elinde bulunan Suğdak şehrini ele geçirip yağmaladılar.³ Bu zaferlerden sonra Moğollar, yanlarında önemli miktarda ganimetle beraber İdil üzerinden Moğolistan'a dönmek için yola koyuldu. Fakat yolda İdil Bulgarlarının baskınına uğrayıp ağır kayıplar verdiler.⁴ Ancak 1223 yılında uğranılan bu mağlubiyet Moğolların işgalini geciktirmekten başka bir işe yaramadı.⁵

Yukarıda bahsedilen olaylar yaşanırken Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci 1222 yılından beri Doğu Deşt-i Kıpçak'ta bulunuyordu. "Büyük oğlu Tuşi, Saksın, Bulgar ve Tatar atlarının ayaklarının değdiği yerlerden Kayalığ ve Harezm bölgesine kadar uzanan yerlerin yönetimine tayin edildi."⁶Cüveyni'nin de bildirdiği gibi Cuci Han, Cengiz Han tarafından Moğol İmparatorluğunun batı bölgesinin yönetimi verilmiştir. Ancak Cuci'nin 1227 yılında babası Cengiz Han'dan önce ölmesi üzerine, kendisine verilen toprakların kime bırakılacağı konusunda oğullarından Orda İçen ve Batu arasında anlaşmazlık çıktı. Her ikisi de birbirleri adına tahttan feragat ettiler. Orda-İçen'in bunu yapmasındaki sebep,

¹ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.34-35

² İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.19

³ İ. Kamalov, a.g.e., s.19; A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.35

⁴ İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.19

⁵ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.41

⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2013, TTK, s.95

babası Cuci'nin Batu'yu daha çok sevip sayması idi. Batu ise Orda İçen'in kendisinden büyük olduğu için abisi adına tahttan feragat etmişti. Aralarındaki bu meseleyi ozmek için dedeleri Cengiz Han'ın yanına gittiler. temiş Hacı, Cengizname'sinde anlattığına göre Cengiz Han orada  tane orda kurdurdu. Bunlardan Altın busagalı Ak Orda'yı Batu'ya, Gümüş busagalı Gök Orda'yı Orda İçen'e, Demir busagalı Boz Orda'yı ise onlarla beraber dedesinin yanına giden küçük kardeşleri şiban'a vermişti. Böylece Cengiz Han, İdil boyundaki memleketleri Batu'ya, Sır Derya boyundaki memleketleri ise Orda-İçen'e verdi.¹

Cengiz Han 1227 yılında öldükten sonra yerine oğlu Ögedey geçti. Ögedey tahta geçtikten sonra “denizde kum gibi askerlerini topladı”² ve bunları e böldü. Birincisini güneye, ikincisini kuzeye ve batıya, üçüncüsünü ise kuzeydoğuya gönderdi.³ 1235 yılında başlayan Batı Seferi'ne komutan olarak, Cuci'nin oğlu Batu atandı ve bu sefere Moğolların idaresinde olan bütün prenslerin ve komutanların çocuklarının gönderilmesi emredildi.⁴ Bu seferin amacı Rus, Çerkez ve Bulgar gibi ulusları itaat altına almaktır.⁵ Bu ordunun nc kuvvetlerinin komutanı ise daha önce de batıda faaliyet gösteren Moğolların en meşhur kumandanlarından Sbdey'di. Bu ordunun komuta kısmının çoğunluğu Moğollardan olmakla beraber, askerlerin çoğunluğunu Yayık ve İrtiş arasında yaşayan Türkler teşkil ediyorlardı. Ordunun sadece dörtte biri Moğol idi ki bu sayı daha sonra daha da azalacaktır.⁶ İlk darbe 1223 yılında Moğollara pusu kuran Bulgarlara vuruldu. Başta Bulgar şehri olmak üzere birçok şehir tahrip edildi ve ahalinin büyük bir kısmı katledildi.

¹ Mustafa Kafalı, temiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi, Ankara, 2009, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.85; temiş Hacı, engiz-Nâme, haz. İlyas Kemalğlu, Ankara, 2018, TTK, s.35-36

² Genceli Kiragos, Moğol İstilası 1220-1265, s.34-35

³ Kiragos, a.g.e., s.34-35

⁴ Moğolların Gizli Tarihi, ev. Ahmet Temir, Ankara, 1986, TTK, s.192

⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türk Seçeresi Trkn Soyağacı, ev. Rıza Nur, sad. Yunus Yiğit, İstanbul, 2009, İlgi Kültür Sanat, s.150

⁶ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.218

Böylece Bulgar Devleti ortadan kalkmış oluyordu. Bununla birlikte Bulgar unsuru ortadan kalkmadı.¹

Batu, 1237 yılında, Bulgar memleketini tahrip ettikten sonra Ryazan Üzerine yürüdü. Ryazan'ı kısa sürede ele geçirdikten sonra, Moskova'yı tahrip etti. Kısa sürede Vladimir, Suzdal, Rostov ve Yaroslav şehirleri Moğolların eline geçti. 1238 yılı baharına gelindiğinde Moğol ordusu İlmen Gölünün güneyindeki Lovat Nehrine gelmişti. Mevsimin gereği olarak kuzeye Novgorod üzerine yürüyemeyen Moğollar güney istikametine doğru hareket ettiler. Kozelsk şehrini ele geçirdikten sonra Moğol ordusu Don ile Dinyeper arasındaki sahaya geldi. Böylece seferin ilk kısmı sona erdi. Batu Han önderliğindeki Moğol ordusu bu sefer sonucunda Rus yurdunun büyük bir kısmını ele geçirmiş oluyordu.²

Yine bu seferde Kumanlar mağlup edilmiş ve dağıtılmıştı. Kuman/Kıpçakların bir kısmı Bulgarların yanına bir kısmı ise Macaristan'a gitti. Ancak esas kitle Karadeniz'in Kuzeyinde Moğolların idaresi altında yaşadılar. Bu Kuman/Kıpçaklar Moğolların Türkleşmesinde önemli bir unsur olacaktı.³

Kumanlar hâkimiyet altına alındıktan sonra Batu Han, Kiev'i ele geçirdi ve burayı tahrip ettirdi. Kiev'in ardından daha batıdaki Rus şehirleri de ele geçirildi. Böylece Rus yurdu Moğolların eline geçti. Moğolların bir kısmı Kumanların gittiği Macaristan'a giderken diğer bir kısmı ise Lehistan'a doğru ilerledi. 9 Nisan 1241'de Moğol ordusu Liegnitz yakınlarında Alman kuvvetlerini mağlup ettiler. Bununla birlikte daha ileriye

¹ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.121

² A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.122

³ A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.121-122

gitmeyip Macaristan’a yöneldiler. Bunun haricinde Moğol ordusunun bir kolu Balkanlara girmiş ve Adriyatik sahillerine doğru yaklaşmıştı.¹

Böylece 1240-41 seferi tam bir başarıyla bitmiş, Batu Han’ın önderliğindeki Moğol ordusu binlerce kilometre genişliğindeki Doğu Avrupa sahasını işgal etmiş ve bütün askeri ve siyasi varlıklara son vermişti. Bundan sonra Cengiz Han’ın hayatta iken oğlu Cuci’ye bıraktığı bu topraklar, Batu Han’ın idaresinde “Cuci Ulusu” olarak adlandırılacaktı. Doğu kaynaklarında bu devlete “Cuci Ulusu”nun yanında, “Gök Ordu”², “Deşt-i Kıpçak” gibi isimler vermişlerdir. Rubruk ise bu devlete “Kumanların Ülkesi” diyordu.³ Rus kronikleri ise bugün bizim kullandığımız “Altın Ordu” adını vermişlerdir. Yakubovskiy bu adın neden kullanıldığının izah edilemediğini söylüyor⁴. Ancak Mustafa Kafalı, bunun sebebinin yukarıda da anlatılan, Batu Han’a verilen “altın busaga” nedeniyle olduğunu açıklar.⁵

Batu Han, Cuci Ulusu’nun ilk hükümdarı oldu, hâkimiyeti altında Rusya, Deşt-i Kıpçak ve Hazar çevresi bulunmaktaydı.⁶ Her ne kadar “Cuci Ulusu” olarak adlandırılrsa da Cuci bu devletin kuruluşunda fiilen hiçbir rol oynamamıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi Altın Orda’yı kuran Batu Han olmuştur.⁷

Batu, sadece Altın Orda devletinin hükümdarı olarak kalmayıp, Büyük Moğol İmparatorluğu’nda da en önemli kişiydi. Ögedey’in yerine geçen oğlu Güyük Han 1248 yılında vefat edince, onun yerine geçecek kişinin Batu veya onun istediği kişi olmasına karar verilmişti. Batu Han, Moğolistan’a gidince tahta çıkmayıp, Mengü Kağan’ı tahta

¹ A. N. Kurat, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.123

² A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.43

³ İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.22

⁴ A. Y. Yakubovskiy, a.g.e., s.43

⁵ Mustafa Kafalı, “Cuci Ulusu ve Ak-orda (Altın Orda), Gök-Orda Hanıkları”, Tarih Dergisi, 1970, S. 24, s.66

⁶ Marco Polo, Seyahatname, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, 2019, Alfa, s.357. ; A. N. Kurat, Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.123

⁷ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.53

oturttu. Bazıları bu seçimi beğenmedi ve Batu Han kendi yurduna gidince isyan ettiler, ancak bunların birçoğu idam edildi.¹

Batu Han, Büyük Kağan Ögedey'in ölümünden sonra seferi sona erdirip, İdil kıyılarına döndü ve burada "Saray" adında bir şehir kurdu. Saray şehrinin bulunduğu konumun birçok avantajı vardı; kervan ticaretinin ana yolu buradan geçiyordu, bütün Moğol devletlerine ve özellikle Moğolistan'a yakındı, aşağı Volga bölgesindeki kültür alanları, tarım bölgeleri ve şehirleriyle bozkıra o kadar yakındı ki burada yerleşik ve göçebe ekonomisini birleştirmek kolaydı.² Burası çok geçmeden Bulgar ve İtil şehirlerinin yerini aldı ve bulunduğu bölgenin en önemli merkezi oldu.³

1.4 Latin İşgali ve Yeniden Kuruluş

13. yüzyıl, IV. Haçlı Seferi sonucunda, Bizans İmparatorluğu'nun bir süreliğine ortadan kaldırılıp, yerine yeni bir Latin İmparatorluğunun kurulması ve Bizans aristokrasisinin çeşitli bölgelere dağılıp, yeni devletler kurmalarıyla başlıyordu. Andronikos Komnenos'un(1183-1185) 1185 yılında ölümüyle beraber, imparatorluğa önemli hizmetlerde bulunmuş Komnenos ailesinin iktidarı son buldu.

Venedik ile yaşanan gerginlik, Andronikos'un kısa saltanat döneminde başladı. Bilindiği gibi İmparator I. Manuel'in(1143-1180) karısı Antakyalı Maria, kocası öldükten sonra tahta oğlu II. Aleksios'u(1180-1183) çıkarmış ve naiplik görevini üstlenmişti. 2 Mayıs 1182'de Maria'ya karşı bir isyan çıktı. İtalyanlara düşman olan halk Andronikos'u imparator naibi ilan etti. Bununla birlikte İtalyanlar, Andronikos'un Konstantinopolis'e girişini engellemeye çalıştılar. Ancak bu durum İtalyanlara karşı büyük bir tepkiye sebep

¹ Kiragos, Moğol İstilas, s.114-115

² A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.51

³ A. N. Kurat, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.123

oldu ve İtalyanlara saldırılar başladı.¹ 1204 yılında Konstantinopolis'in Latin işgaline uğraması ile sonuçlanacak süreç böylece başlıyordu.

1185 yılında, Andronikos tahttan indirildi ve böylece Komnenos ailesinin hâkimiyeti sona erdi. Yerine II. İsaakios Angelos(1185-1195) geçti ve 1204 yılına kadar hüküm sürecek olan Angelos Hanedanı işbaşına gelmiş oldu. Bununla birlikte II. İsaakios, kardeşi III. Aleksios(1195-1203) tarafından tahttan indirildi ve gözleri kör edildi. Bu sıralarda Venedik doçesi Enrico Dandolo(1192-1205) Doğunun kendi Cumhuriyeti için önemli bir zenginlik kaynağı olduğunun da farkında olduğundan, Bizans'tan Komnenoslar döneminde kendilerinden alınan ticari imtiyazların geri verilmesini istedi. Buna ek olarak, İmparator'u kardeşi İsaakios'a destek vermekle tehdit etmeyi de ihmal etmedi.²

1200 yılında Papa III. Innocentius IV. Haçlı Seferi için vaaz verdi. Bu seferde asıl hedef Mısır'dı ve Haçlı önderleri bu hedef için gemiler kiraladılar. Bununla birlikte bu seferin finansörü Venedik idi. Venedik bir haçlı seferine karşı değilken asıl ilgilendiği mesele Akdeniz'deki ticari konumunu sağlamlaştırmaktı. Haçlılar Venedik'in maddi desteği karşılığında Macaristan hâkimiyetindeki Zara şehrini Venedik adına ele geçirdiler. Ayrıca sabık imparator II. İsaakios'un oğlu, Alexios Angelos da Venedik ile beraberdi. Dandolo bunu, seferin yönünü Konstantinopolis'e çevirmek için kullanabilirdi. 1203'te haçlı ordusu Konstantinopolis surları önüne vardı ve Alexios, babası İsaakios ile birlikte imparatorluk tahtına oturmayı başardılar. Ancak IV. Aleksios(1203-1204) tahta çıktığında daha önce vaat ettiği vaatlerinin yerine getirilmesinin imkânsız olduğunu gördü ki zaten o da V. Aleksios Dukas tarafından tahttan indirilip öldürüldü.

IV. Alexios'un ölümünün ardından Haçlılar şehre saldırılar düzenlemeye başladılar.

¹ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.248

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.512

V. Aleksios her ne kadar Haçlıların ilk hücumuna direnmeyi başarsa da şehir 12 Nisan 1204 tarihinde düştü. Alınan ganimet muazzamdı. Konstantin tarafından kurulduğundan beri ele geçirilemeyen şehir, yıllarca paha biçilemez eserler biriktirmişti. Şehir ele geçirildikten sonra üç gün boyunca acımasızca yağmalanmış ve birçok eser mahvolmuştu.¹ Bu olayları anlatan Khoniates: “Dünyadaki meleklerin(Angelos hanedanı) döneminde şehirlerin kraliçesi olan Konstantinopolis’in kaderine düşen umum felaketi anlatacak kişi, nasıl bir halet-i ruhiyeye sahip olmalıdır.”² diyerek bu duruma olan üzüntüsünü dile getirmiştir.

Konstantinopolis’in Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra imparatorluk toprakları taksim edildi. Latin İmparatoru unvanıyla Baudouin, imparatorluk arazisinin dörtte birini alacak, geri kalan toprakların yarısı Venedik’e, diğer yarısı ise şövalyelere dağıtılacaktı. Baudouin, Trakya ve Anadolu’nun kuzey batısını aldı.³ Ancak bu paylaşımların sonucunda imparator Venedik’e karşı çok zayıf durumda kaldı. Bu seferden en kârlı Venedik çıkmıştı. Bizans topraklarından en stratejik noktalar Venedik’in elinde bulunuyordu ve bu durum Venedik’e sayısız avantajlar sağladı, Venedik, hem siyasi hem de ticari gücünün zirvesine çıktı.⁴

İmparatorluk toprakları üzerinde sadece Latin hâkimiyeti kurulmadı. Ayrıca üç tane de bağımsız Rum yönetimi ortaya çıktı. Anadolu’da İznik Rum İmparatorluğu, Trabzon’da Trabzon Rum İmparatorluğu, kuzey Yunanistan’da ise Epir Despotluğu kuruldu.⁵ Bu üç devlet de imparatorluğu yeniden kurmak için yarışacaklardı. Bunlardan ilk elenen Trabzon Rum İmparatorluğu oldu. Bu devlet Türk saldırılarıyla zayıfladı ve başkenti çevresinde küçük bir alana hâkim olarak kaldı. Epir Despotluğu ise bir dönem bu hedefe en yakın

¹ J. Haldon, Bizans Tarih Atlası, s.191

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.521

³ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.391

⁴ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.523

⁵ A. A. Vasiliev, a.g.e., s.571

olan devlet olarak göründü. Hatta 1217’de Latinleri mağlup edip Selanik’i ele geçirdi. Ancak 1230’da Bulgarlar karşısında alınan mağlubiyet ile bütün umutlarını yitirdi. İznik İmparatorluğu ise 1204 yılında Theodoros Laskaris tarafından kuruldu, Konstantinopolis’ten kaçan elitlerin büyük bir kısmını etrafında topladı ve İznik’te bir patriklik kurdu. Patrik ilan edilen Autorianus, Theodoros’u basileus ilan etti.¹

Latin İmparatorluğu için işler başından kötü gitmeye başlamıştı. Yukarıda, Bulgar Çarlığı’nın, II. Basileios tarafından Bizans topraklarına ilhak edildiği anlatılmıştı. Bizanslıların burada süren hâkimiyeti döneminde buradaki Slav unsuru zayıflamaya başlamış ve bu dönemde sadece Grekler değil, diğer kavimler de kuvvetlenmişlerdi.² 1180’lere kadar Bizans’ın sıkı denetimi altında olan Bulgarlar, 1185 yılında Peter ve Ivan Asen³ kardeşler önderliğinde ayaklandı. İsyanın sebebi Ulah ve Bulgarların üzerlerinde hissettikleri Bizans baskısı ve “özgürlükleri için besledikleri arzuydu.”⁴ Başlarda başarısızlıklar yaşamışken, Kumanların desteği ile beraber İmparator II. Isaakios Angelos’a(1185-1195) bir anlaşma yapmayı kabul ettirebildiler ve bu anlaşmaya göre imparator Güney Tuna’yı Asenler’e bıraktı. Böylece yeniden Bağımsız bir Bulgar krallığı kurulmuş oldu. Peter ve Ivan Asen kardeşler daha sonra tahttan indirilip öldürüldüyseler de küçük kardeşleri Koloyan(1197-1207) durumunu korumasını bildi.⁵ Bulgarlar hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra Makedonya’daki Rumların Latin İmparatorluğu’na karşı isyanlarında onlara yardım ettiler.⁶ Ancak imparatorluk isyanı bastırmayı başardı. Bu sefer de Bulgar çarı Kaloyan birdenbire Trakya’ya saldırdı. Baudouin’in bunu engelleme çabaları Edirne Savaşı(1205) ile sonuçlandı. Bulgarlarla

¹ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.103-104

² G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.373

³ Asenler’in kökeni hala tartışma konusudur. bkz. Istvan Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, 2018, YKY, s.31-35

⁴ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.501

⁵ J. Haldon, Bizans Tarih Atlası, s.232

⁶ A. A. Vasiliev, a.g.e., s.573

beraber Kumanların da savaştığı bu savaşta Latin İmparatorluğu ordusu ağır bir hezime uğradı ve imparator Baudouin esir edildi.¹

Latin İmparatorluğu'nun, Edirne'de aldığı bu ağır mağlubiyetten sonra İznik imparatoru Theodoros rahat bir nefes aldı. Ancak Baououin'in yerine kardeşi, yetenekli bir yönetici olan Henry geçti. Henry, Bulgarlar ile olan bozuk ilişkileri düzeltmeye çalışırken, İznik'i imparatorluğuna katma isteğini gizlemiyordu. İznik imparatoru Theodoros ise bunu tek başına engelleyemezdi. Bütün bunlara rağmen, hem Bulgarların Konstantinopolis için oluşturdu tehlike hem de Anadolu Selçuklularının İznik için oluşturduğu tehlike bu iki imparatorluğu anlaşılmaya zorladı.²

1221 yılında Theodoros Laskaris ölünce yerine damadı III. Ioannes Vatatzes(1221-1254) geçti. Vatatzes tahta geçtikten sonra, Anadolu'da Latin İmparatorluğu'na karşı mücadeleye başladı. Ayrıca Ege adalarından Sakız, Midilli ve Sisam gibi adaları ele geçirdi. Edirne'ye ordu gönderdi ve ele geçirdi. Bu durum İznik'i asıl hedefine daha çok yaklaştırdı. İznik tarafından bu gelişmeler olurken Epir Despotu Theodoros da boş durmuyordu; Selanik'ten hareket ederek Trakya'nın büyük bir kısmını ve 1225'de Edirne'yi ele geçirdi. Ancak, Konstantinopolis tacında hak iddia eden bir kişi daha vardı ve bu kişi Bulgar Çarı II. İvan Asen'di(1218-1241) ve Theodoros'u tehdit etmeye başlamıştı. Bu ikisi arasında meydana gelen Klokotnitsa Savaşında(1230) Kumanlar tarafından da desteklenen İvan zaferle ayrıldı ve Theodoros tutsak edildi. Böylece Bulgarlar, bütün Makedonya'yı ve Edirne'yi ele geçirdi.³ Yine de Bulgarların zaferine rağmen bu savaştan en kazançlı çıkan onlar değil İznik İmparatorluğu olmuştu. Bu savaş neticesinde Latin İmparatorluğu kendisini tehdit eden önemli rakiplerinden birinden, İznik İmparatorluğu ise Konstantinopolis'i ele geçirme yarışındaki en önemli rakibinden

¹ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.269

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.578-579

³ A. A. Vasiliev, a.g.e., s.588-590

kurtulmuş oldu. Her ikisinin de amaçlarının çelişmesine rağmen, İvan, Vatatzes ile irtibata geçti ve Latin İmparatorluğuna karşı İznik-Bulgar ittifakı kurulmuş oldu.¹

Müttefikler 1236 yılında Konstantinopolis'i kuşattılar. Şehir Venedik donanmasının desteğiyle kendini savunmaya çalıştı. İmparator II. Baudouin şehri terk edip, yardım sağlamak için batıya gitti. Şehir için durum çok kritikken, müttefikler arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Çar, biraz geç de olsa Konstantinopolis'in ele geçirilmesinin kendisinden çok İznik'in işine yarayacağını fark etti ve hiç kuşkusuz İznik İmparatorluğu kendisi için Latin imparatorluğundan çok daha güçlü bir komşu olacaktı. Tüm bu durumları düşünen İvan Asen, imparatorluk ile anlaşıp eski müttefikine karşı harekete geçti. İznik İmparatorluğu'nun, Trakya'daki üslerinden Tzurulon(Çorlu), Bulgarlar, Latin ordusu ve Kumanlar tarafından kuşatıldı. Bununla birlikte şans Vatatzes'in yanındaydı. Tirnovo'da bir salgın ortaya çıkmış ve Bulgar çarının karısı, oğullarından birisi ve Bulgar patriği ölmüştü. Bunun üzerine Çar İvan Asen, İznik imparatorluğu ile barış yaparak geri çekildi(1237). II. İvan Asen bundan kısa bir süre sonra da hayatını kaybetti(1241).

Ölümünden kısa bir süre sonra Bulgar devleti Moğol darbesi yiyecekti.²

Bizans toprakları için bu mücadeleler gerçekleşirken, Balkanlarda ise Sırbistan Nemanya hanedanlığı önderliğinde yükselişteydi. Sırlar, Bulgarlara, Macarlara ve Latin İmparatorluğuna karşı başarılı mücadeleler vermiş ve bundan başka bağımsız bir başpiskoposluk sağlamışlardı.³

Balkanlardaki bu gelişmelere rağmen doğuda çok daha farklı ve bölgenin kaderine doğrudan etki edecek gelişmeler oluyordu. Moğollar Karadeniz kuzeyine geldiler. Rum -

¹ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.404

² G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.405

³ Işın Demirkent, "Bizans Hakimiyeti",s.25

Moğol temasının ilklerinden biri burada yaşandı; Moğollar, Trabzon Rum İmparatorluğunun elinde buluna Suğdak şehrini 1223 ve 1238 yıllarında iki defa yağmaladı.¹ Ayrıca oradaki Kumanlar da Moğollar tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu Kumanların bir kısmı bulundukları yerden kaçıp Macaristan'a sığındılar.² Macaristan Kralı IV. Bela, Moğolların savaş taktiklerini iyi bilen Kumanlardan, Moğollara karşı faydalanmak istiyordu. Ancak, Moğol ordusuna yerlerinde kalan Kumanlardan birçok kişi de katılmıştı. Bu durum Macaristan'da Kumanların lideri Köten'in bir Moğol casusu olduğu yönünde iddiaların ortaya çıkmasına neden oldu ve halk galeyana gelerek Köten'i parçaladılar. Kuşkusuz bu durumun Macaristan için çok kötü sonuçları oldu. Kumanlar Köten'e yapılanlardan sonra Macaristan'dan çekilerek Balkanlar'a gittiler, Macar ordusu Moğollar karşısında yalnız kaldı ve Moğol ordusu karşısında ağır bir hezimete uğradılar.³

Balkanlarda etkin bir güç olan Bulgar Çarlığı, Moğol taarruzu neticesinde çok zayıf duruma düştü. 1241'deki Moğol taarruzu Balkanlardaki tüm siyasi dengeyi altüst etmişti. Bulgar Çarlığı, Moğollara vergi vererek varlığını koruyabilmeyi başardı ve Balkan politikasındaki önemli rolünü kaybetti.⁴ Latin misyoneri Rubruck; "Don Nehri'nin ağzından batıya Tuna'ya kadar her şey Moğolları ülkesine aittir. Ayrıca, İstanbul istikametine doğru Assanlar'ın ülkesi(Makedonya'dan Arnavutluk'a kadar olan bölge), Walachia ve küçük Bulgarya, Slovenya'ya kadar onlara vergi öderler."⁵ demiştir.

Anadolu'da da İznik İmparatorluğunu ilgilendiren çok önemli gelişmeler oluyordu.

¹ V. Barthold, "Suğdak", M.E.B. İslam Ansiklopedisi C. 11, s.11

² L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.142

³ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.142

⁴ I. Demirkent, "Bizans Hakimiyeti", s.24

⁵ Wilhelm von Rubruk, Moğolların Büyük Hanına Seyahat, çev. Ergin Ayan, İstanbul, 2001, Ayışığıkitapları, s.29

İznik İmparatorluğunun doğu komşusu Anadolu Selçukluları, 1243 yılında Köseadağ'da Moğollar tarafından mağlup edilmiş ve Moğolların vassalı olmuştu. Moğol istilası neticesinde İznik imparatorluğunun hem doğudaki tehlikeli komşusu zayıflamış hem de Balkanlardaki en önemli güç olan ve Konstantinopolis'i ele geçirme yarışındaki rakibi Bulgaristan çökmüştü.

Moğolların Selçuklu devletini iyice zayıflatmasıyla beraber, İznik İmparatoru Vatatzes dikkatini iyice Balkanlar'a verebildi. Bulgarların zayıflaması ile Avrupa topraklarına geçen Vatatzes, Trakya'nın tamamını Bulgarlardan aldı. 1246 yılında Selanik'i ele geçirdi ve Epir Despotluğunu kendine tabi kıldı. Artık, Vatatzes'in Konstantinopolis ile arasında hiçbir rakip kalmamıştı.¹ Ancak Konstantinopolis'i ele geçirmek ona nasip olmayacaktı.

Vatatzes 1254 yılında hayata gözlerini yumdu. Bunun üzerine Bulgar Çarı Mihail Şişman, kaybedilen toprakları geri kazanmak için harekete geçti. Ancak Vatatzes'in yerine geçen oğlu II. Theodoros(1255-1258) buraları başarıyla savunabildi.²

Moğollar her ne kadar Selçukluların zayıflamasına neden olmuş ve bu durum kendisine fayda sağlamışsa da, Theodoros, Moğollar ile olan mücadelelerinde Selçukluları destekledi ve Selçuklu sultanını kabul etti. Bununla birlikte Moğollar Theodoros'a elçilik heyeti gönderdiler. Manisa'da gerçekleşen kabul töreninde Theodoros korkmadığını göstermek için son derece şatafatlı bir kabul töreni gerçekleştirdi.³ Balkanlarda ise 1256 yılında daha önce İznik topraklarına saldıran Çar Mihail Şişman ölmüş yerine Konstantin Tih (1256-1277) geçmişti. Tih, tahta geçince karısını boşadı ve Theodoros'un kızı İrene ile evlendi, böylece bu iki devlet arasında ilişkiler düzeldi.⁴

¹ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.598-599

² A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.601

³ A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.602

⁴ J. J. Norwich, Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi(MS 1082-1453), çev. Selen Hırçın Riegel

II. Theodoros Laskaris, 1258 yılında öldü ve yerine çok küçük yaşta olan oğlu IV. Ioannes geçti. Bu durum İznik soyluları arasında mücadelelerin başlamasına neden oldu ve bu mücadeleden son derece becerikli ve kurnaz bir yönetici olan Mihail Paleologos galip çıktı.¹ Mihail kendisini başta naip, ardından da ortak imparator ilan ettirdi. Bu sıralarda Latin İmparatorluğu da İznik'e karşı koalisyon oluşturmuşlardı. Bu koalisyonda Akaia, Sicilya ve Epir bulunuyordu. Mihail kardeşi İoannes'i Makedonya'ya bu koalisyona karşı gönderdi. İoannes burada başarılı oldu ve Mora'nın kuzeydoğusunu ele geçirdi.² 1259 yılında günümüzde Kesriye yakınlarında yapılan bu savaşta İznik ordusunda Türkler de savaşmıştır.³

Mihail bunların yanı sıra ülke içinde de boş durmuyordu. Laskaris hanedanının akrabalarını ve taraftarlarını yönetimden uzaklaştırarak yerlerine kendi adamlarını getirdi. Soyluların ve din adamlarının desteğini kazandı. Böylece Mihail kendi otoritesini kurmayı başardı. Artık kendini tamamen Bizans'ın ihyasına verebilirdi.⁴ Ancak Mihail'in ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve Mihail Venediklilere karşı Cenevizliler ile anlaştı. Bu anlaşmaya göre; Mihail, Ceneviz donanmasının yardımıyla Konstantinopolis'i geri alırsa Cenevizliler, neredeyse Venediklilerin yerini almış gibi olacaktı.⁵

1261 yılında, Konstantinopolis'in en önemli savunma gücü Venedik donanması şehirden bir görev için ayrılmıştı. Bu sırada Mihail, Aleksios Strategopulos'u Bulgar sınırını kontrol etmek ve Konstantinopolis'in savunma güçlerini de yoklamak için Trakya'ya göndermişti. Aleksios Selymbria'ya vardığında, yerel halktan Latin garnizonunun yerinde olmadığını ve Venedik donanmasının da Daphnusia'ya(Kefken

İstanbul, 2013, Kabalcı, s.189

¹ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.272

² J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.105

³ George Akropolites, The History, tr. Ruth Macrides New York, 2007, Oxford University Press, p.360

⁴ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.272

⁵ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.105

Adası) saldırmak için şehirden ayrılmış olduğunu öğrendi. Ayrıca ona şehre girebileceği bir yeri de tarif ettiler. Ancak 1260 yılında imzalanan anlaşma hala yürürlükteydi, ama imparatorluk donanması Daphnusia'ya saldırarak zaten bu anlaşmayı bozmuştu. Bununla beraber Aleksios da bu fırsatı kaçırmak istemedi, o gece askerlerinden bir grup şehre sızdı ve muhafızları avlayarak şehrin kapılarını açtılar. 25 Temmuz 1261 günü şafak saatlerinde ordunun geri kalanı da içeri girdi ve neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadı.¹ Bu beklenmedik zafer üzerine Mihail, Konstantinopolis'e gelmiş ve 15 Ağustos'ta taç giymiştir. Tarihçi Akropolites; " Tarihi, büyük bir keyif, neşe ve tarifi imkansız bir sevinç içindeydiler. Sevinip coşmayan bir kişi bile yoktu."² der. Ertesi yıl ise Mihail, IV. İoannes'i kör edip iktidarını daha da güçlendirmiştir.³

Konstantinopolis geri alınmış ve Bizans yeniden ihya edilmişti ancak, Latin egemenliği eski yönetim örgütünü dağıtmıştı. Bizans valileri merkezi hükümete görünüşte bağlı durumdaydılar. Ayrıca, Konstantinopolis'in eski görkeminden de çok bir şey kalmamıştı. 57 yıl süren Latin egemenliğinden sonra şehir harabeye dönmüştü. Mihail, hemen harabe halinde olan şehrin onarımına başladı. Ancak bu büyük masrafı hazine taşıyamaz hale geldi.⁴ Bu durumda Bizans artık eskisi gibi, başat güç olma özelliğini sürdüremezdi ve "Artık üçüncü sınıf bir Yunan devleti gibi görünüyordu."⁵ Bununla birlikte şehrin tekrar geri alınışı birçok sorunu da beraberinde getirdi. Savunmanın ağırlığı tekrar paralı askerlere kaydırıldı. İznik İmparatorları vergi açısından halkı çok sıkmamışlardı ancak Konstantinopolis'in geri alınmasıyla merkezi hazinenin üstüne binen

¹ J. J. Norwich, Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi, s.193

² George Akropolites, The History, s.383-384

³ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.106

⁴ M. V. Levchenko, Bizans Tarihi, s.274

⁵ M. V. Levchenko, a.g.e., s.276

ağır yük, bunun üstüne bir de Batı Avrupa, Sırlar ve Bulgarlar ile süren mücadeleler sebebiyle de halkın üstündeki yük çok daha ağırlaştı.¹

Mihail ayrıca, Anadolu halkına da yabancılaştı. Bunun üstüne bir de Trabzon, Epir ve Teselya Grekleri ile birleşme girişimleri de sonuç vermedi. Onlar artık Konstantinopolis hükümdarını meşru olarak görmüyorlardı. Bundan başka, Konstantinopolis'ün geri alınması Batı tarafından da hiç hoş karşılanmadı. Fransa Kralı'nın kardeşi Charles d'Anjou, Bizans'a karşı, Akaia ve Atina'ya destek vermiş ayrıca, Bulgaristan'ın ve Sırbistan'ın desteğini almak için de fırsat kolluyordu.² Bizans'ın bu dönemdeki durumunu ünlü Bizans tarihçisi Nicol şöyle anlatmıştır: “Eski günlerde, Nikephoros Phokas gibi bir imparator Almanya'nın ırak bölgelerden gelme bir elçi, onlara, Romalıların imparatoru diyecek yerde Greklerin imparatoru diye hitap edince müthiş öfkelenmişti. Buna karşılık, VIII. Mikhael, papalar kendisine Greklerin imparatoru diye yahut, daha bile kötüsü, "Konstantinopolis imparatoru" diye hitap ettiği zaman buna karşı çıkmamıştı. Eski günlerde hiçbir imparator, akrabalarından herhangi birini bir barbarla yahut bir imansızla evlendirmeyi aklına bile getirmezdi. Ama VIII. Mikhael kızlarından birini Moğol ilhanına, bir diğerini de Altın Ordu hanına vermişti.”³

Moğol istilasası ile beraber, yakın ve Orta Doğu'da çeşitli siyasi ilişkiler bağları ortaya çıktı. 13. Yüzyılın ortalarında siyasi durum şu şekildeydi; Bizans İmparatorluğu, VIII. Mihail Paleologos'un 1261 yılında Konstantinopolis'i yeniden ele geçirmesiyle yeniden kurulmuştu. Her ne kadar eski görkeminden çok uzak olsa da boğazlara hâkim olması nedeniyle bölgede etkin bir rol oynuyordu. Karadeniz'in kuzeyinden gelen memluklere olan ihtiyacı sebebiyle Memluk Devleti, İlhanlılar ile olan son derece kötü

¹ M. V. Levchenko, a.g.e., s.278

² J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.106-107

³ Donald M. Nicol, Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453, çev. Bilge Umar, İstanbul, 2016, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.94

olan ilişkilerinden dolayı memlukleri İran üzerinden getiremediğinden boğazları kullanmak zorundaydılar. Bununla birlikte Memluk Devleti'nin, İlhanlılar'a karşı Altın Orda ile olan iletişimi de boğazlar üzerinden gerçekleşiyordu. Bizans bulunduğu konum dolayısıyla iki devlet için kilit bir noktadaydı. Bunlara ek olarak Bizans, Balkanlarda Bulgar, Avrupa'da d'Anjou tehlikesi ile uğraşmak zorundaydı. Ayrıca, Bizans'ın yeniden ihyası ile beraber Anadolu'ya olan eski ilgi kaybolmaya başlamış ve böylece Bizans, doğu sınırlarında, Anadolu'daki Türkmenlerin baskısı altında kalmaya başlayacaktı.

Altın Orda Devleti ise Karadeniz kuzeyinde Dobruca ve Polonya'dan günümüzde Kazakistan topraklarına kadar uzanan bir alanı kaplıyordu. Rus knezliklerini hâkimiyeti altına almıştı ve Azerbaycan'ı topraklarına katmayı hedefliyordu ki Azerbaycan İlhanlıların elindeydi. Bu durum Altın Orda'yı Memluk Devleti ile yakınlaştırdı. Bununla birlikte, Balkanlar'a da kayıtsız kalmadılar. Yukarıda da değinildiği gibi Bulgarlar hâkimiyet altına alınmıştı ve Sırbistan vergi ödüyordu.

Bölgenin bir diğer önemli gücü İlhanlılardı. İran ve Anadolu'ya hâkim olan İlhanlıların, Suriye meselesi nedeniyle Memluk Devleti ile Azerbaycan meselesi nedeniyle de Altın Orda devleti ile arası açıktı. İlhanlılar bu iki devlete karşı – özellikle Memluk Devleti'ne karşı – Katolik Avrupa ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Bununla birlikte Bizans ile de ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ancak Bizans üzerindeki hem Altın Orda baskısı hem de Mihail'e göre Altın Orda ile yapılacak olan ittifakın Bizans'a daha fazla yarar getireceği düşüncesi sebebiyle bu konuda fazla başarılı olunamadı.

Anadolu'da ise 1243 Köse Dağı Savaşından sonra Selçuklularda çöküş başlamıştı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra kardeşler arasında taht kavgası başlamış ve devlet iki kardeş tarafından ortaklaşa yönetilmeye başlanmıştı.

Memluk Devleti ise 1250 yılında Mısır'da Eyyubilere son vererek kuruldu. 1260 yılında Ketbuga liderliğindeki İlhanlı ordusuna karşı aldığı zafer nedeniyle İslam

dünyasındaki saygınlığı büyüktü. Ancak, İlhanlıların Suriye'ye yapacakları bir seferden çekiniyorlardı. Bu yüzden İlhanlılar'a karşı Altın Orda ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve Altın Orda devletini İlhanlılar ile mücadele etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca, Memluk Devleti, Karadeniz kuzeyinden gelen kölelere muhtaç olduğundan, Bizans ile olan ilişkilerini de iyi tutmak zorundaydı.

Balkanlar'da ise Bulgar Çarlığı, Moğol istilasına kadar Balkanlar'daki en önemli devletlerden biriydi. II. İvan Asen'in ölümünden sonra zaten iç karışıklıklar yaşayan devlet, Moğol istilasına ile beraber iyice çökme sürecine girdi. Bununla beraber, Bizans için hala önemli tehlikelerden biriydi. Bizans'ın bu sorunu çözmek için de Altın Orda ile ilişkilerini iyi tutmak zorundaydı. Balkanlarda diğer önemli güç Sırbistan'dı, Moğol istilasına ile beraber Moğol haraçgüzarı olmuş ancak, Bizans'a karşı Katolik Avrupa ile ilişkilerde de bulunuyordu. Bu devlet 14. yüzyılda gücünün zirvesine çıkacaktı.

Venedik ve Ceneviz ise birbirleriyle Akdeniz ve Karadeniz'de ticarete hâkim olabilmek için mücadele ediyorlardı. 1204 yılında Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesiyle Venedik'in bu bölgelerde olan etkinliği artmıştı ancak, Bizans'ın yeniden ihyası ile beraber, özellikle 1261 yılında imzalanan Nymphaion anlaşması ile, Cenevizliler özellikle Karadeniz'de hâkim duruma geldiler. Bununla da kalmayıp, Ceneviz Bizans için donanma gücü ve Venedik'e karşı koruyucusu haline geldi.¹ Her ne kadar Konstantinopolis'in alınışında Cenevizliler rol oynamamışlarsa da, Nymphaion anlaşması sayesinde imparatorluk içinde çok aktif bir duruma geldiler. Buna ek olarak imzalanan bu anlaşma ile Karadeniz'in kuzey sahillerinde önemli faydalar sağladılar ve Konstantinopolis, Kefe ve Tana'dan Kahire'ye giden ticaret yolu üzerindeki en önemli nokta haline geldi.² Cenevizliler Karadeniz çevresinde kurdukları birçok ticaret kolonisi

¹ Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, tr. Samuel Willcocks, Boston, 2012, Brill, s.94

² A. L. Weller, "Marrying Mongols", s.185

ile bu ticarete aslan payını aldılar. Ayrıca, Cenevizliler, Memluk Devleti'nin ihtiyacı olan kölelerin de birçoğunu kendileri taşıyordu. 1263 yılına gelindiğinde ise Altın Orda, Bizans, Selçuklu(İzzeddin Keykavus) ve Ceneviz elçileri Kahire'de bulunuyordu ki bunlar siyasi ittifak ve iş kurmaya hevesliydiiler.¹ Bu bakımdan Altın Orda – Bizans – Memluk ilişkilerinde önemli bir role sahiptiler.

2. BÖLÜM: 1261-1299 YILLARI ARASI ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ

¹ Marie Favereau, “The Golden Horde ant the Mamluks: the Birth of a Diplomatic Set-Up(6605/1261-7)”, Mamluk Cairo a Crossroads For Embassies, ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Boston, 2019, Brill, s.313

2.1. Altın Orda, Bizans, Memluk ve İlhanlılar

Moğol İmparatorluğunda Tuluy'un oğlu Möngke, kağan olduktan sonra kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülagü'yü ise İran'a yollamıştı. Hülagü, İran'da çeşitli beyleri hâkimiyet altına aldıktan sonra Halifelik üstüne yürüdü. Bu durum o sırada Altın Orda tahtında bulunan Batu'nun kardeşi, Berke'nin Müslüman olması dolayısıyla hoşuna gitmedi. Bu durumla ilgili el-Ömeri Berke'nin;” Mengü-han'ı tahta biz kotardık fakat bize dostlarımıza kötülük etmekle teşekkür ediyor. Ahdimizi bozuyor ve verdiği sözü unutarak dostum halifenin topraklarına göz koyuyor. Halife benim dostumdur ve aramızda yazışmalar devam etmektedir. Aramızda dostluk ve sevgi bağları vardır ve bunun da kötü bir yönü yoktur.”¹ dediğini yazmaktadır. Bundan başka Berke, yine el-Ömeri'ye göre kardeşi Batu'ya Hülagü'yü kötülemeye devam etmiştir. Bununla birlikte Batu Han ölüp yerine Sartak ve Ulakçı'dan sonra Berke çıkınca, bu iki devlet arasındaki mücadeleler de iyice kızıştı ve sıcak çatışmaya dönüştü.² Hülagü bu gerginlik nedeniyle kendi ülkesi içerisindeki Berke'nin adamlarını kimseyi ayırmadan öldürmeye başladı. Bunlardan bazıları Berke'nin yanına kaçabildi. Bununla birlikte Berke bu hareketin intikamını almak için İlhanlılar üzerine sefere hazırlanmaya başladı. Bu harekete karşı Hülagü de ondan aşağı kalmayan bir orduyla Derbent'i geçerek İtil'e doğru ilerledi. İki taraf arasında yapılan savaşta Hülagü'nün ordusu birçok zayıat verdi ve Derbent'e çekildi. Burada bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Mugan ovasına döndü.³ İki taraf arasındaki mücadele bu savaşla sona ermedi ve neredeyse İlhanlılar'ın yıkılmasına kadar devam etti.

¹ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, çev. Ahsen Batur, İstanbul, 2014, Selenge, s.69

² El-Ömeri, a.g.e., s.70

³ Kiragos, Moğol İstilasası, s.147-148

Bu durum Memluk Devleti ile Altın Orda'nın birbirlerine yakınlaşmasını sağlayan en önemli faktördür. Ayrıca yukarıda Memluk Devleti'nin Karadeniz kuzeyinden gelen kölelere muhtaç olduğu söylenmişti ve bu kölelerin Memluk – İlhanlı çatışması sebebiyle doğudan gelemediği ve boğazlar üzerinden gelmek zorunda olduğu belirtilmişti. Bu durum Memluk – Bizans yakınlaşmasını sağladı. Bu ticarete Cenevizliler önemli bir faktördü. Altın Orda'nın ve Memluk Devleti'nin önemli bir deniz gücünün olmadığı göz önüne alındığında buradaki Ceneviz faktörünün önemi daha iyi anlaşılır. Memluk sultanı Baybars'ta kölelerin boğazlardan sorunsuz geçişini sağlamak için imparator ile çeşitli müzakerelerde bulundu.¹ 1261 yılında, birçok piskopos ve emirden oluşan elçilik heyeti Konstantinopolis'e gitti. Burada Kıpçak kölelerin boğazlardan geçişine izin veren bir anlaşma imzalandı.² Bununla birlikte Bizans ile Memluk Devlet'i arasındaki elçi alıp-verme sadece bununla sınırlı kalmadı. Ayrıca, Mısır'dan Altın Orda'ya giden elçilerde Konstantinopolis'ten geçiyordu ki bunlardan bazıları geçerken zorluklar yaşamıştır.³

Bununla birlikte İlhanlılar da Bizans ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştılar. Bizans'a baskı kurup onu kendilerine karşı oluşturulan Altın Orda – Memluk ittifakına korkutup kaçırmak istemiyorlardı.⁴ 1261 yılı sonbaharında İlhanlılara Bizans'tan bir elçilik heyeti gitti. Bu heyet İlhanlılarla bir anlaşma imzaladı ancak bu anlaşma Mihail, Altın Orda ve Memluk Devleti ile de ilişkiler kurulduğundan gizli tutuldu. Ayrıca, Mihail kızını Hülagü ile evlendirerek İlhanlılar ile olan ilişkilerini de iyi tutmayı ihmal etmedi.⁵ Ancak

¹ Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, s.153-154

² Nikephoros Gregoras, *Historia Rhomaike Erstel Teil*(Kapitel I-VII), übe. Jan Louis Van Dieten, 1973, Stuttgart, Anton Hiersemann, s.116

³ Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı*(1250-1517), çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, 2005, Epsilon, s.53

⁴ Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks the Mamluk–Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge, 2004, Cambridge University Press, s.232

⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 2011, TTK, s76

İmparatorun kızı Maria, Hülagü'nün yanına varamadan Hülagü hayatını kaybetti, bunun üzerine Maria, Hülagü'nün yerine geçen oğlu Abaka ile evlendirildi.¹

1262 yılında, Mısır'dan Berke Han'ın huzuruna çıkmak için bir elçilik heyeti hareket etti. Bu heyet Konstantinopolis'te Berke'den sultana giden elçilerle karşılaştılar. İmparator Mihail iki elçilik heyetini de iyi bir şekilde karşıladı ve Baybars ve Berke'ye karşı olan dostluk hislerini göstermek için elçilik heyetlerine şehirde yakın zamanda yapılmış camiye gösterdi. Ayrıca Mihail, sultanın elçilerinin Karadeniz'in kuzeyine yapacakları seyahatte ihtiyaç duyacakları şeyleri karşılamaya özen gösterdi.² Mihail'in İlhanlılar ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışırken böyle bir tutum takınması elbette, Altın Ordu'nun baskısını hissetmesi nedeniyledir ki, Mihail daha sonraları Altın Orda ile olan ilişkilerin önemini kavrayıp bu devletle daha samimi ilişkiler kurmaya çalışacaktır. Bundan başka, hem Altın Orda hem de Memluk Devleti birbirleriyle olan iletişimin kesilmemesi için, boğazları elinde tutan Bizans ile iyi geçinmek zorundaydılar. Dahası, Bizans'ın batı ile yaşadığı gerginlik de Bizans için bunu zorunlu hale getiriyordu. Çünkü Altın Orda bulunduğu konum itibarıyla Bizans'a yardım edebilmek için çok daha uygun bir durumdaydı.³

Bizans konum itibarıyla Altın Orda için daha kolay ulaşılabilir olsa da, imparator Mihail, İlhanlılar ile de ilişkilerini iyi tutmak istiyordu ve bunda da kısmen başarılı oldu. Bunun neticesinde İmparator Mihail, Memluk sultanı Baybars'tan Berke'ye giden elçileri engellemiş ve Konstantinopolis'te uzun süre alıkoymuştu. Memluk elçiliğinde, Emir Fariseddin Akkuş ve Alâeddin Abdurrahman bulunuyordu. Öyle ki bunlardan Alâeddin

¹ Georges Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, 2009, İlgi Kültür Sanat, s.39-40

² V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.90

³ V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.92

Abdurrahman 15 ay, Akkuş ise 2 yıl sonra Mısır'a geri dönebilmişlerdi. Bu yaşananlar üzerine Baybars kendi ülkesindeki Melkit Patrikini çağırarak, imparatoru aforoz ettirmişti.¹ Bu konuda İbn Abdüzzahir “Bu ayda yani 662 (1263) senesi Ramazanında Sultan, Bereke Hana giden elçilerinin ve bileşince olan Bereke Han elçilerinin Tekfur Eşkeri tarafından alıkondüğunu haber aldı. Andnamelerin nüshalarını istedi, onların içinden "Tekfur kör Mihail Eşkerinin andnamesini ayırdı, andname Rumca idi. Sultan Patrikleri, piskoposları topladı “şöyle, böyle bir andda bulunup sonradan andını bozan bir kimse hakkında ne lazım gelir?>> Meselesinde onlar ile görüştü. Papaslar; bu husus onu dininden çıkaracak şeylerdendir, öyle olan kimse dinden mahrum olur>> cevabında bulundular. Sultan onların bu babdaki yazılarını aldı, onlar ise ne kasd olunduğunu bilmiyorlardı. Sonra onlara Eşkerinin andnamesini çıkardı. Ve <<Eşkeri benim elçilerimi alıkoydu. Hülagü tarafına meyletti>> dedi. Daha sonra Sikkeli Polu okuyan Yunan filozofu Rahip ile beraber Piskopos ve Keşişi istedi. Onları bu mektuplar ile beraber Eşkeriye gönderdi, birde mektup yazdı, burada ona ağır sözler söylüyor, <<eğer elçilerimin alikonmasına sebep Bereke Han ile aranın bozuk olması, Askerlerinin yurduna tecavüzelerde bulunmaları ise ben ikinizin arasını düzeltebilirim>> Diyordu. Sultan Bereke Hana da bunu mübevyin bir mektup yazdı, mektubu Bereke Hana hediye götüren Emir Fariseddin Mesudiye gönderdi. Ona sulh hakkında araya girmesini emretti, adı gecen heyet bu mektup hamilen yola çıktılar. İnşaallah mahallinde zikrolunacağı vechile Eşkeri o anda hepsini salıverdi.”² Kuşkusuz burada Mısırlı tarihçilerin kendi rollerini abartma alışkanlıklarına rastlansa da, Altın Orda ve Bizans'ın iyi ilişkilerde bulunması Memlukler açısından son derece faydalıydı. Bundan başka,

¹ Reuven Amitai-Preiss, “Diplomacy and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean: a Reexamination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the late Thirteenth Century in Light of the Existing Early Correspondence” *Oriente Moderno*, 2008, Anno.88, Nr.2, p.359-360

² İbn Abdüzzahir, “Siretülmelik Ezzahir”, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, Maarif Matbaası, s.s.127

Berke’de o sırada Bulgarlar ile beraber Bizans üzerine bir ordu göndermişti.¹ Nogay büyük bir orduyla Trakya’ya yaklaşmış ve Konstantinopolis’i tehdit etmeye başlamıştı.

Bunun üzerine Mihail, Nogay’ın yaklaştığını duyunca Mısır elçisi Akkuş’u ona gönderdi.

Akkuş imparatorun Sultan Baybars ile dost olduğunu ayrıca Berke Han’ın da Sultan ile müttefik olduğunu belirtmiş ve Emir Nogay’a imparatora saldırmaktan vazgeçmesini söylemişti.² Elçi, Mihail’in ricası üzerine kendi isteğiyle Konstantinopolis’te kaldığını söylemiştir. Nogay ise elçiden bunu yazıya aktarmasını istedi ve bu notu Berke’ye gönderdi. Akkuş Berke’nin huzuruna vardığı zaman, Berke elçiye gecikmesinin sebebini sorunca elçi, kendisinin Konstantinopolis’te alıkonulduğunu söyledi. Bunun üzerine Berke, Nogay’ın yolladığı notu göstermiş, hem elçinin ikiyüzlülüğüne hem de hediyeleri kaybetmesine çok kızmıştır.³ Memluk kaynaklarında geçen bu anlatı, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak gösterileceği üzere, İzzeddin Keykavus’un kurtarılmasıyla çelişmektedir. Istvan Vasary, bu anlatının gerçek dışı olduğunu belirtmektedir.⁴

Mihail’in bu elçilik heyetini alıkoymasının sebepleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Tarihçi Şafi’ibni Ali, Mihail’in bu hareketinin sebebinin, Berke Han’ın Balkanlarda ki faaliyetleri olduğunu düşünürken⁵, el-Mufaddal ise bu durumun Hülagü’nün elçilerinin de o sırada Konstantinopolis’te bulunduğu ve imparatorun Hülagü’den korktuğu için böyle bir harekete giriştiğini söyler.⁶

Altın Orda vasalı olan Bulgaristan ise Bizans’ın restore edilmesiyle(1261) beraber

¹ İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.54

² R. Amitai-Preiss, Mongols and Mamluks, s.84

³ Müfeddal, “Ennehcüssedid”, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, Maarif Matbaası, s.325-327; Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.54;

⁴ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.88

⁵ Şafi’ibni Ali, “Hüs-nülmenakıb”, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, Maarif Matbaası, s.239

⁶ Müfeddal, “Ennehcüssedid”, s.325

Bizans’a karşı Güney kısımlarından bazı topraklarını kaybetti. Bunun üzerine Bulgar çarı Konstantin Tih, Bizans’a karşı Altın Orda’dan yardım istedi. Yukarıdaki problemlerin üstüne bir de bu sorun ekleniyordu. Ayrıca, Berke Han’dan yardım isteyen, aşağıda daha ayrıntılı anlatılacak olan, İzzeddin Keykavus’ta o sırada Enez kalesinde hapsedilmiş bulunuyordu. Tüm bunlar Berke Han’ın dikkatini Bizans’ın üzerine çekti.

Altın Orda – Bulgar ortak seferi konusunda Bulgar tarihçi Nikov, Altın Orda ve Bulgar birliklerinin beraber hareket etmesinin sebebinin, Bulgarların Altın Orda vasalı olması olarak gösterirken, Macar tarihçi Vasary ise talebin Bulgarlardan geldiğini ve bu seferin Altın Orda için önemli bir ganimet getirisi olacağı için Altın Orda Moğollarının sefere katılmayı kabul ettiklerini söyler.¹ Bunun üzerine, daha sonra Balkan siyasetinde çok önemli bir rol oynayacak olan Emir Nogay, 20.000 süvari ile Bizans üzerine yürüdü.(1264) Her ne kadar Mihail bu orduya karşı koymak için harekete geçtiyse de Bizans ordusu düşmanı görünce paniğe kapılarak kaçmaya başladılar. Bu durum üzerine imparator Mihail bir Ceneviz gemisiyle Konstantinopolis’e döndü. Bununla birlikte bu seferin tek sebebi Bulgarlar değildi. Yukarıda da bahsedilen Bizans ile yaşanan gerginlikler de sebeplerden sayılabilir. Bu sefer sonucunda, Altın Orda devleti boğazları kendisi yararına açmayı başarmış² ve İzzeddin Keykavus’u kurtarmıştır. Bu tarihten sonra Altın Orda ile Bizans arasındaki ilişkiler daha samimi olacak hatta iki devlet arasında evlilik bağları bile kurulacaktır ki Sultan Baybars’ta bunun olması için çaba harcamıştır. Aynı yıl Sultan, İmparatorun talebi üzerine, Bizans topraklarına yaptığı saldırıları durdurması için Berke Han’a çeşitli hediyelerle bir elçi de göndermiştir.³

¹ İlyas Kemaloğlu, “Altın Orda Devleti”, Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016, Ötüken, s.104-105

² V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.150

³ Nüveyri, “Nihayetüllireb”, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, Maarif Matbaası, s.294

1264 yılında İznik’te ilginç bir olay yaşanmıştır. Şehirde, Moğolların surları geçip şehre girdikleri söylentisi yayıldı. Böylece şehirde bir panik havası oluştu. Kimi surlardan atladı, kimi mezarlıklardan saklandı. Askerle bu söylentinin asılsız olduğunu gösterene kadar kargaşa yaşandı. Bunun üzerine imparator da İznik halkına mektup yazarak daha çok cesaret göstermelerini istedi.¹

Memluk Devleti ile ilişkiler iyi yönde gitmesine rağmen İmparator Mihail, 1265 yılında manevi kızı Marie’yi Hülagü ile evlenmeye yolladı. Bu durum Memlukler ile Bizans’ın arasının tekrar açılmasına neden oldu. Marie’nin, Hülagü’nün yanına vardığında Hülagü’nün ölmüş olduğunu yukarıda söylemiştik. Mihail’in böyle bir harekette bulunmasının nedeninin İlhanlılardan korkmasına ek olarak, Geanakoplos, Aragon kralı I. James’in batıda kendisine karşı faaliyet gösteren Charles d’Anjou’ya destek vermesini engellemek için olduğunu düşünüyor. Bununla birlikte Mihail’in bu hareketindeki amacı bilmek mümkün değil. Ancak bu hareketin sonucunda Memluk Devleti’ne karşı bir koalisyon oluşmadı ve daha sonra Bizans – Memluk ilişkileri eski haline döndü.² Bu sırada Altın Orda’da Berke Han ölmüş ve yerine Batu’nun torunu Mengü Timur çıkmıştı. Mihail 1268 yılında Sultan’a barış durumunu sürdürmek istediğini belirten bir mektubu bir elçiyle yolladı ve Sultan, cevap olarak yaşanan son gerginlikler nedeniyle bozuk olan Altın Orda – Bizans ilişkilerinin düzeltilmesine yardımcı olacağına dair güvence verdi.³ Mihail’in Altın Orda ile ilişkilerini düzeltmeye çalışması için birçok nedeni vardır ki bunlardan en önemlisi, Balkanlar’da yaşadığı Altın

Orda baskısıdır, bununla beraber Dobruca ve Tuna’nın güneyinin bir kısmının da Altın Orda’nın nüfuz sahası içinde olduğu unutulmamalı.⁴ Ayrıca yukarıda bazı yerlerde de

¹ D. M. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s.106-107

² R. Amitai-Preiss, Mongols and Mamluks, s.93

³ R. Amitai-Preiss, “Slave Trade”, s.360-361

⁴ R. Amitai-Preiss, a.g.m., s.363

söylendiği gibi Mihail batıda Venedik ve d'Anjou tarafından tehdit ediliyordu ve d'Anjou Balkanlardaki Sırp ve Bulgarlarla ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu.

Kısacası 1261'den 1270'e kadar olan periyotta, Avrupa ve Orta Doğu iki ayrı siyasi bloğa bölünmüştü. Bir tarafta İlhanlılar, Sicilya ve Papalık vardı ki bunlardan Sicilya ve Papalık, Bizans'ın ihyasından hoşlanmamışlar ve ona karşı faaliyet sürdürüyorlardı. Diğer tarafta ise Memlukler ve Altın Ordu bulunuyordu. Bizans bu iki blok arasında sıkışıp kalmıştı ve her iki tarafla da iyi geçinmeye çalışıyordu.¹

1.2. II. İzzeddin Keykavus ve Altın Orda – Bizans İlişkileri

1246 yılında Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ölmüş ve ardında küçük yaşlarda olan üç tane taht adayı bırakmıştı. Bunlardan en büyüğü İzzeddin, Rum bir annenin oğlu ve 11 yaşındaydı, diğer oğlu Rükneddin ise Türk bir anneden doğmuş ve babası öldüğünde sadece 9 yaşındaydı. En küçükleri Alaeddin ise ki babası tarafından veliaht ilan edilmişti, 7 yaşındaydı. Babası en küçükleri Alaeddin'i veliaht olarak göstermesine rağmen başta Celaleddin Karatay gibi devlet adamları bunu uygun bulmadılar ve tahta en büyükleri İzzeddin'i tahta çıkardılar. Tabi II. İzzeddin Keykavus tahta çıkınca kardeşlerini de yanına oturtmayı ihmal etmediler.²

Aynı yıl Moğolistan'da Güyük, han ilan edildi ve Moğolistan'da yapılacak törene katılması için İzzeddin davet edildi. Ancak, İzzeddin ülke dışına çıkması halinde ülke içinde ve dışında huzursuzluklar yaşanacağı sebebiyle davete gitmedi ve yerine kardeşi Rükneddin'i gönderdi.³ Bunun üzerine Rükneddin, Güyük tarafından Selçuklu sultanı

¹ L. Rasyonu, Tarihte Türklük, s.221

² Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2012, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.238-239; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1995, TTK, s.475

³ A. Sevim, E. Merçil, a.g.e., s.475

yapıldı. Bu durum karşısında Celaleddin Karatay bunun ülkede yeni karışıklıklar çıkaracağını düşünerek bu duruma müdahale etti ve aynı anda tahtta üç kardeşin birden oturduğu bir düzen kurmak istediye de bu kabul görmedi ve çatışmalar başladı. İki büyük kardeş Konya'ya bağlı Ruzbe ovasında karşı karşıya geldiler(1249). Yapılan savaşta, İzzeddin galip geldi¹ ve bundan istifade eden Celaleddin Karatay “üç kardeş saltanatı” nı yürürlüğe koydu. Kendisi de üç kardeşin atabegi görevini üstlendi.²

Devlet içindeki buhran bu yolla çözülsün de, devlet adamlarının kişisel çıkarlarına göre hareket etmeleri huzurun tamamen kurulmasını engelliyordu. Özellikle devlet adamları Kıpçak Bozkırlarında bulunan Batu Han'ın yanına hediyelerle gidip çeşitli imtiyazlar alarak dönüyorlardı ve merkez tarafından atanan yöneticilerin görevlerine el koyuyorlardı. Bundan başka, Moğollar İzzeddin Keykavus'u ısrarla Moğolistan'a çağırıyorlardı. 1254 yılında İzzeddin bu ısrarlara dayanamadı ve Moğolistan'a doğru yola çıktı. Ancak o yola çıktığı sıralarda Celaleddin Karatay öldü. Bunun üzerine kendi yokluğunda kardeşi Rükneddin'in tahta geçirilebileceği ihtimaline karşı, Moğolistan'a gitmekten vazgeçerek Konya'ya döndü ve yerine en küçük kardeşi Alaeddin'i gönderdi. Ancak bu seferde Alaeddin'in Moğolistan'dan sultan olarak dönme ihtimali vardı. Bunun üzerine henüz Erzurum'a varmış olan Alaeddin zehirlenerek öldürüldü.³

Alaeddin'in öldürülmesiyle “üç kardeş saltanatı” da böylece sona eriyordu. Bununla birlikte İzzeddin ve Rükneddin arasındaki ilişkilerde gittikçe gerginleşmekteydi. Bundan başka, İzzeddin'in eğlenceye pek düşkün olması ona karşı hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bu nedenlerden ötürü, Rükneddin kıyafet değiştirerek gizlice Kayseri'ye

¹ Ahmet Yaşar Ocak, Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl), Ankara, 2011, TTK, s.18

² A. Sevim, E. Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.476; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, Turan Neşriyat Yurdu, s.469

³ A. Sevim, E. Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.476-477, O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.473

geldi ve tahta oturdu. O sırada İzzeddin ise Konya’da bulunuyordu. İki taraf yapılan müzakerelerde bir sonuca ulaşamayınca iki taraf arasında 1254 yılında yapılan savaşta İzzeddin tekrar galip geldi ve Rükneddin’i tutsak etti. Böylece İzzeddin Keykavus tek başına tahta oturdu.¹

1256 yılında ise Moğol İmparatorluğundaki gelişmeler Anadolu Selçuklu Devletini de etkiledi. Bilindiği gibi Moğol Han’ı Möngke, kardeşi Hülagü’yü İran’a yollamıştı. Hülagü o yıl İran’a gelmiş, Baycu’nun bulunduğu Mugan ovasına yerleşmiş ve Baycu’yu buradan çıkarmıştı. Bunun üzerine Baycu Anadolu’ya geldi ve burada İzzeddin’den kendisine otlak vermesini istedi. Ancak bunun Selçuklu Devleti için büyük sakıncaları vardı.² Bunun üzerine Selçuklu adamları, bir taraftan Baycu’nun gerçek niyetini öğrenmek için Baycu’ya adamlar yolluyor, bir yandan da askeri hazırlıklar yapıyorlardı. Devlet adamlarından bir grup Baycu’nun istediklerinin yerine getirilmesini onun devlet aleyhinde olmadığını savunurken, bir grup ise onun Hülagü tarafından yerinden kovulduğunu, çok da önemli biri olmadığını ve savaşılmaması gerektiğini savunuyorlardı. İzzeddin Keykavus ise etrafındaki tahriklere inanarak savaşmaya ve Moğol bağıllığından kurtulmaya karar vermişti. Bunun üzerine Baycu, Anadolu’da tahribatlar yapmaya başladı.³ Baycu’nun komutasındaki Moğol ordusuyla, Selçuklu ordusu aynı yıl Sultanhanı yakınlarında karşılaştılar. Bu savaşta Selçuklu ordusu mağlubiyete uğradı.⁴ İzzeddin Konya’ya kaçtı, oradaki devlet adamları ile görüşüp Baycu ile müzakerelere girip bu savaşın kötü sonuçlarından kurtulmanın yollarını aradı. Konya’da Munieddin Nizameddin Hurşid gibi devlet adamları, Baycu’ya karısının aracılığıyla bir vergi verip Konya’nın yağmalanmasını önlediler.⁵ İzzeddin ise hazineyi

¹ A. Sevim, E. Merçil, a.g.e., s.477

² C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.251

³ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.478

⁴ A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, s.20

⁵ C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.253

yanına alıp Antalya'ya gitti. Her ne kadar Baycu, İzzeddin Konya'dan ayrılınca onu takibe başlamışsa da daha sonra peşini bıraktı.¹ Bunlar olurken İzzeddin'in kardeşi Rükneddin, Baycu'dan kardeşlerinin yandaşlarını yakalamak veya onlarla müzakerelere girişmek için 1000 kişilik bir ordu istedi. Ancak bundan bir sonuç alamadı. Bununla birlikte İzzeddin kendisini Antalya'da güvende hissetmiyordu. Bu sebeple dayılarının da etkisiyle İznik imparatorluğu topraklarına sığındı. Böylece Rükneddin, tek başına sultan ilan edilmiş oluyordu.²

Rükneddin'in tek başına sultanlığı fazla uzun sürmedi. 1257 Yılında Bağdat seferine çıkan Hülagü, yanında Baycu'yu da götürdü. Bunu fırsat bilen İzzeddin Keykavus, İznik İmparatoru II. Theodoros Laskaris'ten askeri yardım alarak Mayıs 1257'de Konya'yı ele geçirip tekrar Selçuklu tahtına oturdu. Rükneddin ise yanında Munieddin Pervane ile önce Kayseri'ye daha sonra Tokat'a çekilmek zorunda kaldı. Bütün bunlara rağmen İzzeddin Hülagü'ye başvurarak sultanlığı almayı da başardı. Ancak, Hülagü, Möngke Han'ın emri gereğince, Tebriz'de huzuruna gelen İzzeddin ile Rükneddin arasında ülkeyi paylaşarak her ikisine de sultanlık verdi. Buna göre; Sivas'tan İznik sınırlarına kadar olan yerler İzzeddin'in, Sivas'tan Moğol sınırına kadar olan yerler de Rükneddin'in olacaktı. Ayrıca Selçuklular, Moğollara, iki yüz bin altın, beş yüz at ve katır vereceklerdi. Bu anlaşmadan sonra İzzeddin Antalya'da eğlence hayatına dalarken, doğuda ise Müineddin Pervane, Moğollarla ilişkilerini geliştirip onları İzzeddin'e karşı kışkırtıyordu. İzzeddin ise Moğollara olan yükümlülüklerini yerine getirmiyordu. Bunun üzerine İzzeddin, Moğollarla olan kötü ilişkilerini düzeltmek için, yanında hediyelerle yola çıktıysa da Moğol ordusunun Anadolu'ya girip Aksaray'a yöneldiğini duyunca tekrar Antalya'ya döndü. Moğol ordusu Altınapa yakınlarına

¹ O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.482-483

² C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.253-254

Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bütün bunlar olurken İzzeddin, Moğolları Ayn Calut'da mağlubiyete uğratmış olan Baybars'tan yardım sağlamaya çalışıyordu. Ancak bundan da sonuç alamadı ve üstündeki Moğol baskısının da neticesinde yakınlarıyla birlikte Antalya'dan ayrılıp, Konstantinopolis'e giderek imparator VIII. Mihail'e sığındı.¹

İmparator, İzzeddin'i Konstantinopolis'te çok iyi karşıladı, onun istediği gibi yaşamasına, özel muhafızlarla dolaşmasına ve yalnızca imparatorların giyebildiği ayakkabılar giymesine izin verdi. Hatta ona tahtı yeniden ele geçirebilmesi için askeri yardım dahi verebileceğini vaat etmişti. İzzeddin ayrıca, Patrik Arsenios ile de yakın münasebet kurdu. Bununla birlikte bu hayat onu sıkmaya başladı. Bunun üzerine İzzeddin adamları Ali Bahadır ve Uğurlu ile imparatorun huzuruna çıkıp, şehir hayatının kendilerini sıktığını, "Türk taifesi" olarak yaylak ve kışlak hayatına alışık olduklarından kendilerine bunun için arazi tahsis edilmesini ve Anadolu'dan Türkmenler getirerek buraya beraber yerleşmek istediklerini söylediler. İmparator bu isteklerini kabul ederek onlara Dobruca arazisini yerleşmeleri için onlara verdi.¹ Bunun yanında İzzeddin, Mihail'e sığındıktan sonra kendisine katılan Türkmenler, Mihail'in yanında Mihail'in düşmanlarına karşı mücadele etmişlerdir.² Ancak İzzeddin'in, Konstantinopolis'ten ayrılmadığı sonraki olaylardan anlaşılıyor.

Mihail'in İzzeddin'i sıcak bir şekilde karşılamasının Vasary'ye göre üç nedeni vardır: bunlardan birincisi; İzzeddin'in annesinin Rum olmasıydı, ikincisi ise; Mihail, Laskaris ailesiyle mücadeleleri sırasında İzzeddin'e sığınmak zorunda kalmış ve ondan gördüğü konukseverliği unutmamıştı, üçüncüsü de; Selçuklu ailesinden birisinin yanında sığınmacı olarak bulunması kendisine yarar sağlayacağı düşüncesi idi.³ Claude Cahen ise

¹ El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, s.387; Al- Melik Al-Zahir, Baypars Tarihi (Cilt 2), İstanbul, 1941, Maarif Matbaası, s.32; A. Sevim, E. Merçil, Selçuklu

bundan farklı düşüncelere sahiptir. Cahen, İzzeddin'in Bizans'a sığındığı sırada, Bizans'ın İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurmak istediği ve onlarla karşı karşıya gelmek istemediği, bununla birlikte Türkmenleri tehdit etmek istemediğinden Anadolu'daki

Devletleri Tarihi, s.477-478; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.487; A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, s.23

¹ Gregoras, Kapitel I-VII, 1973, s.103-104; A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, s.24; Kemal Yüce, Saltukname'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar, Ankara, 1987, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.94; P. Wittek, "Yazijioghlu 'Ali", s.648 ² P. Wittek, "Yazijioghlu 'Ali", s.648

³ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.85-86

sınırlarını genişletmek gibi bir niyeti olmadığı için İzzeddin'in Mihail için can sıkıcı bir misafir olduğunu söyler.¹

Kaynaklarda bu sıralarda İzzeddin'in, imparatora karşı bir komplo hazırladığından bahsediliyor. Buna göre İzzeddin ve yakınları yine bir eğlencedeyken, tam anlamıyla sarhoş oldukları sırada, yanındakiler İzzeddin'e bir fırsatını bulup imparatoru ortadan kaldırırsa Konstantinopolis'te saltanat sürebileceğini söylediler. Fakat bu konuşmalar sultanın dayıları tarafından imparatora bildirildi ve imparator da bunları cezalandırmak zorunda kaldı² ve İzzeddin Keykavus Enez kalesine hapsedildi. Bizans kaynakları, yukarıda da söylendiği gibi bu cezanın sebebinin İzzeddin'in komploları olduğunu söylese de bu konu hakkında çeşitli görüşler vardır ki bunların en önemlisi Bizans üzerindeki İlhanlı baskısıdır.

İzzeddin hapsedilmesine rağmen hedefinden vazgeçmedi. Bununla birlikte Pachymeres de bu hedeflerden başka İzzeddin'in o sıralarda Mihail'in kızını İlhan'a vermesiyle kendisini güvende hissetmediğini ve bu durumdan kurtulmak için Altın

¹ C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, s.60, J. J. Saunders, Muslims and Mongols, Christchurch, 1977, University of Canterbury, s.70

² El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, s.397; İbn Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, 1941, Uzluk Basımevi, s.267; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Mûsâmeretü'l-Ahbâr, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, TTK, s.56; A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, s.25

Orda'ya başvurduğunu ve İzzeddin'in Altın Orda da bir akrabası olduğunu ve ondan yardım istediğini söyler.¹ Aksarayı de İzzeddin'in halalarından birisinin Berke Han'ın eşlerinden birisi olduğunu ve yardım çağrısını bu kadının aldığını söyler.² Bunun aksine, bu konuda Zeki Velidi Togan ise Seyid Lokman'a dayanarak, bunun İzzeddin'in kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın ricası olduğunu ileri sürer.³

Bizans ile Bulgaristan arasındaki gergin ilişkiler de Bulgarların bu sefere sıcak bakmasına sebep olmuştur. Bulgar Çar'ı Konstantin Tih'in karısı, Mihail'in gözlerine mil çektiği Ioannes Laskaris'in kardeşi İrene Laskaris idi ve Laskaris Hanedanı'na son veren Mihail'den intikam almak istiyorlardı. İrene de Konstantin Tih'i Bizans üzerine saldırıda bulunması için kışkırtıyordu.⁴ İzzeddin'in bu isteği Bizans'a karşı saldırıya geçmek için iyi bir fırsat oldu. Bununla birlikte Bizans, yeniden restore edildikten sonra Bulgarlardan, Flippolis, Stenimakhos, Mesembria ve Atikhialos kalelerini almıştı. Bu durum da Bulgarları Bizans'a karşı hareket etmeye iten nedenlerden biridir.⁵ İşte böylece, Bizans'ın, İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurup, boğazlar üzerinden kurulan Altın Orda – Memluk ilişkilerini zora sokmaya çalışması ve yeniden kuruluşundan beri Bulgarlar ile yaşanan gerginliklere bir de İzzeddin Keykavus'un tutuklanması ekleniyordu.

Kaynaklar bu saldırıya Altın Orda Moğollarının mı, yoksa Bulgarların mı başladığı konusunda farklı anlatılar sunar. İslam kaynaklarıyla Pachymeres, harekâtı Moğolların başlattığını ileri sürerken, Gregoras ise İzzeddin'in Tih'i kışkırttığını ve özgürlüğü için para vaat ettiğini söyler. Ancak hareket başladığında Moğol savaşçıları Bulgarlara göre

¹ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.44

² Aksarayı, Ahbar, s.57; ilginçtir ki Korobeinikov, Aksarayı'nın Süleymaniye kütüphanesindeki yazmasına dayanarak, İzzeddin'in iletişime geçtiği kişinin, Berke'nin karısı ve İzzeddin'in kardeşi olduğunu belirtir. Dimitri Korobeinikov, Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century, New York, 2014, Oxford University Press, s.204

³ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş (Cild 1), İstanbul, 1981, İÜEF, s.268, Yüce, 1987, s.94

⁴ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.45; Gregoras, 1973, Kapitel I-VII, s.114

⁵ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.86

daha kalabalıktılar. Gregoras'a göre Aşağı Tuna'dan 20 bin¹ Moğol askeri geldi. Pachymeres, bu Moğol askerlerinin merkezin yönetimi altına girmediklerini ve sadece yağma amaçlı hareket ettiklerini söyler.⁵ Vasary, Emir Nogay'ın bile o dönem bu savaşıllara söz geçiremediğini, bu askerlerin herkese paralı hizmet verebileceğini ve bu nedenle Nogay'ın bu sefere katılmamış olduğunu söyler. Vasary'nin buradan çıkardığı bir diğer sonuç da Bulgarların aksine Moğolların herhangi bir siyasi amaçlarının olmadığıdır. Vasary, bu sefer sırasında Bulgarların Altın Orda'ya bağımlı olduğunu da ekler. Ona göre, bu sefere Bulgarlar kendi askerleriyle katılmak zorundaydı. Vasary, bu seferin Altın Orda tarafından planlanmış bir harekât değil tam tersine, Bulgarların istediği bu sefere ganimet amacıyla Altın Orda Moğollarının da katıldığı bir harekât olarak değerlendirir. Ancak Pahymeres, Tatar askerlerinin Bulgar Çarı Konstantin Tih'in komutası altında olduğunu belirtir.² Ayrıca, Pachymeres'in de belirttiği gibi, Moğollar için İzzeddin'in kurtarılması ikinci derecede önemli bir olaydı.³ Bundan başka Ciociltan, bu orduda o sıralar Dobruca'da bulunan Selçuklu Türkmenlerinin de bulunduğunu belirtir.⁴

Memluk kaynakları İzzeddin'in kurtarılması tarihini farklı verirler. Bazıları bu gelişmeyi 1263/64 yılında Berke dönemine koyarken, bazıları da 1269/70 yılına, Mengü Timur dönemine koyarlar.⁵ Fariseddin el-Mesudi adlı Mısır elçisinin, Bizans'ın Memluk ile müttefik olmasından dolayı Mengü Timur'u saldırmaktan vazgeçtirdiğini bile iddia ederler. Aynî ise İzzeddin'in 1263/4 yılında kaleye kapatıldığını, 1269/70 yılında

¹ Gregoras, Kapitel I-VII, s.114; Al-Melik Al-Zahir, Baypar Tarihi (Cilt 2), s.32, ⁵ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.45

² Pachymeres, a.g.e., s.45

³ Pachymeres, a.g.e., s.48; Gregoras, Kapitel I-VII, 1973, s.114; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.86-87,

⁴ V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.245

⁵ Nüveyri, "Nihayetüllireb", s.259-260

kurtarıldığını belirtir. Vasary, en doğru bilginin Tarih-i Baybars'ta olduğunu düşünüyor. Ona göre diğerleri yanlıştır. Bu durum da ise İzzeddin Keykavus'un 1263/64 yılında kurtarıldığıdır.¹

Pachymeres'in anlattığına göre İzzeddin, Altın Orda topraklarında bulunan akrabasından imparatoru tutsak edebilmek için yardım istemiş, bundan başka İzzeddin işini daha sağlama almak için Bulgarlar ile de anlaşmaya çalışmıştı. İzzeddin bu planın gerçekleşmesi için Mihail'e mektup yazarak onunla görüşmek istediğini bildirmiş,

İmparator Mihail ise bir şeylerden şüphelenmesine rağmen bu talebi kabul etmişti.²

Moğollar ve Bulgarlar harekete geçtiğinde, İmparator Mihail Teselya'dan Konstantinopolis'e dönüyordu ve İzzeddin bu yolculukta Mihail'e eşlik ediyordu. Bu, Moğol ve Bulgarların saldırıya geçmesi ve kendisini kurtarması için bir işaretti. Aksarayi'deki bilgiye göre bu Moğol ordusunun başında Kutlug Melik adında birisi vardı.³ Bizans ordusu bu Moğol saldırısı karşısında şaşkınlığa uğradı. İmparator Mihail canını güç kurtardı ve Ganos Dağlarını(bugünkü Tekirdağ'ın kuzeybatısı) aşip iki Latin kadırgasıyla Konstantinopolis'e döndü. Bizans askerlerinin geri kalanı hazine ve İzzeddin ile beraber Enez kalesine sığındı. Vasary, Gregoras'ın imparatorun batıya doğru yola çıkarken imparatoru Enez kalesine hapsedtiğini yazdığını belirtmekle beraber bu konuda Pachymeres'in daha gerçekçi görüldüğünü söyler. İmparator, Konstantinopolis'e doğru kaçmayı başarınca, Moğol ve Bulgar ordusu Enez'i kuşattı.⁴ Bu kuşatmayı Pachymeres gayet canlı bir şekilde anlatmıştır: "Bu arada kötülükler daha son bulmamıştı. Sultanın ve diğerlerinin Enez'de bulunduklarını haber alınca, düşmanlar Konstantin ile beraber o yerde toplandılar. Şehri kuşatma altına aldılar ve her yeri yıkacaklarına dair

¹ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.88

² Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.44

³ Aksarayi, Ahbar, s.56

⁴ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.88

tehditler savurmaya başladılar. Kaleyi kuşatarak çarpışmaya hazırlandıkları günler boyunca teslim olmaları için kalenin içindekilere tehditler savurmuşlardı. Eğer bu grup herhangi bir nedenle saldırırsa tehlikenin çok yakınlarda ve kurtulmanın olanaksız olduğu görülecekti. Diğer taraftan da eğer savaş araçlarıyla saldırılır ve kuşatılanlar zor bir durumda kalırsa kalenin harap hale geleceği ve herkesin teslim olacağı bir durum ortaya çıkacaktı. Ancak kaledekiler kurtulmayı önemsemiyorlardı. İmparatorluk hazinesinin sorumluluğunu taşıyanlarda ise çok büyük bir telaş vardı. Onlar başlarına gelecek ve ölümle sonuçlanacak felaketten ya da kendi kurtuluşlarından çok zenginliklerle dolu hazineleri ve de onları koruma yollarını düşünüyorlardı. Diğerleriyle beraber savaşılabilmek tüm güçlerini düzenleyip okları ve yayları hazır hale gelebilmek için hazinedeki değerli taşların ve incilerin keselerini açmış, onları İmparatorluk mihrap örtüsüyle sarıp gizli bir yere saklamış bu değerli ve parlak şeyleri gömmüşlerdi. Mamafih bir şey elde edilememişti. Çünkü düşmanlar merdivenleri hazırlayıp surlara dayadıktan sonra birçok şey ele geçirmek için işe giriştiler: Gerçekten de, zenginlikleri ele geçirme umudu onları harekete geçiriyor ve yağma için hücum ediyorlardı. Bu grubun genel düşüncesi başarıdan çok kazanç sağlamaktır; şeflerine ya da onlara emir verenlere gelince ordularının isteklerini gidermeli ve seferlerden karlı dönmelerini sağlamalıydılar. Eğer başarısız olurlarsa kendileriyle dalga geçileceğini düşünüyorlardı. İşte bu yüzden tüm kötülükleri sergileyip kaledekileri tehdit ettikten ve güçlerini gösterdikten sonra tüm bunların Sultan için yapıldığını ve onu yanındakiler ve mallarla birlikte vermeleri koşuluyla diğerlerinin sağ salim gidebileceklerini bildirdiler.

“Bu durum karşısında kuşatılan kaledekiler ikiye ayrılmıştı: bir grup eğer bu teklifi kabul etmezlerse kendileri de tehlikeye girecek diye teslim olup Sultanı da bırakmayı düşünüyor, ancak Sultanla birlikte kaybedeceklerini hesap etmiyorlardı; diğerleri ise İmparatorlardan korktuklarından sabırlı olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Hazineyi düşünen İmparator gerçekten de daha sonra onlara denizden takviye kuvvet yollamış ve

bizi tehlikeden çıkarmıştı. Eğer başka türlü davranıp Sultanın kafasını kesip surlardan aşağıya, yani düşmanın önüne atsaydık bize pusu kurarlardı ya da öç almak için saldırırlardı, biz de ölene kadar onlara karşı koyar, ya Tanrının yardımıyla galip gelir, ya İmparatora olan sadakatimizden ezilirdik. Bu tartışmada ikinci fikir galip geldi: Yardım beklemek için kalenin içindekiler kapalı kalmaya devam ettiler ve dışarıdakilerin vazgeçmesini umut ettiler. Bağışlanana, ya da yardım gelene kadar olabilecek en iyi durumda kalmayı umuyorlardı. Öte yandan üstlerine daha beter kötülükleri çekecekleri tehlikeye girecekleri için, Sultanın kafasını koparmayacaklardı. Bu gerçekten de ölüm isteyen düşüncesiz adamların atacağı küstah bir adım olurdu. Kurtulmak için anlaşma yapmak bilgece bir tedbirdi. Bu sözlerle yüreklenerek, kuşatılanlar uzun bir görüşme sonucunda istediklerini yapacakları sözünü verdiler. Ateşkes aynı gün yapılmak istendi, ancak dışarıdakiler uzlaşmayı kabul etmediler, etrafı kuşatıp saldırıya geçtiler. Kaledelikler ise kendilerini savunmak için dayanmaya çalışıyorlardı. Mücadele her iki taraf içinde çetindi. İçeridekiler artık zayıf düşmüştü, kelleleri de tehlike altında olunca kuşatanlara teslim olacaklarını bildirmek için elçi gönderdiler. Ancak bu durumun Tanrı önünde edilecek ve kutsal şeylere dayandırılacak bir yeminle garanti altına alınmasını istiyorlardı. Çünkü yemin eden Konstantin dindar bir adamdı. Tüm bunlar için o yerin piskoposu görevlendirildi. Etraf dini ikonlarla süslendikten sonra din adamları dışarı çıkıp Konstantin'in yanına gittiler. Piskoposun önünde Tanrıya yeminler edildikten sonra kuşatılanlar Sultanı ve maiyetini teslim ettiler. Diğerleri ise başka bir saldırı yapmadan ganimetlerini alıp uzaklaştılar; Amaç Sultanın alınmasıydı ve bu da onları yeterince memnun etmişti, başka bir şey yapmalarına gerek kalmadı.

“Karşı koymaya çalıştığımız kader doğal olarak galip gelmişti. Gerçekten de ertesi gün, yani anlaşmadan sonraki ikinci günde, denizde İmparatorun gönderdiği üç kürekli gemiler görüldü. Bu gemiler limana yanaştıklarında kuşatılanlar teslim olduklarına pişman oldular.(...) Ancak şimdi akılları hazineyi buradan sağ salim götürmekteydi.

Çünkü topluluk dağılmıştı ve bölgede hala birçok düşman vardı. Bu yüzden gemiler iyice limanın ağzına yanaştırıldı; askerler tıpkı bir sur gibi iki sıra halinde dizildi. İşte bu şekilde hazine çıkarılıp gemilere kondu. Sonrada gençler gemiye binip denize açıldılar. İstanbul'a ulaştıklarında hemen olanları İmparatora anlattılar. İmparator bu habere çok sinirlendi karşı konulmaz öfkesiyle harekete geçti. Piskoposu kilisenin yargılamasına karar verdi, anlaşmada bulunan diğerlerini ise kendisi yargılayıp ceza verdi; aile üyelerine gelince onları kamçılattıktan sonra kadın kıyafetleri giydirip rezil etti ve huzurundan uzaklaştırdı. Daha sonrada Sultanın karısını ve kızını ve de tabi ki annesini, kız kardeşini tıpkı oğullarına ve maiyetindekilere yaptığı gibi hapse attırdı. Sultana ait olan para, altın, değerli kumaşlar, kıyafetler, kuşaklar, inciler ve değerli taşlardan oluşan ve Türklerin ihtişamını gösteren ganimeti İmparatorluk hazinesine koydurttu.”¹

Bununla birlikte Tarih-i Baypars'ta İzzeddin kurtarıldıktan sonra, yanına bir miktar asker verilerek tekrar Bizans üzerine sefere çıktığı ancak o zaman Konstantinopolis'ten Altın Orda'ya gitmekte olan Mısır elçisi Akkuş ile karşılaşp, Akkuş'un onu imparatorun sultanla dost olması sebebiyle bu seferden vazgeçirdiği yazmaktadır.² Ancak Baypars'ın bu söylediğinin inanılrlılığı yoktur. Çünkü aşağıda da belirteceğimiz gibi İzzeddin, Altın Orda topraklarına sığındıktan sonra ölene kadar orada kalmıştır ki kaynaklarda da İzzeddin'in Moğol askerleriyle beraber Bizans üzerine herhangi bir sefer yaptığından bahsedilmemektedir. Baypars, büyük ihtimalle, yukarıda da bahsedilen Bizans ile Altın Orda arasında gerginlikler yaşandığı sırada Trakya üzerine saldırılarda bulunan ordunun başında İzzeddin'in bulunduğunu sanmıştır. Yine bundan başka Aksarayi de bu konuda başka bir anlatım yapar, ona göre Kutlug Melik adındaki

¹ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.47-50,

² Al-Melik Al-Zahir, Baypars, s.33

birisi, deniz yoluyla Trakya'ya gelmiş ve kimse fark etmeden İzzeddin'in bulunduğu kaleyi bulmuş ve yapılan mücadeleden sonra sultanı ve mahiyetini teslim almışlardır.¹

Yukarıda Pachymeres'in de anlattığı gibi, yapılan çarpışmalardan sonra, kalenin içindekiler teslim olmak zorunda kaldı ve İzzeddin'i yanında ailesi olamadan Moğollara verdiler,(1263/64) ailesi ise Konstantinopolis'e gönderildi. Anlaşma yapılan bir yeminle pekiştirilmiş ve bu yeminde Bulgar çarı Konstantin Tih'de bulunmuştur. Bununla birlikte daha sonra yukarıda da görüldüğü gibi Mihail, Enez metropolitini azletti. Moğol ordusu geri dönerken Trakya'da yağmalar yaptılar ve birçok insanı esir aldılar.²

II. İzzeddin Keykavus, bu seferden sonra Kırım'a gitti, orada Berke Han tarafından kendisine verilen Solgat ve Suğdak bölgelerini aldı ve Berke'nin kızı Urbay Hatun ile evlendirildi. Bununla birlikte, Berke Han, İzzeddin ile beraber Bizans'ta bulunan Sarı Saltuk ve Türkmenleri de Dobruca'dan Deşt-i Kıpçak'a getirtmiştir.³ Bunlar burada Emir Nogay'ın idaresinde Bizanslılar ve Bulgarlar üzerine akınlarda bulunmuştur.⁴ İzzeddin, 1278/79 yılındaki ölümüne kadar. Altın Orda topraklarında kaldı. İzzeddin öldükten sonra, o zaman han olan Mengü Timur, İzzeddin'in oğlu Mesud'u babasının karısı Urban Hatun ile evlendirmeye çalıştı ancak Mesud bu durumdan tiksinti duydu ve oğullarıyla beraber Kırım'dan kaçtı. Anadolu'ya gelince II. Gıyaseddin Mesud adıyla Anadolu Selçuklu tahtına oturdu.⁵

¹ Aksarayı, 2000, s.57

² Gregoras, Kapitel I-VII, s.114

³ P. Wittek, "Yazijioghlu", s.649

⁴ K. Yüce, Saltukname, s.99

⁵ Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân), ed. Erkan Göksu, İstanbul, 2015, Bilge Kültür Sanat, s.120; İbn Bibi, 1941, s.68; Beybers, "Zübdetülfikre", Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De. Tiesenhhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Ankara, 1941, Maarif Matbaası, s.175; El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, s.403-404; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.89; II. İzzeddin Keykavus'un yaşadığı bu maceralar sırasında yanında Sarı Saltuk adlı, bu derviş bir dervişten de Yazıcıoğlu Ali ve Seyyid Lokman'ın Oğuznamesi'nde bahsedilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Y. Ocak, Sarı Saltuk; P. Wittek, "Yazijioghlu"; K. Yüce, Saltukname ⁴ J. J. Saunders, Muslims and Mongols, s.72

1.3. VIII. Mihail Paleologos'un Ölümüne Kadar Altın Orda – Bizans İlişkileri

Yukarıda anlatılan Keykavus olayından sonra, İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan Bizans İmparatoru VIII. Mihail, kuzeydeki Altın Orda'nın kendisi için, İran'daki İlhanlılardan çok daha tehlikeli olduğunu fark etti. Bu sebeple Altın Orda ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Bundan başka yukarıda da anlattığımız gibi, Mihail'in Memluk Devleti ile olan iyi ilişkileri de bu ilişkilerin gelişmesine yardım eden faktörlerden biridir. ⁴ Ayrıca, kuzeyde han olmadan önce Müslümanlığı kabul eden Berke Han ile beraber 1265 yılında Balkanlar'da 14. yüzyılın başına kadar çok önemli faaliyetlerde bulunan Emir Nogay da Müslümanlığı kabul etmiş ¹ ve o da Memluk Devleti'yle iletişime geçmiştir.

Emir Nogay, 1260'lı yıllardan itibaren, Altın Orda devletinde Don'dan Tuna'ya kadar uzanan alanın efendisi oldu. Kendisi han olmamasına rağmen faaliyetleriyle çevresinde öyle bir intiba bıraktı ki çeşitli kaynaklar ondan han diye bahsettiler. Bulgaristan da Emir Nogay'ın etki alanı içerisindeydi. ²

Emir Nogay 1265 yılında, her ne kadar Mihail, Altın Orda'nın önemini iyice kavrasa da, Bizans topraklarına akın etti. Trakya'ya girdi, şehir ve kaleleri tahrip etti. ³ Bundan başka VIII. Mihail, 1270'li yıllara kadar Altın Orda ile olan ilişkilerini tam olarak düzeltememişti ki yine Mengü Timur, Nogay'ı 1269/70 yılında Bizans üzerine akına yolluyordu, ancak bu akın o zaman Konstantinopolis'te bulunan Mısır elçisi Farisüddin Mesud tarafından durdurulabilmiştir. Bununla birlikte Farisüddin, Mengü Timur'un yanına vardığı zaman bu olay sebebiyle Mengü Timur onun bu hareketinden dolayı Mısırlı

¹ Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.268

² I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.84

³ Z. V. Togan, a.g.e., s.268

elçiye soğuk davrandı. Bu sebeple Farisüddin, Mısır'a döndüğü zaman Baybars tarafından cezalandırıldı.¹ Bu akınlardan birine İmparator'da yakalanmıştı. Pachymeres'in anlattığına göre Moğollar, Konstantin Tih önderliğinde Haimos'u(Koca Balkan Dağları) baskı altına almışlar ve bu çevrede yağma ve katliamlara girişmişlerdi. Bu sırada Mihail ise Batı'dan dönüyordu. Moğollar imparatorun etrafını sarmışlardı. İmparatorun yanında Moğollar ile savaşacak kadar askeri de yoktu. Ayrıca Moğollar imparatorun kaçabileceği yolları da kapattı. "İmparatorun sabah ayrıldığı yere onlar akşam ordugah kurmuş, onun önceki gün kaldığı yere onlar bugün hareket etmişlerdi."² Bununla birlikte, Pachymeres Moğolların, bir düzen içinde saldırmadıklarını ve hiç korkuları olmadığını belirtiyordu.³

Bundan başka 1271 yılında da gerçekleştirilen bir Altın Orda seferinden bahsedilir. Yakubovskiy bu seferin nedeninin, Mihail'in Altın Orda ile Memluk ilişkilerini, İlhanlılar lehine bozmaya çalışması olduğunu yazar.⁴ Ostrogosky ise Moğolların bu seferinin Teselya hükümdarı İoannes ve Andronikos Tarkhaneiotas'ın çağrısı üzerine olduğunu yazmıştır.⁵ Altın Orda bu seferde başarı kazanmış ve bu seferler sonucunda VIII. Mihail, Altın Orda devletinin kendisi için olan önemini daha da kavramış ve Altın Orda'dan Bulgarlara karşı faydalanmayı düşünmüştü. Bu sebeplerle Altın Orda ile ilişkilerini geliştirmeye daha da çok çalışmıştır. Bu amaçla Mihail, Altın Orda ile barış yaptıktan sonra, manevi kızı Eufrosyne'yi Altın Orda'nın Balkanlar'da aktif bir rol oynayan emiri Nogay ile evlendirmiştir(1273). Böylece, Paleologos ailesi hem Tuluy hem de Cuci soyuyla akraba olmuştur. Buna ek olarak Mihail'in bu çabalarıyla birlikte Altın Orda ile

¹ Nüveyri, "Nihayetü'l-lireb", s.259-260; Mustafa Kafalı, Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul, 1976, İÜEF, s.60

² Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.48

³ Pachymeres, a.g.e., s.45-46

⁴ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.65

⁵ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.424

Memluk Devleti arasındaki iletişim de çok kolaylaşmıştır.¹ Bizans ile Altın Orda arasında gelişmeye başlayan bu iyi ilişkiler, daha önce Altın Orda'nın yanında Bizans üzerine seferlere katılan Bulgar Çarlığı için olumsuz sonuçlara neden oldu. Bundan böyle Altın Orda ve Bizans, Balkanlar'da Bulgarlar aleyhine faaliyet göstereceklerdi.²

Mihail'in İlhanlılar ile iyi ilişkiler kurarken bir yandan da Katolik Avrupa ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Charles d'Anjou, Konstantinopolis'i ele geçirip restore edilen Bizans'a tekrar son vermek istiyordu. Ancak Papa IV. Clemens, Bizans konusunda d'Anjou ile aynı düşünceyi paylaşmıyordu. Onun öncelikli amacı kiliselerin birleşmesiydi. Ama o, 1268 yılında öldü ve Roma'da üç yıl boyunca Papa seçilmedi. Bunun üzerine Mihail, Fransa kralı ile iletişime geçti ve onu kendisine karşı harekete geçmemeye ikna etti. D'Anjou, Fransa Kralı'nın Tunus'a yaptığı haçlı seferinde krala katılmak zorunda kaldı ve Bizans'a karşı giriştiği faaliyetler bir süreliğine durdurulmuş oldu. Bununla birlikte 1271 yılında haçlı seferi ve "Union" taraftarı olan X. Gregorius papa seçildi. Yeni papa, d'Anjou'nun Bizans'ı fetih planına karşıydı. Papalık için, Bizans'ın yıkılmasından ziyade, onun Papalığa kazandırılması fikri ön plandaydı.³

Bundan başka Mihail, Balkanlar'da kendine karşı gerçekleştirilecek faaliyetleri de önlemeye çalışıyordu. Bunun adımlarından birinin Altın Orda ile yakınlık kurup Bulgarları kontrol altında tutma çabası olduğunu gördük. Mihail, ayrıca batıdaki en büyük düşmanı Charles d'Anjou ile yakınlık kuran Sırbistan'ın kendisine karşı faaliyete geçmesini engellemek için de girişimlerde bulundu. Mihail, bunun için öncelikle Sırp ve

¹ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.43; İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.68-69; Alexandru Madgearu, The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire(1185-1280), Boston, 2017, Brill, s.259; Anna Linden,"Marrying Mongol", s.185

² Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.57

³ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.421

Bulgar kiliselerinin otosefalliğini ortadan kaldırmayı ve bu kiliseleri tekrar Grek başpiskoposluğuna bağlamayı düşünmekteydi. Ancak bunu başaramadı. Fakat Sırbistan'ı kontrol altında tutabilmek için Macaristan ile akrabalık kurma yoluna gitti. Veliahdı Andronikos'u, Macar kralı V. Stephan'ın kızıyla evlendirdi. Bununla birlikte Bulgar çaricesi İrene Laskaris'de 1270 yılında ölmüştü. Bulgar çarı Konstantin Tih ise Mihail'in yeğeni Maria ile evlendi ve böylece Bulgarlar ile olan soğuk ilişkiler de yumuşamaya başladı. Ancak Mihail, Bizans'ın ihyası sırasında Bulgarlardan aldığı Ankhialos ve Mesembiria'yı elinde tutmaya devam edince, Bulgarlar, Bizans üzerine sefere çıktı. Ancak, burada Mihail'in Altın Orda ile geliştirdiği ilişkiler faydasını gösterdi ve Bulgarlar, Altın Orda baskısıyla Bizans topraklarından geri çekilmek zorunda kaldı.¹ Ancak Mihail, Bulgaristan'ı tamamen yere sermek istemiyordu, çünkü böyle bir durumda Bizans doğrudan Altın Orda Moğolları ile sınırdaş olacaktı, bu sebeple o Bulgarların kendisini tehdit edemeyecek kadar zayıf, ancak kendisiyle Moğollar arasında tampon olacak kadar da güçlü olmasını istiyordu.²³ Bununla birlikte Madgearu, Pachymeres'e dayanarak, Bulgarların bu seferinin, Çar Konstantin Tih'in Charles d'Anjou ile yaptığı ittifaktan sonra gerçekleştirdiğini yazar.⁴ Vasary, Mihail'in bu faaliyetleri sonucunda Bizan'ın durumu şu şekilde açıklar;” İmparator Mihail'in ustaca manevraları sayesinde Bizans, ülkeyi çevreleyen düşmanları kuşatmış dost güçlere güvenebilir oldu. Böylelikle Hülagü'nün İran'ı Anadolu Selçuklu Sultanlığını denetliyor, Nogay ve Tatarları Bulgaristan'ın dizginlerini sıkı tutuyor, Macar Krallığı da gözlerini Sırbistan'dan ayırmıyordu 1273'ten sonra Nogay' düşman olmaktan çıkmış, gerektiğinde Bizans'ı Bulgarlara karşı bile korumaya hazır, yakın bir müttefik olmuştu.”⁵

¹ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.422-423; A. Madgearu, The Asanids, s.259-60

² Angeliki E. Laiou, Constantinople and the Latins the Foreign Policy of Andronicus II

³ -1328, Cambridge, 1972, Harvard University Press, s.29

⁴ A. Madgearu, The Asanids, s.259

⁵ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.91

Moğol destekli Konstantin Tih yönetiminin yaptığı baskılardan dolayı, İvaylo önderliğinde bir köylü ayaklanması çıktı. Moğollar, Bulgarlarla beraber İvaylo'ya karşı savaştılar ancak İvaylo'ya karşı Güney Dobruca'daki yaptıkları mücadelede geri çekilmek zorunda kaldılar ve Çar Konstantin, isyancılara karşı tek başına kaldı. İsyancılar 1277 yılında Tirnovo yakınlarında çarın kuvvetleriyle savaşa tutuştular ve onu mağlup edip öldürdüler.¹

Bulgar Çarı Konstantin Tih'in ölümünden sonra Bulgaristan'da işler daha da karıştı. Ortada üç tane taht adayı vardı. Birincisi Konstantin Tih ve imparator Mihail'in yeğeni Maria'dan olan sadece yedi yaşındaki Michael, ikincisi isyancı lideri İvaylo, sonuncusu ise, Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in taht adayı II. İvan Asen'in oğlu, III. İvan Asen idi. Mihail, III. İvan Asen'in emrine bir ordu vererek onu Bulgaristan'a yolladı. Mihail bununla da yetinmedi ve damadı olan Emir Nogay'dan bu konuda yardım istedi. Maria ise oğlunun yerine ülkeyi yönetmeye başladı. Bununla birlikte Maria, yaklaşan Bizans ve Moğol tehlikesine karşı İvaylo ile evlendi.

Moğollar Dobruca üzerinden, Bizans ise Varna üzerinden harekete geçti. İvaylo iki ateş arasında sıkışmıştı ve Drastar(Silistre) kalesine sığındı. Bizans komutanı Glabas ise Varna'da karaya çıktı, Petiç ve Povat kalelerine saldırdı. Preslav'ın da alınmasından sonra Bizans ve Moğol güçlerine Tirnova yolu açıldı. Birleşik Moğol ve Bizans ordusu 1279 yılında Tirnova'yu kuşattı. Bunun üzerine Bulgar boyarları Maria ile oğlu Michael'i yakalayıp Bizanslılara teslim ettiler, böylece Moğol ve Bizans ordusu şehri ele geçirdi. III. İvan Asen Bulgar tahtına çıktı. Bu başarıda Moğolların katkısının farkında olan imparator Mihail, Moğol komutanı Çavuşbaşı'ya "protostrator"² unvanını verdi.³

¹ A. Madgearu, The Asanids, s.262

² Hafif süvari kumandanı

³ W. Treadgold, A History of Byzantine State and Society, ; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.93

Ancak İvan, Bulgar boyarlarından destek görmedi. Bunun üzerine önemli Bulgar boyarlarından olan Georgi Terter, Bizans ile yakınlık kurdu ve III. İvan Asen'in kızıyla evlenerek yönetime ortak oldu. Bu durum Altın Orda'da hoşnutsuzluk yarattı, bunun üzerine Çavuşbaşı, İvaylo'nun tarafına geçti ve bu durum Terter ve Bizans'ı çok uğraştırdı. İvaylo emrindeki askerlerle birlikte Tirnova'yı tekrar ele geçirmeye çalıştı. 12 Temmuz 1279'da İvaylo, Murinos komutasındaki on bin kişilik Bizans ordusuyla günümüzde Kotel yakınlarında karşılaştı ve onları mağlup etti. Bunun ardından 5 Ağustos'ta günümüzde Orta Dağ'da beş bin kişilik Aprenos komutasındaki Bizans ordusunu yenmeyi başardı. Bütün bunlara rağmen İvaylo, Tirnova'yı ele geçiremedi.¹

İvan Asen durumunun ümitsizliğini gördü. Bulgar boyarları ona karşıydı ve yönetime ortak ettiği Georgi Terter'i destekliyorlardı. Bu yüzden 1280 yılında Konstantinopolis'e kaçtı, bunun üzerine Georgi Terter Bulgar tahtına tek başına çıktı.(1280). Tirnova'da yaşanan bu gelişmeler üzerine İvaylo aynı yıl Nogay'a sığınmaya karar verdi. Nogay, İvaylo'yu dostça karşıladı ve yardım sözü verdi. Ancak bu durum Nogay'ın kayınpederi VIII. Mihail'de endişe yarattı ve eski Bulgar çarı III. İvan Asen'i Nogay'ın yanına gönderip, Bulgar tahtını geri almasında, onun desteğini almaya çalıştı. Böylece Bulgar çarlığını isteyen iki kişi aynı anda Nogay'ın yanındaydı. O ise her ikisine de dostça davranıyordu. Bu durum Nogay'ın Balkanlar'daki gücünü göstermeye yeterlidir. Emir Nogay tercihini kayınpederi Mihail'in de etkisiyle III. İvan Asen'den yana kullandı ve herkesi bir şölene çağırdı. Şölende İvaylo ve Çavuşbaşı'yı öldürttü. Bu konuda Vasary, Nogay'ın karısı Eufrosyne'nin çabalarının önemli olduğunu söyler.² Bununla birlikte, Terter tahtta kalmaya devam etti, Nogay'ın vasalı oldu ve oğlunu Nogay'ın yanına yolladı.

¹ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.94, A. Magdearu, The Asanids, s.264

² I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.94-95, V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.257

Kızlarından birisini de Nogay'ın oğlu, daha sonra Bulgar Çarlığı'nda da çar olarak göreceğimiz Çeke ile evlendirdi.¹

1.4. VIII. Mihail Paleologos'un Ölümü ve Emir Nogay'ın Ölümüne Kadar Altın Orda – Bizans İlişkileri

1282 yılında Teselya despotu Ioannes, İmparator Mihail aleyhine faaliyetlere başladı, öyle ki imparatorun bir isyankâr olduğunu bile iddia etmeye başlamıştı. Bu durum Mihail'de derin bir öfke uyandırmıştı. Ioannes ile diplomatik faaliyetlerle anlaşamayacağını anlayan Mihail, damadı Nogay'dan bu konuda yardım istedi. Aynı yıl Kasım ayında imparator Mihail sefere hazırды ve Pachymeres'e güvenecek olursak kendi ordusuna Moğollara güvendiği kadar güvenmiyordu.² Ancak imparatoriçe Theodora bu seferin olmasını istemiyordu. Bunun sebebi ise imparatorun yaşlanmış ve hasta olmasıydı. Bununla birlikte Mihail kendi sağlığından çok Trakya'yı ele geçirmeyi düşünüyordu.³

İmparator, ordusuyla yola çıktıktan sonra Moğollarla Trakya'da buluşmuştu. Ancak hastalığı o kadar ilerlemişti ki Raidestos'a(Tekirdağ) kadar deniz yoluyla gitmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Pachymeres'ten anlaşıldığına göre imparatorun bu seferin tamamına katılma amacı da yoktu. Pachymeres bu konuda “Onlarla ilerleyebildiği kadar ilerleyecek, ne yapılması gerektiği konusunda onları yönlendirecek ve sonra geri döneceklerdi.”⁴ demiştir. Ayrıca, imparatorun yanında damadı Jean'da bulunuyordu. Bizans ordusu Gelibolu civarında Pakhomiu ve Allage köyleri arasında ordugâhını kurdu. Nogay'ın gönderdiği 4000 askerde o civarlarda bulunuyordu. Mihail bu ordunun geçit törenini hasta yatağından seyredebilmişti ve kısa bir süre sonra Teselya'ya

¹ A. Magdearu, The Asanids, s.266

² Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.60

³ Gregoras, Kapitel I-VII, 1973, s.140; Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.60-61

⁴ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.61

karşı harekete geçileceği sırada İmparator Mihail hayatını kaybetti ve Teselya üzerine yapılacak olan sefer de iptal edildi. Bu sefer sırasında, tarihçi Pachymeres bir konuda imparatoru eleştirmekten geri durmaz. Mihail'in Altın Orda ile olan ilişkilerini onaylamakla birlikte tarihçi, dinsiz olarak gördüğü bu Moğolların, bir Grek yönetici üzerine saldırtılmasını uygun bulmamaktadır.¹

VIII. Mihail hayatını kaybedip, Teselya harekâtı iptal edilmişti ama Emir Nogay'ın yolladığı Moğol askerleri, Bizanslı devlet adamları için bir tehditti. Bunun sebebi, Moğolların Teselya seferinin iptali nedeniyle ganimet alamayacakları ve bu sebeple Moğolların, Bizanslılara saldıracağı korkusuydu. Gregoras, imparatorluk hazinesini bile ganimet olarak alabileceklerinden bahseder.² Bu sorunu babasının yerine geçen yeni imparator II. Andronikos öncelikli olarak ele aldı. Bizans devlet adamları Moğolları elleri boş olarak geri göndermenin onların geleneklerine aykırı olduğunu biliyorlardı. Bu sebeple Andronikos, Moğolları, Mihail Glabas liderliğinde Sırbistan üzerine saldırttı. Gitmeden önce de bir miktar para verdi. Andronikos, böylece

Moğolların, oradan yaptıkları yağmayla evlerine döneceklerini düşünüyordu. Andronikos'un bu orduyu Sırbistan'a göndermesinin bir diğer sebebi de, Sırp Kralı II. Stephan Uroş'un Makedonya'yı ele geçirmek amacıyla Charles d'Anjou ile ittifak kurmasıydı. Uroş bu amaçla 1282 yılında harekete geçmiş ve aynı yıl Üsküp'ü ele geçirmişti. Ancak bu sefer tam bir başarısızlıkla sona erdi.³

Mihail Paleologos'un ölmesiyle, Nogay'da Balkanlar'a olan yaklaşımını değiştirdi. Bulgaristan, Mihail Şişman tarafından yönetilen Vidin ve Georgi Terter tarafından yönetilen Tırnova prensliği olarak ikiye bölünmüş haldeydi. Bu durumu gören

¹ Pachymeres, a.g.e.,s.61-62; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.95; D. M. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s.110-11

² Gregoras, Kapitel I-VII, 1973, s.144

³ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.65-66; Gregoras, Kapitel I-VII, 1973, s.144; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.96

Nogay, Bulgaristan'ı daha sıkı kontrol altına almak için harekete geçti. Terter Moğolları durdurmakta başarısız oldu ve 10 bin Moğol, 1284 yılında Bulgar ve Bizans topraklarına girdi. Moğollar, Dobruca, Trakya ve Makedonya'yı yağmaladılar. Durum Mesembria yöneticisi Umbertopoulos tarafından kurtarıldı. Umbertopolulos, Moğolları Meriç Nehri yakınlarında yenmeyi başardı. İmparator Andronikos, Umbertopoulos'un bu başarılarından sonra onu çeşitli hediye ve unvanlarla ödüllendirdi.¹

1285 yılında Emir Nogay, Macaristan üzerine bir sefer yaptı. Moğollar bazı söylentilere göre bu sefer sırasında Trakya ve Makedonya'yı da istila etme amacındaydılar. Nogay'ın bu tehdidine karşı Bulgarlar, pek de bir şey yapamayacağının farkındaydı, Bizans ise, buna karşı çeşitli önlemler aldı. İmparator Andronikos, Ulahları, başta Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelere taşıdılar. Buradaki amaç, yapılacak olan Moğol saldırısı sırasında Ulahların, Moğollara katılmasını engellemektir. Bundan başka İmparator, Moğolların, babası VIII. Mihail'in cesedini kaçırıp fidye isteyecekleri endişesiyle babasının mezarını Selymbria'ya taşıdı. Ancak, gerçekleşmesi beklenen bu Moğol saldırısı gerçekleşmedi. Moğollar, Macaristan seferi sonrasında güneye değil, kuzeye Lehistan'a yöneldiler.²

Ancak Emir Nogay, Balkanlar'la işini bitirmiş değildi. Ona göre çözülmesi gereken bir Bulgaristan sorunu vardı ve bunun için de çok beklemeyecekti. Kendisine bağlı olan Terter'in zaman zaman bağımsızmış gibi hareket etmesi, Nogay'ın hoşuna gitmiyordu. Nogay'ın bu sorunu çözmek için harekete geçmekte gecikmeyeceğini anlayan Terter, kendini güvende hissetmeyerek Bizans'a sığındı ve Adrianapolis yakınlarına saklandı. Ancak Bizans'ta öyle bir Moğol korkusu vardı ki, İmparator

¹ Aleksandar Uzelac, "Echoes of the Conflict Between Tokhta and Nogai in the Christian World", *Golden Horde Review*, 2017, Vol. 5, No. 3, s.511; A. Laiou, *Constantinople and the Latins*, s.37; Harold T. Cheshire, "The Great Tatar Invasion of Europe", *The Slavonic Review*, 1926, Vol. 5, No. 13, s.102

² I. Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s.98-99

Andronikos, Terter'e sığınma hakkı veremedi. Nogay ise, Terter'in kardeşinin kendi oğlu Çeke ile evli olmasına ve Terter'in oğlunun kendi yanında rehin olmasına bakmaksızın, Bulgar tahtına kendi adamı Smilets'i çıkardı(1292). Nogay'ın bu hareketindeki amacı kuşkusuz, tıpkı Altın Orda tahtında olduğu gibi, Bulgaristan'da da kendine bağlı birisinin tahta oturmasını istemesiydi.¹

1.5. Emir Nogay'ın Ölümü

Cuci soyundan olan Emir Nogay, Altın Orda'da Berke Han döneminde, İlhanlılar ile yapılan mücadelelerde, yetenekleriyle kendini gösterdi. Berke Han öldükten sonra yerine geçen Mengü Timur(1266-1280) döneminde, nüfuzu son derece artan² Nogay, Mengü Timur ve Tuda Mengü dönemlerinde de içeride ve dışarıda çok etkin bir durumda bulunuyordu. Öyle ki, Rus kaynakları onu han olarak zikretmişlerdir.³ Ancak, Tula Buka'nın han olmasıyla işler yavaş yavaş değişmeye başladı(1287-1291). Tula Buka ile Nogay'ı karşı karşıya getiren asıl mesele Rus knezlikleri ile ilgili bir mesele olmuştur. Rus ahalisi, Altın Orda'nın gönderdiği devlet adamlarından memnun olmayıp, durumu Tula Buka'ya bildirdiler. Bunun üzerine Tula Buka, Moğol devlet adamlarının cezalandırılmasını emretti, bununla birlikte, Nogay bu duruma karşı çıktı. Tula Buka ile Nogay anlaşsalar da aralarındaki gerginlik tamamen sönmedi.⁴

Tula Buka, 1287 yılında Lehistan üzerine sefere çıkmaya karar verdi ve bu sefere Nogay'ın da katılmasını emretti. Seferden dönüş sırasında Nogay, Tula Buka'nın yanından ayrıldı ve yurduna döndü. Tula Buka ise ağır kış şartları altında yapılan bu geri dönüşte yolunu kaybetti. Bu sebeple birçok asker ve hayvan mahvoldu. Bunun üzerine zaten daha

¹ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.100, İ. Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", s.110-111

² A. N. Kurat, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s.129

³ İlyas Kamalov, Altın Orda-Rus ilişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde), İstanbul, 2008, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.67

⁴ İ. Kamalov, a.g.e., s.68-69

önceden de arasının açık olduğu Nogay'ın bu olayın gerçekleşmesinde payı olduğunu iddia etti.¹ Böylece Nogay ile Tula Buka'nın arası iyice açıldı ve Nogay, Tula Buka'dan kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Bununla birlikte, Tula Buka, hem batı hem de Kafkasya'daki seferlerde de başarısız olmuştu. Bu durum emirlerin ona karşı tepki göstermesine neden oldu.² Ancak, Tula Buka bütün bunlara rağmen, ilk önce kendisi harekete geçti. Bazı konularda Nogay'a danışacağı gerekçesiyle onu çağırdı, fakat kendisine tuzak kurulduğunun farkında olan Nogay, Tula Buka'nın annesiyle iletişime geçerek annesine; ona tavsiyeler vereceğini ve bunun için تنها bir yerde ve az sayıda kişiyle bulunmak istediğini söyledi. Annesinin tavsiyesi üzerine Tula Buka, Nogay'ın bu isteğini yerine getirdi. Nogay, bundan başka, Mengü Timur'un oğulları Tokta, Bürlük, Sarayboğa ve Tudan'a haberci yollayarak kendisiyle gelmelerini istedi. Nogay, Tula Buka ile buluşma yerine yaklaştığında bazı adamlarını pusuda bıraktı ve az sayıda kişiyle Tula Buka ile buluştu. Bu tuzağa düşen Tula Buka yakalandı. Nogay, Tokta'ya; babasının tahtını ele geçirip kendisini mahrum eden kişinin Tula Buka olduğunu söyleyerek Tula Buka'yı Tokta'ya teslim etti. Tokta ise Tula Buka'yı öldürttü(1291).³

Tokta, tahta çıktıktan sonra Emir Nogay ile arasının açılması için çok fazla zaman geçmeyecekti. İkisi arasındaki ilk gerginlik, Rusya'daki mücadelelerde kendini gösterdi. Büyük Rus knezi Andrey Gorodetsky, Tokta, han olduktan sonra yarlık almak için Tokta'nın yanına geldi. Ancak Andrey'in Tokta'nın yanına gelmesinin tek sebebi yarlık almak değildi. Andrey, rakibi olan Dimitriy Pereyslavskiy'i de şikâyet etti. Bu şikâyetin sebebi Dimitriy'nin de Rusya'daki birkaç knezle beraber Emir Nogay'ın hâkimiyetini kabul etmesi ve Tokta'dan yarlık almaya gelmemesiydi. Tokta, bunun üzerine, Dimitriy üzerine ordu gönderdi ve Andrey'e büyük knezlik yarlığını verdi. Dimitriy mağlup edildi

¹ Nüveyri, "Nihauetüllireb", s.265

² İ. Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri, s.69

³ Nüveyri, "Nihauetüllireb", s.267-268

ve Rus şehirleri tahrip edildi. Bu sefer sonucunda Kuzey Rusya'daki Andrey'in büyük knezliğini tanıdılar. Bu durum Tokta'nın hâkimiyetini güçlendirirken Nogay'ın gücünü sınırlandırıyordu.¹

Tokta ve Nogay arasında yaşanan bir diğer gerginlikte; Nogay'ın, Mengü Timur'un karısı olan Çiçek Hatun'u öldürmesiydi(1294). Çiçek Hatun'un öldürölme sebebini, Baybars, halka insafsız davranması olduğunu yazar.² Ayrıca 697 (1297/98) yılında, Nogay'ın karısı Baylak Hatun, oğulları Çaka ve Teke'nin kendisine karşı hareketleri sebebiyle, durumu Tokta'ya bildirdi ve onu oğullarına karşı kıskırttı. Tokta ile Nogay'ı savaşa asıl götüren sebep ise, Tokta'nın bazı emirlerinin, Tokta'nın yanından ayrılıp Nogay'a sığınmasıydı. Nogay bu emirleri iyi karşılamış ancak Tokta, emirlerin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Tarihçi Baybars'ın anlattığına göre Tokta, Nogay'a, bir ok, bir sapan ve bir avuç toprak gönderdi. Bu savaş anlamına geliyordu. Bunun üzerine Nogay'da cevaben "Atlarımız susamıştır, onları Ten suyundan sulamak istiyoruz" diyerek savaş yerini belirtmiştir.³ Yapılan savaşta Tokta mağlup oldu.⁴ Ancak Emir Nogay, savaşı kazanmasına rağmen Tokta'yı takip etmemiştir. Tokta ise bu savaştan iki yıl sonra tekrar hazırlanıp Nogay'a karşı harekete geçti. Poltova civarında gerçekleşen savaşta Nogay mağlup oldu ve esir düştü. Tokta'nın askerleri arasından bir Rus, Nogay'ı ele geçirdi ve öldürdü. Ancak asker Nogay'ın kafasını Tokta'ya götürdüğünde, Tokta, halktan birisinin Han soyundan olan birisini öldüremeyeceği gerekçesiyle Rus askerini öldürttü(1299).⁵

Bu mücadeleler sırasında, Bizans tarihçisi Pachymeres, İmparator II. Andronikos'un, kızı Maira'yı Tokta ile evlendirdiğini yazar. Onun anlattığına göre; Tokta

¹ İ. Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri, s.70

² Beybars, "Zübdetülfikre", s.197

³ Beybars, a.g.e., s.199-200

⁴ Beybars, a.g.e., s.202

⁵ İ. Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri, s.71 ⁴

Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.71

Maria ile evlenmesine rağmen, Emir Nogay ile yaptığı mücadeleyi gerekçe göstererek Maria'yı Konstantinopolis'e geri gönderdi. Tokta, Nogay'ı mağlup edip, Altın Orda'da hâkimiyeti tek başına ele geçirince, imparatora haber gönderip eşini tekrar istedi. İmparator kızı Maria'yı yanına çeşitli hediyeler de vererek Tokta'nın yanına geri gönderdi.⁴ İmparator Andronikos, kendi topraklarına daha yakın olan ve VIII. Mihail'in ölümünden sonra Bizans'a karşı daha agresif olan, Nogay'a karşı, Altın Orda'nın bu iç savaşında Tokta ile bu akrabalık bağı kurdu.

Yakubovskiy, Veselovskiy'den naklen Emir Nogay için, onun yaklaşık kırk yıl boyunca Altın Orda tarihinde çok önemli bir rol oynadığını, sahip olduğu tecrübeyle devlete katkılarda bulunduğunu belirtirken, aynı zamanda istemeyerek de olsa faaliyetleriyle Altın Orda'ya ilk darbeyi indirdiğini de belirtmiştir.¹

Bundan başka Dobruca'da yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde de üzerinde Emir Nogay ve oğlu Çaka'nın adlarının yazılı olduğu sikkeler bulunmuştur, bu sikkeler Isaccea'da(İsakçı) varlık gösteren bir Rum despotluğuna aittir. Oberlander- Târnoveanu, bu sikkelerle alakalı bir önermede bulunarak, bunun çifte iktidar biçimi olduğu ve bu iktidar biçiminin de Bizans'a dayanabileceğini ileri sürmüştür. Ancak Vasary bu konuda, çifte iktidar biçiminin Türk ve Moğollarda da olduğunu belirtmekle birlikte, sikkelerde baba ve oğulun aynı anda yazılı olmasının çok ender bir olay olduğunu kabul etmiştir.² Bundan başka Fevèreau ise Devadari'ye dayanarak 13. yüzyılda Altın Orda'nın batı topraklarında Bizans paralarının kullanıldığını belirtmektedir.³

Emir Nogay'ın ölümüyle beraber, Altın Orda – Bizans ilişkileri farklı bir evreye girecektir. Yukarıda da görüldüğü gibi, Nogay Balkanlar'da önemli faaliyetlerde bulunmuştu ve bir gözü hep buradaydı. Balkan siyasetinde de yoğun bir şekilde Bizans'a

¹ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.69

² I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.102

³ Marie Favereau, 2019, s.318

karşı veya Bizans ile beraber faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak onun ölümüyle, Altın Orda'nın Balkanlar'a olan ilgisi zayıflamaya başlamış ve Balkanlardaki Altın Orda'ya vergi veren Sırp ve Bulgar Çarlıkları çok daha bağımsız hareket etmeye başlamışlardır.¹ Bundan başka, 1282 yılında da hayatını kaybeden Mihail'in ölmesiyle de Bizans'ın dış politikadaki etkin rolü kaybolmaya başladı ve zaten zorlukla hayatına devam eden imparatorluk onun ölümüyle iyice zayıfladı. Dolayısıyla bir sonraki yüzyılda Altın Orda – Bizans ilişkileri, 13. yüzyıldaki kadar yoğun olmayacak ve genellikle ilişkiler diplomasi düzeyinde kalacaktır.

¹ İlyas Kemaloğlu, “Altın Orda'nın Balkanlar Politikası”, İdil Ural Tarihi Sempozyumu Bildirileri C.I, Haz. İlyas Kemaloğlu, TTK, Ankara 2015,

3. BÖLÜM: XIV. YÜZYILDA ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİ

3.1. Genel Bakış

Altın Orda ile Bizans arasındaki geçen yüzyılda süren sıkı ilişkiler, 14. yüzyıla gelindiğinde, hem devlet adamlarının, hem bu iki devletin içindeki politik durumun hem de Osmanlı Devleti gibi yeni aktörlerin ortaya çıkması ve siyasi arenanın değişmesiyle beraber mahiyet değiştirmiştir. Altın Orda ve Bizans, bir önceki yüzyılda olduğu gibi yakın ilişkiler kuramamakla birlikte bu iki devlet arasındaki gerilimler de artacaktır. Öyle ki Altın Orda, bu yüzyılda Bizans ile akrabalık kuracak, ancak kendi vasalı Bulgar Çarlığı'nı Bizans ile olan mücadelesinde koruyacaktır.

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, 13. yüzyılın sonunda Emir Nogay, Tokta Han ile yaptığı mücadelede maktul düşmüş ve tüm kontrol Tokta'ya geçmişti. Böylece, Altın Orda'nın güç merkezi de böylece batıdan doğuya kaydı.¹ Bu durum Altın Orda'nın Balkanlarda güç kaybetmesine neden oldu. Ancak bu, Altın Orda'yı Balkan meselelerine karışmaktan da alıkoymadı. Ayrıca, İran'da İlhanlıların gerilemesiyle beraber, Altın Orda, Azerbaycan'ı ele geçirmek hedefini gerçekleştirecektir. Fakat yine bu sebeple Memlukler ile olan müttefikliğin en önemli sebeplerinden biri ortadan kalkacak, buna ek olarak Memluk devletinin artık daha fazla Çerkez köle satın almasıyla beraber, bu iki devlet arasındaki ilişki geçen yüzyıldaki yoğunluğunu kaybedecektir.

Canıbek Han'ın ölümünden sonra, Altın Orda bir anda kendini taht mücadeleleri içinde bulacak ve bu durum Cuci sülalesini yaklaşık 40 yıl süreyle dış politikadan uzaklaştırıp, Balkanlar ve Bizans meselelerine olan odağını kaybetmesine neden olacaktır

¹ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.107

ki, bu dönemde Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesiyle beraber Altın Orda ve Bizans arasındaki ilişkiler neredeyse tamamen son bulacaktır.

Bizans İmparatorluğu ise, VIII. Mihail gibi önemli bir devlet adamının kaybıyla iyice zayıflayacaktır. Özellikle, Balkanlar'da Duşan gibi çok güçlü aktörlerin ortaya çıkması ve Duşan'ın ardından Osmanlıların hem doğuda hem de batıda ilerleyişleri imparatorluğu iyice küçültecek ve yüzyılın sonuna gelindiğinde Bizans, Osmanlı toprakları içinde bir adacık durumuna gelecektir. Buna ek olarak Ceneviz ve Venedik'in Karadeniz hâkimiyeti mücadelesinin içine çekilecek, ne yazık ki bu mücadelede en çok zarar gören de imparatorluk olacaktır. Ayrıca devlet içinde yaşanacak olan iç savaşlar da tüm bu sorunların tuzu biberi olacak ve diğer devletler bu durumu kullanarak devletin iyice zayıflamasına neden olacaktır.

Osmanlıların Çanakkale boğazını ele geçirmesiyle beraber, geçen yüzyıldaki stratejik öneminin önemli bir kısmını kaybedecek, zaten Memluk sultanlarının artık Kuman kölelerden ziyade, Çerkez köleler getirmeye daha çok önem vermesiyle bu devlet nazarındaki önemini de kaybedecektir.

Bununla birlikte, devleti ayakta tutabilmek için imparatorların, çabalarından biri kiliselerin birleşmesi olacak, daha önce VIII. Mihail'in girişimi olmuştu ki bu durum devlet içinde birçok huzursuzluklara neden olmuştu. Ancak ölümünden sonra oğlu II. Andronikos tarafından askıya alınmıştır. Zaten imparatorluk da yüzyılın sonuna doğru dünya siyasetinde neredeyse hiçbir önemi olmayan bir devlet durumuna düşecektir.

3.2 Tokta Han Dönemi Altın Orda – Bizans İlişkileri

Yukarı'da Emir Nogay'ın ölümünden sonra, Altın Orda'nın güç merkezinin daha doğuya kaydığını ve bu durumun Altın Orda'nın Balkanlara olan ilgisini azalttığını

söylemiştik. Yine de Tokta döneminde Altın Orda'nın Bizans üzerindeki etkisi devam etmekteydi ki Tokta, Paleologos hanedanlığı ile akrabalık kurmuştu. Yine el-Ömeri de bu dönemde, bu iki devlet arasındaki ilişkileri; Bizans imparatoru II. Andronikos'un Altın Orda'nın gücünden çekindiğini ve bu yüzden Altın Orda hanlığının Konstantinopolis'ten biraz uzak olmasına rağmen, Cuci Ulusu'yla iyi ilişkiler kurmak istediğini ve sürekli hediyeler gönderdiğini belirtir.¹ Ancak, el-Ömeri'nin verdiği bu bilgiye rağmen, Zeki Velidi Togan, Nogay'ın ölümünden sonra, Bizans'ın Balkanlar'da Altın Orda'nın elinde bulunan bazı şehirleri eline geçirdiğini söyler, yine Togan, Saltukname'den naklen, bu bölgelerde Tokta'nın Müslüman olmayan oğlunun hâkimiyet kurduğunu ve bu durumun buradaki İslam faaliyetlerini sekteye uğradığını belirtir.²

Emir Nogay'ın ölümünden sonra yerine oğlu Çaka geçti, ancak Nüveyri'nin bize verdiği bilgiye göre o "Ulah Eyaleti" Romanya'ya sığındı ki bizce burada kastedilen günümüzdeki Bulgaristan topraklarıdır. Zaten Bulgar yöneticilerinin de hem Ulahlarla hem de Kumanlarla yakın temasları bulunmaktadır. Nüveyri devamında, Bulgar boyarlarının çara; Çaka'nın, Tokta'nın düşmanı olduğu ve Tokta'ya karşı direnecek güce sahip olmadıklarını söylemeleriyle, çarın, Çaka'yı Tırnovo'da hapsedtirdiğini, daha sonra da Tokta'nın emriyle öldürdüğünü söylüyor.³ Ancak, Çaka'nın çok kısa bir süreliğine de olsa Bulgar Çarı olduğunu biliyoruz. Bizanslı tarihçi Pachymeres'in anlattıkları bu konuya açıklık getirebilir; Tokta'nın hakimiyetine girmeyen Çaka, Bulgarların yanına geldi ve Nogay'ın öfkesinden kaçan eski Bulgar Çarı Terter'in⁴ oğlu bir Rum soylusunun kızıyla evlendikten sonra ki bu kadın Nogay'ın karısı VIII. Mihail'in manevi kızı

¹ El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, s.122

² Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.270

³ Nüveyri, "Nihayetüllireb", s.280

⁴ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.70

Euphrosyne tarafından vaftiz edilmişti, Bulgarların sempatisini kazanan Theodor Svetoslav ile anlaştı ve onun kız kardeşiyle evlenerek Bulgar çarı oldu. Ancak Svetoslav, bir süre sonra, Çaka'yı tutuklayıp, öldürdü.¹ Pachymeres, Svetoslav'ın neden Çaka'yı öldürdüğünden bahsetmez. Bu konuda bize Nüveyri bilgi verir. Her ne kadar Nogay'ın ölümünden sonra Bulgarlar üzerindeki Tatar hâkimiyeti zayıflasa da hala etkisini sürdürüyordu ve Nogay'ı öldürüp hâkimiyeti eline alan Tokta kesinlikle son derece korkulacak bir kişiydi. Nüveyri'ye göre de zaten Bulgarların Tokta'ya karşı koyacak gücü yoktu. Ciociltan da Svetoslav'ın böylece Tokta'ya olan bağlılığını kanıtladığını belirtmektedir.² Svetoslav'ın neden Çaka ile anlaşp onu tahta çıkardığı sorusuysa Pachymeres'te gayet açıktır: öncelikle, Svetoslav'ın gençliğini Bizans ve Emir Nogay'ın yanında esir geçirmesi ve babasının da Bizans'ta sürgün bulunuyor olması nedeniyle Bulgarlar arasında sempatisi yoktu, ikincisi ise Svetoslav'ın Çaka'ya karşı koyacak gücü bulunmuyordu; "...annesi tarafından Bulgar olan Svetoslav - babası Terter Kuman- bu durumdan yararlanarak eniştesi Goke'ye saldırdı."³ ibâresinden annesinin yardımıyla, Bulgarlar arasında yeterince güç topladıktan sonra Çaka'yı tahttan indirdiği görülebilir.

Svetoslav, gençliğini Bizans'ta, annesiyle beraber İznik'te geçirdi, oradan kurtulduktan sonra da Nogay'ın yanına rehin verildi ve babası Terter'in, Emir Nogay ile arasının bozulup Bizans'a sığınması ve bunun üstüne Bulgar tahtına da Nogay tarafından Smilets'in(1292-1298) geçirilmesiyle işler onun için daha da kötü gitmeye başladı. Ancak Çaka ile yaptığı anlaşma ve kız kardeşinin Çaka ile evlenmesi durumunu düzeltdi.⁴ Çaka'nın ölümüyle Bulgar çarı olduktan sonra bazıları, onun yanından ayrılıp II. Andronikos'a müracaat ettiler ve imparator da Svetoslav'ın bastırdığı iki isyanı

¹ Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.70

² V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.266

³ Pachymeres, a.g.e., s. 70

⁴ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.105

destekledi.¹ Bu hareketin amacı Pachymeres'in bize verdiği bilgiye göre; Konstantin Tih'in karısı, Bizans asıllı Maria'nın oğlunu çar yapmak ve Bulgaristan'ı Tatar hâkimiyetinden kurtarmaktı.² Pachymeres, bu kişiyi net olarak belirtmese de, bu olay üzerine imparatorun Mihail adında birisini buraya yolladığını, ancak bu kişinin orada çok fazla etkin olmadığından yakınıyor.³ Buna ek olarak, Pachymeres, 1298 yılında hayatını kaybeden Bulgar çarının oğlu Radoslav'ın, imparator ile görüşüp, Georgi Terter'in kardeşi, Eltimir'e saldırdığını aktarıyor.⁴ Ancak bu konuda daha fazla bilgi vermiyor. Yaşanan bu gelişmelere rağmen, Bulgarlar üzerinde hala Altın Orda hâkimiyetinin bulunduğunu, el-Mufaddal'ın, Tokta'nın hâkimiyetinin, Konstantinopolis sınırlarına kadar ulaştığını belirtmesinden anlayabiliyoruz.⁵

Theodor Svetoslav'ın(1300-1322) çar olması ve Altın Orda hâkimiyetinin görece gevşemesiyle, Bulgar Çarlığı iyi bir ivme yakaladı ve sınırlarını Bizans aleyhine genişletmeye başladı; güneyde Mesembria ve Ankhialos gibi liman şehirlerini ele geçirdi, kuzeyde ise Bulak ve Dinyester'e doğru yayıldı.⁶ Svetoslav, bu kentleri ele geçirdikten sonra, bu limanları Ceneviz gemilerine kapattı ve bu durum Konstantinopolis'te gıda sıkıntısının baş göstermesine neden oldu.⁷ Bütün bunlara rağmen imparatorluk ise bu kayıpları 1307 yılında imzalanan anlaşma ile kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda Svetoslav, Bizans'a sığınmış bulunan babasını saray görevlileriyle takas etti.⁸ Bundan başka, Bizans'ın Anadolu'daki Türkmenlere karşı yardım etmesi için getirdiği

¹ A. Laiou, Constantinople and the Latins, s.101

² Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.70

³ Pachymeres, a.g.e., s.70

⁴ Pachymeres, a.g.e., s.71

⁵ V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.264

⁶ V. Ciociltan, a.g.e., s.266

⁷ D. M. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s.174

⁸ Pachymeres, a.g.e., s.71

Katalanlar da, Bizans ile bozuştuktan sonra Trakya'yı yağmaladılar ve aynı yıl Kassandreia'ya yerleştiler.¹

Ayrıca, bir önceki yüzyılda, Altın Orda'nın Sırp Çarlığı üzerinde de hâkimiyeti bulunuyordu ki, Sırp Kralı'nın varisi Stefan, Emir Nogay'ın yanında rehin olarak bulunmaktaydı, ancak yaşanan bu karışıklıklardan faydalanarak kaçmayı başardı ve kendi ülkesinde tahta çıktı. Böylece, Sırbistan üzerindeki, Tatar hâkimiyeti de sona eriyordu.²

Balkanlar'da durum böyle iken Anadolu'da önemli gelişmeler yaşanıyor. Moğol baskısından kurtulmak için batıya ilerleyen Türkmenlere karşı imparatorluk direnmekte zorlanıyordu. Özellikle Bizans sınırında faaliyet gösteren Osmanlı Beyliği sınırlarını Bitinya'ya doğru genişletiyordu.³

Bir önceki yüzyılda olduğu gibi olmasa da, Altın Ordu, Bizans ve Memluk ilişkileri hâlâ devam ediyordu. Tokta'nın elçileri, 1306'da Altın Orda ile İlhanlıların arasında yine gerginlik baş gösterince, Memluk sultanı el-Melik el-Nasır Muhammed'e gittiler. Sultan'a İlhanlılar'a karşı ortak bir hareket teklif ettiler. Ancak, İlhanlıların bu dönemde Memlukler ile çok fazla problemlerinin olmaması ve Suriye davasından vazgeçmiş olmaları nedeniyle, Memluklerin, İlhanlılara karşı bir harekât yapmaya ihtiyacı yoktu. Bu nedenle sultan Tokta'nın elçilerinin teklifini reddetti.⁴

1307 yılında, Tokta Han, Kırım'daki Ceneviz kolonilerine saldırdı ve ticareti yasakladı. Bu saldırının sebebini Maria Favereau, Tokta'nın, İlhanlılar'a müşterek saldırı teklifini reddeden Memluklere verdiği ceza olarak açıklamaktadır. Favereau'ya göre; Altın Orda ve Memluk sultanlığının ortak sınır olmadığı için, bu iki devlet askeri olarak

¹ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.456

² İ. Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları, 2016, İstanbul, Ötüken, s.115

³ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.108

⁴ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.71-72

bir çatışmaya giremezler, bu sebepten dolayı, Tokta, Memluklerin temel taşlarından olan köle ticaretini kesmek istemişti, tabi bu durumda en çok zararlı çıkan Cenevizliler oldu. Tokta, bu hareketine rağmen, hem Cenevizlilerden başka köle ticaretiyle uğraşan milletlerin olması hem de alternatif ticaret yollarının bulunması nedeniyle bu amacında başarılı olamadı.¹ Yine de bu saldırının doğrudan hedefi olan Cenevizlileri, bir süre daha uysal davranmaya zorladı ki bu durum Bizans'ı Ceneviz karşısında daha güçlü bir pozisyona getirdi. Restoreden beri, özellikle VIII. Mihail'in ölümünden sonra, Ceneviz baskısını iyice üstünde hisseden Bizans, 1308 yılında kendi koşullarını kabul ettirdiği bir anlaşmayı Cenevizlilere imzalatmayı başardı.²

Yukarıda görüldüğü gibi, Tokta döneminde de İlhanlı – Altın Orda mücadelesi sürmüştü. Tokta Han daha hanlığının ilk yıllarında İlhanlı hükümdarı Gazan'a elçilik heyeti yollamış, bütün Kafkasya'yı istemiş ve Gazan bunu reddetmişti. Gazan'ın ölümünden sonra yerine Olcaytu Hudabende geçti ve Tokta ilk başlarda Olcaytu'dan barış istese de 1308 yılında iki ulus tekrar karşı karşıya geldi. Tokta, Memluklerden istediği desteği alamamasına rağmen harekete geçti, başlarda Altın Orda zafer kazanmasına rağmen Emir Çoban'ın 1308 yılında Kur nehri yakınında aldığı tedbirler, Tokta Han'ı, Olcaytu'ya elçi heyeti yollamaya zorladı.³

Tokta Han, 1313 yılında hayatını kaybetti, yerine sıkıntılı bir süreç sonucunda Özbek Han geldi. Tokta döneminde, Altın Orda devleti geçen yüzyılda gerçekleştirdiği politikalar devam ettirildi, her ne kadar Balkanlar'da ve Bizans üzerindeki Altın Orda etkisi, Emir Nogay dönemine nazaran daha da azalsa da Altın Orda Devleti, bölgede hâlâ

¹ Maria Favereau, "The Golden Horde and The Mamluks", Golden Horde Review, 2017, Vol.5, No.1, s.103

² A. Laiou, Constantinople and the Latins, s.184

³ B. Spuler, İran Moğolları, s.126; İ. Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s.80

çok önemli bir aktördü. Özbek han döneminde Altın Orda devleti, Bizans'a karşı tavrını sertleştirecek ve kendi tebaası olan Bulgarları destekleyecektir.

3.3 Özbek Han Dönemi Altın Orda – Bizans İlişkileri

Özbek Han döneminde, el-Ömeri'nin bize aktardığına göre Altın Orda ile Bizans komşuydular.¹ Yine el-Ömeri'ye göre, bu dönemde askeri gücüne rağmen, imparatorun, Özbek Han'ı kızdırmak istemediğini ve ona teveccüh gösterdiğini söylemektedir² ki İbn Battuta, şehre geldiği zaman yaptığı gözlemlerle de bunu onaylayacaktır. Buna ek olarak, Bulgar ve Sırp çarlığı da, Altın Orda ile onun gücü ve hâlâ devam eden Balkanlardaki etkisi sebebiyle iyi ilişkiler geliştirmek istiyorlardı.³ Ciociltan'ın belirttiği gibi, çeşitli kaynaklarda Bulgaristan, Altın Orda'nın eyaleti gibi görülüyor.⁴ Bütün bunlara rağmen, yukarıda da anlatıldığı gibi, Emir Nogay'ın ölümünden sonra, Altın Orda'nın Balkanlardaki etkisi zayıflamış ve güç merkezi doğuya kaymıştı.

Özbek Han döneminde de, özellikle Doğu Deşt-i Kıpçak'taki Gök Orda'nın ortadan kaldırılmasıyla, doğuya daha fazla önem verilmeye başlandı. Bilindiği gibi, Gök Orda hanı Mübarek Hoca, bağımsızlık işaretlerinden olan para basımı 1327-1328 yıllarında gerçekleştirmişti. Böylece, Doğu Deşt-i Kıpçak'ta karışıklık meydana geldi ve Özbek Han, bunu çok şiddetli bir şekilde bastırdı. Hatta Gök Orda, yöneticileri Orda İçen soyuna son verdi.⁵

¹ V. Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, s.264

² El-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, s.122

³ V. Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, s.264

⁴ V. Ciociltan, a.g.e., s.265

⁵ Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu ve Şubeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1970, S.1, s.109

Yukarıda da görüldüğü gibi, Theodor Svetoslav ile beraber Bulgar Çarlığı yükselişe geçmişti. Svetoslav'dan sonra, II. George Terter'in yerine geçen Mihail Şişman döneminde Bulgaristan, çok daha aktif bir politika izledi ve Sırplarla, Balkanların egemenliği için mücadelelerde bulundu.

Özbek Han, Bizans ile olan ilişkilerinin aksine, Memlukler ile olan münasebetlerinde, kendinden önceki Altın Orda hanlarının uyguladıkları politikaya sadık kaldı. Buna ek olarak, bir Cuci prensesi, Memluk sultanıyla evlendi. 1320 yılında, Cuci prensesi, Altın Orda topraklarından Mısır'a doğru yolculuklarına başladı.

Konstantinopolis'te bir süre mola verdi, imparator misafirlerinin şerefine kutlama yaptı. Buradan ayrıldıktan sonra 10 Mayıs 1320'de prenses İskenderiye'ye vardı.¹

1323 sonbaharında, Özbek Han, Paleologoslarla akrabalık bağı kurmuş olmasına rağmen, bozulan ilişkiler nedeniyle,² Bizans üzerine ordu gönderdi. Zeki Velidi Togan bu saldırının amacını; Tokta döneminde, Balkanlarda, Emir Nogay'ın ölümünden sonra kırılan, İslam nüfuzunu tekrar arttırmak ve Georg Terter'e Bizans karşısında yardım etmek olduğunu belirtiyor.³ Ancak 1324 yılı olarak verdiği bu seferin gerçekleştiği tarihlerde Bulgar tahtında Terter değil, Mihail Şişman oturmaktaydı. Bulgar Çarı Georgi Terter, veliaht bırakmadan öldükten kısa bir süre sonra, Vidin despotu Mihail Şişman çar seçilmişti, Vasary'ye göre Şişman'ın seçilmesindeki en önemli etkenlerden biri, Şişman'ın Tatarlar ile yakın ilişkilerde bulunması ve savaşlarında bir Tatar birliği bulunacağı sözü vermesiydi.⁴

Laiou ise, Kantakuzen'in bu büyük Moğol ordusunu, II. Andronikos'un, torununa karşı çağırdığını söylediğini belirtmektedir. Ancak yazar, yabancı askerleri iç

¹ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.74

² M. Kafalı, Altın Ordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, s.77

³ Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.343

⁴ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.136

mücadelelerde kullanma gibi bir uygulama olmasına rağmen, II. Andronikos'un Altın Orda'dan böyle bir talepte bulunduğuna dair herhangi bir kanıtın olmadığını vurgulamakta ve Kantakuzen'in bunu kişisel ihtirası nedeniyle söylediğini ve Moğollar gibi bir topluluğu böyle bir amaç için çağrılmasının "akılsızca" olduğunu belirtmektedir.¹ Bu ordu Kantakuzen'e göre 120 bin kişiden oluşuyordu ve komutanları Tuğluk Togan, Taytak ve Taş Buka adlarındaydı ki bu sayı Vasary'ye göre oldukça abartılıdır.²

Altın Orda ordusu, Adrianapolis'a kadar ilerledi ve şehri ve çiftlikleri 40 gün boyunca yağmaladı. İlk başlarda imparatorun yeğeni Adrianapolis'te direnmek istediye de başarılı olamadı. III. Andronikos, bunun üzerine Kantakuzen ile birlikte Tatarlara karşı mücadele etmek için ordu topladı. Ancak 15 gün süren çarpışmalardan sonra Adrianapolis'e çekilmek zorunda kaldı. Birliklerini buraya bırakıp Kantakuzen ile birlikte Dimetoka'ya gitti. Yolda, ganimetlerini götüren bir Tatar birliğiyle karşılaştı ve sayıca daha az olmalarına rağmen onlara ansızın saldırdı. Bu Tatarların birçoğu hayatını kaybetti ve genç Andronikos, ganimetle birlikte Dimetoka'ya girdi. Bu mağlubiyeti haber olan daha büyük bir Moğol birliği, savaş alanına geldi. Bunun üzerine Andronikos da onları takip amacıyla şehirden çıktı. Moğollar, Meriç'i aştılar ki bu sıralarda Adrianapolis'te bırakılan ordu Andronikos'la birleşti. Moğollar, Bizanslıların peşlerinde olduklarını biliyordu ancak, Bizans ordusunun sayısını bilmediklerinden saldırıya geçmediler, Bizans tarafı ise sayıca Moğollardan daha azdı, bu sebepten dolayı her hangi bir saldırıda bulunmuyorlardı. Moğol ordusu Tunca nehrini geçtikten sonra, her iki ordu da nehrin yakalarında durdular.³ Vasary'nin Kantakuzen'den aktardığına, göre; "Tatarlar tercümana kim olduklarını sordu. İmparatorun kaçamak cevabına göre Bizanslılar ava

¹ A. Laiou, Constantinople and the Latins, s. 291

² I. Vasary, a.g.e., s.137

³ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.137-138; M. Kafalı, Altın Ordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, s.77

çıkmiş erkeklerdi. Ardından imparator Tatarları dürüst ve cesur erkekler değil, ülkeyi yakıp yıkan, silahsız köylüleri tutsak eden haydutlar olmakla suçladı. Tatarların önderi Taş-Buğa cevabında kendini tipik asker mantığıyla savundu: onlar üstlerinin buyruğuyla saldırıp çekilen ast rütbelilerdi. İmparatora daha önce Tatar birliğini yenilgiye uğratanların kendi adamları olup olmadığını sordu. İmparator bunu reddedince Tatarlar çekildi ve sonunda Bizans toprağından ayrıldı”¹ Mustafa Kafalı, bu harekâtın tarihini 1321 yılı olarak vermektedir. Ayrıca Kafalı, 1319 yılında Özbek Han’ın Bizans ile olan münasebetlerinin bozulması neticesinde Bizans üzerine asker gönderdiğini ve bu ordunun Trakya’yı büyük çapta yağmaladığını belirtmektedir. Buna ek olarak 1319 yılında gerçekleşen akınlardan ders alan Trakya halkının 1323 yılında(Kafalı’ya göre 1321) yapılan akınlarda kırsal bölgeleri terk edip müstahkem kalelere sığındığını söylemektedir.² Angeliki Laiou, İtalyan tarihçi Giovanni Villani’den naklen, 1324 Şubat ayında Karadeniz’in kuzeyinden 300 bin kişilik bir Tatar ordusunun Konstantinopolis’e kadar geldiğini ve önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktıklarını, Nisan’a kadar kalıp 150 binden fazla insanı öldürüldüğünü veya esir edildiğini söylüyor.³ 1328 yılında, III. Andronikos tahtı dedesinden yeni aldığı sıralarda, Bulgar çarı Mihail Şişman Bizans’a saldırdı. Şişman’ın ordusunda Moğol birlikleri de bulunuyordu. Ancak bunlar, merkezden Özbek Han’ın emriyle değil de, daha çok Mihail Şişman’nın emrinde olan ve onunla birlikte Bizans’ta faaliyette bulunan paralı Moğol birlikleriydi. Trakya’yı yağmalayan Mihail Şişman, ordusunu savaşa sokmadan geri çekildi, bunun üzerine Andronikos, kısa bir süre önce Bulgarlar tarafından ele geçirilen Diampolis’i tekrar ele geçirdi.⁴ Bu mücadelelerden sonra 1330 yılında iki taraf arasında barış anlaşması

¹ I. Vasary, a.g.e., s.138

² Mustafa Kafalı, Altın Ordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, s.77

³ A. Laiou, Constantinople and the Latins, s.291

⁴ I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.138-141

imzalandı.¹ Çünkü bu sıralarda her iki taraf içinde önemli bir tehlike batıdan yükseliyordu; Sırp Krallığı.

Zeki Velidi Togan, Özbek Han'ın 1330 yılında Bulgarların, Sırplarla olan savaşında da Terter'e destek verdiğini söylüyor.² Ancak, bu değerli Türk bilgini, burada yanlış bir bilgi vermekte. 1321 yılında ölen Theodor Svetoslav'ın yerine II. Georgi Terter geçti ancak, Terter kısa bir hükümdarlıktan sonra 1323 yılında hayatını kaybetti ve yerine Özbek Han'ın desteğine sahip olan³ Mihail Şişman geçti. Ayrıca, Mihail Şişman, Altın Orda Moğollarının 1323 yılındaki akınlarından sonra, imparator genç Andronikos'un kız kardeşi ve Theodor Svetoslav'ın dul eşi, Theodora ile evlendi.⁴ Cicociltan'da, 1323 yılında Bizans'a saldıran Bulgar çarının Mihail Şişman olduğunu Katakuzen'e dayanarak belirtir.⁵ Bilindiği gibi, 1330 yılında yapılan Velbujd savaşında Bulgar ordusunun başında da Şişman bulunmaktaydı.

Dobruca ve Trakya'da yukarıdaki gelişmeler yaşanırken, Bizans'ta dede-torun Andronikos'lar arasında taht mücadelesi yeni sona ermişti. Bu mücadeleye, 1282 yılında tahta çıkan Milutin(1282-1321) dönemde, Sırbistan Balkanların en güçlü devleti haline gelen, onun ölümünden sonra yerine III. Stefan Uros(1321-1331) Deçanski'nin geçtiği Sırbistan'da katıldı. Sırp, dede Andronikos'a yardım bahanesiyle Makedonya'daki sınırlarını genişletti. Ancak, savaşı genç III. Andronikos(1328-1341) kazanınca, genç Andronikos, Bulgarlar ile olan mücadeleye son verip, onlarla anlaştı. Bu anlaşma ile Bizans ve Bulgarlar, Sırbistan üzerine ortak bir harekât gerçekleştirdiler. Ancak Bulgar çarı Mihail Şişman(1323-1330) 1330 yılında Köstendil(Velbujd) yakınlarında yapılan

¹ D. M. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s.209

² Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.343

³ V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.271

⁴ W. Treadgold, A History of Byzantine State and Society, s.758

⁵ V. Ciociltan, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, s.275

savaşta, çok büyük bir mağlubiyete uğradı ve kendisi de bu savaşta hayatını kaybetti. Bu savaşta, Duşan'ın yanında İspanyol ve Alman sövalyeleri bulunurken, Bulgar ordusunda da Tatar, Yas ve Eflaklı süvariler bulunuyordu. Bulgarların aldığı ağır mağlubiyet üzerine, o sıralarda Sırbistan'a giren Bizans ordusu da geri çekildi.¹ Altın Orda Tatarları da bu mücadelelerde de yer almışlardır. Özellikle 1323 yılında, Mihail Şişman'ın Bizans ile yaptığı savaşta, Tatar birlikleri bulunmaktaydı, ayrıca, Balkan tarihinin dönüm noktalarından olan Velbujd savaşında da Bulgarlar'ın yanında saf tuttular.³

3.4 İbn Battuta, Altın Orda ve Bizans

14. yüzyılda Altın Orda – Bizans ilişkilerinin mahiyetini anlamak için İbn Battuta'nın bize bıraktığı bilgiler çok önemli bir kaynaktırlar. Onun, hem Özbek Han hem de imparator III. Andronikos ile yüz yüze görüşmesi, hem de yolculuğunu anlattığı Bayalun hatunun yakınlarında olması, onun anlattıklarını tezimiz açısından çok önemli kılmaktadır.

Tam adı Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci olan, İbn Battuta, 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. 14 Haziran 1325'de Tanca'dan hac amacıyla yolculuğuna başlayan İbn Battuta², bilinen dünyanın büyük bir bölümünü dolaştı. Bu seyahatin bizim için özellikle önemli olan bölümü seyyahın Altın Orda topraklarından, Konstantinopolis'e yaptığı seyahattir. Eserinin bu bölümünde, iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında detaylar bulunması bu eseri daha önemli yapmaktadır.

İbn Battuta, Özbek Han'ın otağına vardığında, III. Andronikos'un kızı, İslam dinini kabul etmiş ve Bayalun adını almış olan Özbek Han'ın eşini ziyaret etti³ ve

¹ I. Demirkent, "Bizans'ın Siyasi Durumu", s.6; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.123 ³ I. Vasary, a.g.e., s.134

² Battuta, Seyahatname, s.XXIV

³ A.g.e., s.478

Bayalun Hatun, çocuğunu doğurmak için, Konstantinopolis’e giderken de Özbek Han’dan izin isteyip, Bayalun hatun ile beraber yola çıktılar.¹ Özbek Han, Bayalun hatuna bir süre eşlik ettikten sonra, geri döndü ve kalanlar yollarına devam ettiler.² Bizans, sınırına ulaştıklarında, onu imparatorun adamları hatunu karşılamak için geldiler.³ Bununla birlikte, hanın eşi Bayalun Hatun, Bizans sınırına girdikten sonra, İslamî ritüelleri bırakıp, eski dinine döndüğü, İbn Battuta tarafından aktarılıyor⁴ ki zaten bu hatun Saray’a bir daha geri dönmeyecek ve Konstantinopolis’te kalacaktır.⁵

İbn Battuta’nın şehirde bulunduğu süreçteki gözlemleri, Altın Orda – Bizans ilişkileri hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. İbn Battuta, “Hükümdar bir kimseye kendi elbisesini verip şahsî harasındaki atlardan birini ihsan ederse şehir halkının görüp duyması için davul, zurna ve borazanlarla grup hâlinde sokaklarda dolaşmak âdetten imiş. Bu âdet daha çok Sultan Uzbek’in diyarından gelen Türklere uygulanıyormuş; kötü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye. Beni de [merasim ile] sokaklarda dolaştırdılar.”⁶ diyor. Cuci Ulusu’nun, Bizans politikasındaki önemi bu metinden kolayca anlaşılabilir. Ancak burada bir sorun var o da şu ki, aynı İbn Battuta, Özbek Han için; “Onun geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu, şanlı şöretli bir devleti vardır. O, Tanrı düşmanı Kustantîniye halkıyla cihat etmekte, onları kahretmektedir.”⁷ demektedir. İbn Battuta, burada bu açıklamaları yaparken, kendi seyahatinden kısa bir süre önceki Tatar seferlerini duymuş olabilir. Ancak, Konstantinopolis’te söyledikleri, Bizans’ın Altın Orda’ya karşı olan yaklaşımını gayet iyi yansıtmaktadır.

¹ A.g.e. s.486

² A.g.e., s.497

³ A.g.e., s.499

⁴ A.g.e., s.500

⁵ A.g.e., s.515

⁶ Battuta, Seyahatname, s.504

⁷ A.g.e., s.474

3.5 Velbujd Savaşı Sonrası Altın Orda – Bizans İlişkileri

1330 yılındaki Velbujd Savaşı'ndan sonra, Bulgarların güçten düşmesi ve artık Balkanlarda ikinci sınıf bir güç durumunda bulunması Altın Orda – Bizans ilişkilerinin dönüm noktalarından birisidir. Bu savaştan sonra, Balkanlardaki Osmanlılardan önceki son büyük güç, Velbujd Savaşı'nı kazanan ancak 1331 yılında tahttan indirilen III. Stefan Uros Deçanski'nin oğlu, Nemanja hanedanından meşhur Stefan Duşan önderliğindeki Sırp Krallığı oldu. Bulgarların bu düşüşü, Balkanlardaki Altın Orda egemenliğinin de büyük bir darbe yemesi anlamına geliyordu. Bilindiği gibi Sırbistan, Tokta döneminde Altın Orda'ya olan bağlılığından kurtulmuştu. Velbujd'daki büyük zaferden sonra, Balkanlar'da Altın Orda'ya bağlılığı devam eden Bulgaristan'ın yerine Sırbistan'ın nüfuz kazanması, hem Altın Orda'nın bu bölgedeki nüfuzunu büyük ölçüde kırdı hem de Altın Orda ve Bizans'ı zaman zaman karşı karşıya getiren, zaman zaman da birleştiren Bulgarlar geri plana itildi. El-Ömeri'de Sırp ve Bulgar diyarlarının eskiden İslam diyarı olduğunu, Mesudi'den bize aktarıyor, ancak buraları daha sonra Hristiyanların eline geçtiğinden yakınıyor.¹ Hepimizin bildiği gibi, Sırp ve Bulgar diyarları, Altın Orda hâkimiyetini bir süre kabul etmelerine rağmen, Altın Orda'nın tamamen kontrolüne girmediler. Buna ek olarak el-Ömeri, Sırp ve Bulgar hükümdarlarının, Altın Orda hanını şikâyet etmek için, Memluk sultanına elçi gönderdikleri bilgisini de veriyor². Ancak bu konuda diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadı.

Andronikos, savaştaki müttefiki Bulgarların zayıflamasını fırsat bilerek sınırdaki birçok kaleyi ele geçirdi ve Svetoslav'ın Bizans'ın elinden aldığı Mesembria ve Ankhialos şehirlerini tekrar Bizans hâkimiyetine soktu. Ancak 1331 yılında Bulgar tahtına Ivan Aleksandr çıktı ve Stefan Duşan ile barış yapıp, Duşan'ın kızı Helena ile

¹ El- Ömeri, “Mesalikülebsar”, Altın Ordu Devletine Ait Metinler, haz. W. De. Tiesenhausen, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, 1941, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s.374

² A.g.e., s.374

evlendi. Aleksandr, bu anlaşmadan sonra, Bizanslıların ele geçirdiği toprakları ele geçirmeyi başardı. Aynı zamanda Duşan'da Bizans Makedonyası'na karşı harekete geçti.¹

Bizans ve Bulgarlar arasında 1331 yılında barışa karar verilmişti, bunun için de bir tören yapılacaktı. Bu sıralarda, Bulgar çarı İvan Aleksandr'ın amcasına karşı yardım için çağırdığı Moğollar yanında bulunuyordu. Ancak bu Moğolların, Saray'dan mı, yoksa başına buyruk, Dobruca'daki Moğollar olduğu belirtilmiyor. İlk baştaki amaçları farklı olsa da çar bunları Bizans'a karşı kullanmaya karar verdi ve Moğollara törendekilere saldırmalarını söyledi. Bu saldırıya hazırlıksız yakalanan Andronikos, yapılan mücadeleyi kaybetti ve geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra, çar imparatora gönderdiği elçiyle barışın imzalanmasını istedi ve Bulgarlar ve Bizans arasında barış imzalandı.²

1337 veya 1338 yılında, Bizanslıların elindeki önemli liman şehri Vicina, Moğollar tarafından ele geçirildi. Vicina metropoliti Makarios, Konstantinopolis patriğine, paganların eline düşen şehri terk etmeme sözünü verdi. Bu harekât Bizans üzerine yapılacak olan asıl seferin başlangıcı olabilir.³ Vasary, Gregoras'tan naklen, bu saldırının Bizans'ın Saray'a armağanlar göndermeyi unutmaları olduğunu belirtiyor.⁴ Moğollar Vicina ile yetinmediler ve Moğol birliği, bütün Trakya'yı yağmaladı, bazı şehir ve kaleleri kuşattılar. Bu yağma elli gün sürdü. Bu sırada Anadolu'dan Trakya'ya geçmiş bir Türkmen grubuyla karşılaştılar. Bu Türkmenler tutsak edildi veya öldürüldü. Moğollar geri dönerken, Gregoras'ın iddiasına göre 300 bin kişiyi esir götürdüler, ancak Vasary,

¹ Nikephoros Gregoras, *Historia Rhomaike Zweiter Teil*(Kapitel VIII-XI), übe. Jan Louis Van Dieten, 1973, Stuttgart, Anton Hiersemann, s. 238-239; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.466

² I. Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s.140-141

³ Dennis Deletant, "Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", *The Slavonic and East European Review*, 1984, Vol. 62, No. 4, s.517

⁴ I. Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s.144

bu sayının son derece abartılı olduğunu veya yazım hatası olduğunu belirtir. Bununla birlikte, bu seferleri 1341 yılında bir elçilik heyeti Özbek Han'ın huzuruna çıkarak engelledi. Bu konuda daha da önemli olan durum ise bu saldırının, Altın Orda'dan Bizans üzerine yapılan son saldırı olmasıdır. Bundan sonra, Özbek Han'ın hayatını kaybedip(1341), yerine geçen Canıbek Han ile beraber, zaten dikkatini iyice Doğu Deşti Kıpçak'a vermiş olan Altın Orda Devleti'nin, Bizans'a ve Balkanlara olan ilgisi neredeyse yok olmuştur. Bundan sonra, Balkanlar'da ve Bizans sınırında, Altın Orda'nın merkezinden yönlendirilen herhangi bir harekât mevcut olmayacaktır.¹

Yine de Bizans'ta Moğolların günlük hayatta etkin oldukları, Gregoras'ta geçen bir hikâyeden anlaşılır. Hikâyeye göre; bir Moğol kadını, yakalanan köleler arasında bir Rum köleye âşık olur ve onu satın alır. Ancak bir süre sonra o köle, yine yakalanan köleler arasında kendi karısını görür. Moğol kadın, bunun üzerine kölenin karısını da satın alır. Fakat köle kadın, Moğol kadının kocasını kendisinden çaldığı hakkında şikâyetle bulunur. Bunun üzerine sahibi kadın, kadın köleyi, kocasının kefareti bulması için serbest bırakır, eğer kefareti bulursa kocası serbest kalacak ve gidebileceklerdir. Moğol kadının bu yaptığı, çevresi tarafından da çok hoş karşılanır. Ancak, kocasının kefareti bulmak için giden kadın, bir Moğol saldırısı sırasında tekrar esir olur.²

3.6. Özbek Han'ın Ölümünden Sonra Altın Orda ve Bizans

Özbek Han'ın ölümünden sonra, Canıbek Han(1342-1357), kardeşi Tinibek'i tahttan indirip yerine geçti. Tahta geçtiği sıralarda, İlhanlılarda Ebu Said'in(1317-1335) ölümünden sonra başlayan karışıklıklar hala sürüyordu. Bu durum, Canıbek'e, Altın

¹ Gregoras, Zweiter Teil, s.280; Gregory Akindynos, Letters of Gregory Akindynos, tr. Angela Constantinides Hero, Washington D.C., 1983, Dumbarton Oaks, s.57; Dennis Deletant, "Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", s.516517; I. Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.144

² Gregoras, Zweiter Teil, s.384-385

Orda'nın neredeyse ilk yıllarından beri topraklarına katmak istediği Azerbaycan'ı ele geçirmek için iyi bir fırsat verdi. Buna ek olarak, Azerbaycan'da halk, tacirler, toprak sahipleri ve ulema, hâkimiyeti ele geçiren Melik Eşref'ten şikâyetçiydiler ve Saray'a, Tebriz'e gelmesi için davet yolluyorlardı.¹ Ebul Gazi Bahadır Han'ın naklettiğine göre, Melik Eşref'ten kaçan Kadı Muhyiddin, Saray'a sığındı. Bir gün camide vaaz verirken, Canıbek Han da orada bulunduğu sırada, Melik Eşref'in yaptığı zulümden bahsetti ve hana "Bizim hakkımızı ondan almaz isen, yarın ahirette iki elimiz yakandadır." diyerek, onu sefere teşvik etti.² Bütün bunlar üzerine Canıbek, 1355 yılında, Kur nehrini geçerek Azerbaycan'a girdi ve Erdebil'e yürüdü. Yolda Melik Eşref'in askerleriyle karşılaştı, Eşref, her ne kadar kaçsa da öldürüldü ve Tebriz'i ele geçirildi. Böylece, Altın Orda'nın yüzyıllar süren Azerbaycan hasretine son verildi. Tebriz'de oğlu Berdibek'i bırakıp Saray'a döndü. Ancak Canıbek kısa bir süre sonra hastalanınca, Berdibek, Azerbaycan'ı terk edip, tahta çıkmak için harekete geçti. Yerine Emir Ahıcuk'u bıraktı ve o bütün Azerbaycan'ı kolaylıkla ele geçirdi. Ancak, Celayirliler, Altın Orda'yı 1358 yılında Tebriz'den çıkardı.³ Böylece, Altın Orda'nın Azerbaycan'daki hâkimiyeti üç yıl gibi çok kısa bir süreliğine gerçekleşmiş oldu.

1343 yılında Canıbek Han, Kırım'daki İtalyan kolonilerinden şehirleri terk etmelerini istedi, ancak şehirdekiler hanın gönderdiği elçileri aşağılayarak geri gönderdiler. Bu, Canıbek'i son derece kızdırdı ve şehre saldırı emrini verdi.⁴ Bu durum, sadece gıda bakımından neredeyse tamamen Karadeniz'den Venedik ve Cenevizliler tarafından getirilen erzaka bağımlı olan Konstantinopolis'te kıtlık yaşanmasına ve fiyatların artmasına neden olmakla kalmadı, Venedik'te bile kıtlık yaşanmasına neden

¹ A. Y. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, s.159-160

² Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türk Seçeresi, s.153

³ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.383; B. Spuler, İran Moğolları, s.153-154; M. Kafalı, Altın Ordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, s.83-84

⁴ Nikephoros Gregoras, Historia Rhomaike Dritter Teil(Kapitel XII-XVII), übe. Jan Louis Van Dieten, 1973, Stuttgart, Anton Hiersemann, s.108

oldu.¹ Bu yaşananlar üzerine, Venedik kendi durumunu düzeltmek için, Altın Orda ile tek başına anlaşma yaptı. Bu durum ise Ceneviz'i son derece tedirgin etti. Çünkü ezeli rakibi yüzyıllardır hâkim olduğu denizde çok güçlü duruma gelecekti ve bunu durdurmak için de ellerinden geleni yaptılar.² Karadeniz'deki bu durum 1355'lere kadar düzelmedi. Ancak bu tarihten sonra da Kefe, ticari önemini kaybetmeye başladı. Onun yerini Tuna deltasındaki Chilia ve Licostomo gibi şehirler almaya başladı.³⁴ Yine de Chilia'da Tatar hâkimiyeti bulunmaktaydı. Hatta Aydınoğlu Umur Bey, Bizans ile anlaşarak buraya bir baskın yaptı, ancak Moğollar burada tekrar hâkimiyeti kurdular. 1360 yılında bu şehir hâlâ Altın Orda hâkimiyetini tanıyordu.⁵ Görüldüğü gibi, Altın Orda, her ne kadar Balkanlar'a olan politik ilgisini yitirse de, Tuna deltasında bulunan önemli bir liman şehri olan Chlia'dan vazgeçmemişti. Siyasi olarak olmasa da, ticari olarak, Altın Orda'nın Bizans ile özellikle İtalyan devletleri aracılığıyla sürekli bir ilişkisi bulunmaktaydı.

Bu dönemde Ceneviz ile Venedik arasında Karadeniz'in ticari anlamda hâkimi olabilmek için büyük mücadeleler yaşandı. Memlukler, Orta Doğu'dan Haçlıları tamamen çıkardıktan sonra, bu bölgeye çok büyük bir yatırım yapmış olan Venedik önemli kayıplara uğradı ve yönünü başka bölgelere çevirdi. Bunlardan birisi de Karadeniz'di. Ceneviz ile bu bölge için yaptıkları mücadelelerin içine Bizans da çekilmişti. İmparatorluk, bu mücadeleler sırasında her iki tarafın da saldırısına uğruyor ve yapılan anlaşmalarda en zararlı çıkan taraf oluyordu. Bu da yetmezmiş gibi Cenevizliler, Boğaz'ın Avrupa yakasına bir gümrük kurdular. Böylece, Cenevizliler,

¹ Donald M. Nicol, Bizans ve Venedik, Çev. Gül Çağalı Güven, 2000, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, s.282

² D. M. Nicol, Bizans ve Venedik, s.249-250

³ Angeliki E. Laiou; Stavros, Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries", Dumbarton Oaks Paper, 1980/1981, Vol.

⁴ /35, s.184

⁵ D. Deletant, "Genoese, Tatars and Rumanians", s.520

Karadeniz’e giriş-çıkışta çok önemli bir nokta elde etti ve ellerinden geldikçe, Bizans ve Venediklilerin, Karadeniz’e girmesini engellemeye çalıştılar.¹

Karadeniz için bu mücadeleler gerçekleşirken, Osmanlılar da Çanakkale boğazını ele geçirdiler. Böylece, Altın Orda’nın Memlukler ile olan ilişkileri kesintiye uğramakla birlikte, belki de stratejik öneminden başka bir şeyi kalmayan Bizans’ın elinden o da Osmanlılar tarafından alındı. Osmanlıların Rumeli’ye geçmesi, sadece boğazlar meselesinde değil, Bizans’ın Balkanlar ile olan bağlarına da önemli ölçüde zarar vererek Bizans’ı Balkan siyasetinden uzaklaştırdı.² Zaten Altın Orda devletinin, Özbek Han’ın ölümü ile neredeyse tamamen Balkanlara olan ilgisini kesmesiyle bu iki devlet arasındaki ilişkiler de neredeyse tamamen kesildi.

Stefan Duşan döneminde, Sırbistan sürekli güçleniyordu. Hatta 16 Nisan 1346’da Üsküp’te çar Duşan, “imparator” ünvanını aldı. Böylece asıl hedefini açıkça belli ediyordu: Konstantinopolis’i ele geçirmek.³ Ancak, burayı ele geçirmek isteyen birçok komutan gibi, onun da en büyük problemi, donanmasının olmamasıydı. Duşan, bu sorunu çözmek için Venedik ile anlaşmaya çalıştı. Venedik ise, boğazlarda zayıf bir Bizans yerine, son derece güçlü bir Sırp Krallığını kesinlikle istemiyordu. Yine de Venedik, Sırbistan’la Macaristan’a karşı ittifak kurmak istiyordu, ancak Duşan ise Macaristan’a karşı savunma durumundaydı. Yıllardır Bizans’a karşı sürdürdüğü savaşlar, onu Macaristan’a karşı faaliyete geçmekten alıkoyuyordu.⁴

Bizans’taki V. Ioannes ile Kantakuzen arasında süren iç savaş, Balkanların kaderini belirleyecek sonuçlara sebep olacaktı. Bilindiği gibi, Kantakuzen, Ioannes’in

¹ A. Laiou, S. Thomadakis, “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries”, s.194-195

² L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.223

³ Işın Demirkent, “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti”, Bizans tarihi Yazıları(ed. Işın Demirkent), 2005, İstanbul, Dünya Kitapları, s.26-27

⁴ I. Demirkent, “Bizans Hakimiyeti”, s.27

babası III. Andronikos'un yanında bulunmuş, imparator II. Andronikos'a karşı mücadele vererek onu tahttan indirip arkadaşı III. Andronikos'un tahta çıkmasına yardım etmişti. Kantakuzen bununla da kalmayıp, III. Andronikos döneminde çok önemli faaliyetlerde bulunmuştu. Andronikos 1341 yılında öldükten sonra, Kantakuzen ve V. Ioannes'in annesi Anna arasında taht mücadelesi çıktı. Bu mücadele de taraflar, diğer devletlerden yardım istemek durumunda kaldılar. Hatta bu durum öyle bir hal aldı ki, bu mücadele neredeyse Sırp – Türk mücadelesine dönüştü. Sırlar bu mücadelede Ioannes'in annesi Anna'yı desteklerken, ilk başta Umur Bey, daha sonra da Orhan Gazi, Kantakuzen'i destekledi. 1352 yılında Dimetoka civarında yapılan savaşı, Türkler kazandı. Böylece Duşan'ın hayallerine Türkler tarafından büyük bir set kurulmuş oluyordu. Bu yenilgiden sonra Duşan, durumun ciddiyetini görüp, Batı'dan Haçlı Seferi yapılmasını istedi. Ancak, Stefan Duşan da 1355 yılında öldü.¹

Duşan ölünce yerine, oğlu V. Uroş geçti, ancak oğlu devleti yönetmek konusunda çok zayıftı ve devletin bölünmesini önleyemedi. Başta, Duşan'ın üvey kardeşi Symeon, kendi imparatorluğunu ilan etti ve Uroş'a karşı mücadele etti, her ne kadar onu yenemese de bağımsız kaldı. Bunun ardından eyalet valileri teker teker bağımsız olmaya başladılar.² 1371 yılında da Bulgar çarı İvan ölünce, zaten zayıf durumda olan Bulgar Çarlığı tamamen çözülmeye başladı. İvan, toprakları oğulları arasında paylaştırdı. Ivan Stratsimir'e Vidin ve çevresini bırakırken, en sevdiği oğlu Ivan Şişman'a krallığın geri kalanını bıraktı. Ancak Dobrotiç adında birisi, daha sonra kendi adı ile anılacak olan Dobruca'yı ele geçirmeyi başardı.³

Bu tarihten sonra, Balkanlar'ın kuzeyindeki Macaristan ve güneydeki

¹ I. Demirkent, a.g.m., s.27-28

² I. Demirkent, a.g.m., s.28

³ N. H. Baynes, L. B. Moss, Byzantium An Introduction to East Roman Civilization, s.362

Osmanlılardan başka, Balkanlarda güçlü bir devlet kalmadı. Bulgaristan daha önce Velbujd savaşıyla zayıflamıştı. Bizans ise zaten stratejik önemi dışında dazla bir önemi kalmamış bir devlettir ve hem Cenevizlilerin hem de Osmanlıların boğazlarda yer elde etmesiyle bu önemi de kayboldu. Altın Orda ise Balkanlara olan ilgisini kaybetmişti. Bu durum, Osmanlıların, Balkanlara geçip oraya yerleşmeleri için gayet müsait bir ortam oluştuyordu.¹ 1360'lı yıllara gelindiğinde Karadeniz kuzeyi ve Mısır ticaretinde, boğazlar çok önemli bir durumdaydı. Buna ek olarak, eskisi kadar olmasa da Altın Orda ve Memluk ilişkilerinde de Boğazlara sahip olan belirleyici olabiliyordu.² Osmanlıların, boğazlara adım atması şüphesiz bu ilişkileri etkileyecekti.

Osmanlıların, boğazlardan başka, Balkanlardaki faaliyetleri de bu toprakların kaderini değiştiriyordu. Türkler, Edirne, Dimetoka ve Filibe gibi şehirleri ele geçirmeye başlamışlardı. Balkanlar'da gerçekleşen, Türk ilerleyişini engellemek için ilk faaliyete geçen Serez despotu Uglyeşa ve kardeşi kral Vukasi oldu. Ancak 1371 yılında Meriç yakınlarında Çirmen'de yapılan savaşta, Osmanlılara karşı ağır bir mağlubiyete uğradılar ve maktul düştüler. Bu savaştan sonra Osmanlılar Makedonya'yı ele geçirmekle kalmadı, Bulgarlar ve Bizans'ta Osmanlıların hâkimiyetini kabul ettiler. Bu sıralarda Bizans'ın elinde sadece Doğu Trakya, Selanik ve civarı, Mora ve güney Epiros bulunuyordu.³ Sırp, Çirmen'de önemli bir yenilgi almalarına rağmen, pes etmediler. 1385 yılında Sofya'nın, 1386 yılında da Niş'in Osmanlıların eline geçmesinden sonra, bir Osmanlı ordusu Ploçnik'te yenilgiye uğradı. Bu mağlubiyet, Sırp çarı Lazar(1371-1389) önderliğinde, Osmanlılara karşı yeni bir ittifakın oluşmasına cesaret verdi. Bunun üzerine Sultan I. Murat(1362-1389) Sırp'ların üzerine yürüdü. 1389 yılında yapılan I. Kosova

¹ J. Haldon, Bizans Tarih Atlası, s.234

² M. Favereau, 2019, s.321

³ I. Demirkent, "Bizans Hakimiyeti", s.29

Savaşı’nda, Osmanlılar çok önemli bir zafer kazandılar. Bu zafer sonucunda, Sırbistan’da Osmanlı hâkimiyeti kuruldu, buna ek olarak Bizans’ın Balkan ülkeleri ile olan bağları tamamen koptu ve Osmanlı toprakları arasındaki bir adacık halini aldı.¹

3.7 Toktamış Dönemi Altın Orda ve Bizans

Bilindiği gibi Canıbek Han Azerbaycan seferin dönüşünde hastalandı ve bunun üzerine Azerbaycan’da bıraktığı oğlu, emirler tarafından çağrıldı. Canıbek Han iyileşip oğlunun habersiz geldiğini öğrenince oğluna kızdı. Ancak Berdibek geri dönmeyip emirler ile anlaşarak babası Canıbek Han’ı öldürttü ve tahta çıktı.² Berdibek Han, tahta geçtikten sonra, tahtını sağlama almak için Sayın Han sülalesinden gelen -oğlu hariç- tüm akrabalarını öldürttü.³ Bunun üzerine ona “Kökün Kırgan Köten Han”⁴denilmiştir. Ancak Berdibek’in oğlu da bundan kısa bir süre sonra ölünce, Sayın Han sülalesinden kendisinden başka kimse kalmamış, kendisi öldükten sonra da Batu Han’ın soyu son bulmuştur.⁵

Berdibek’in ölümünden sonra, Saray tahtını ele geçirmek için Cuci sülalesi içinde mücadele başlamıştır. Bu dönemde emirler kendi adamlarını tahta çıkararak kendi politikalarını uygulamaya çalışmışlardır.⁶ Bu karışıklık döneminde Altın Orda dış politikası oldukça zayıflamıştır. Zaten daha önce Özbek Han’ın ölümünden sonra(1341), Altın Orda – Bizans ilişkileri neredeyse bitmişti. Bu karışıklıklarla beraber, Altın Orda diğer devlet ve toplumlarla olan ilişkilerinde de zaafa uğramıştır. Ruslar, bağılıklarını bildirmemeye, vergi göndermemeye ve Altın Orda topraklarına saldırılar düzenlemeye

¹ I. Demirkent, “Bizans Hakimiyeti”, s.30

² İ. Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri, s.123

³ Ötemiş Hacı, Çengizname, s.57

⁴ M. Kafalı, Altın Ordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, s.86

⁵ M. Kafalı, a.g.e., s.56

⁶ İ. Kamalov, “Altın Orda Devleti”, s.124

başlamışlardır. Altın Orda hanları, Sudak ve çevresinin Ceneviz hâkimiyetinde olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹

Bütün bu karışıklıklara rağmen, Timur'un desteğini alan Toktamış, hanlıktaki birliği sağlayabilmiş ve Altın Orda'yı bir süreliğine eski gücüne çıkarmayı başarmıştır. Toktamış, Timur'dan aldığı destekle, doğu Deşt-i Kıpçak'ta Urus Han'ı yenerek hâkimiyet kurmuştur. Batı toprakları için ise Altın Orda tarihinin en önemli savaşlarından olan Kulikovskaya Savaşı'nı(1380)² kaybeden Emir Mamay ile mücadele ederek onu mağlup etmiş ve hanlıkta tamamen hâkimiyet kurmuştur.

Toktamış hâkimiyetini kurduktan sonra, Moskova'ya sefer düzenlemiş ve burayı hile ile ele geçirerek Rusları tekrar vergiye bağlamıştır. Ancak bununla yetinmeyen Toktamış, daha önce Cuci Ulusu'nun elinde bulunan, ancak şu anda Timur'un hâkim olduğu Azerbaycan ve Harezm topraklarına göz dikmiştir. Timur'un İran meseleleriyle ilgilendiği sırada Toktamış 1384 yılında Harezm'de kendi adına para bastırdı. Timur'dan bir tepki gelmeyince Tebriz'e karşı harekete geçti. Burada da Moskova'da olduğu gibi hile ile şehri ele geçirdi. Toktamış bununla da yetinmeyerek, eskiden olduğu gibi, Memluk sultanlarına Timur'a karşı ittifak kurmak için elçiler gönderdi Bu yaşananlar üzerine Timur, Azerbaycan'a doğru harekete geçti. Toktamış, Timur'un oğlu Miranşah ile girdiği mücadele neticesinde Derbend'e çekilmek zorunda kaldı.

1388 yılında Toktamış, Timur'un toprakları üzerine sefere çıktı. Otrar yakınlarında Timur'un oğlu Ömer Şeyh'i mağlup etti. Timur bunun üzerine Toktamış üzerine yürüdü ancak Toktamış, geri çekildi.³

¹ R. Grouset, Bozkır İmparatorluğu, s.383-384

² Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kamalov, Altın Orda ve Rusya

³ İ. Kamalov, Altın Orda ve Rusya, s.92-93

1391 yılında Timur ve Toktamış Kundurca Irmağı'nın kenarında karşı karşıya geldiler. Timur, büyük bir zafer kazandı. Ancak, Toktamış'ın hala mücadele edebilecek gücü vardı ve yeniden hazırlıklara başladı. 1394 yılında Timur Azerbaycan'dayken, Toktamış, Şirvan üzerinden Timur topraklarına girdi. Bunun üzerine Timur ordusunu hazırlayıp, Toktamış'ın karşısına çıktı. 1395 yılında Terek nehri yakınlarında meydana gelen savaş Altın Orda hanlığı için bir dönüm noktası oldu.¹ Bu savaşta büyük bir mağlubiyet alan Toktamış, bir daha kendisini toparlayamadı. Böylece, Toktamış Han'ın Altın Orda'ya yaşatmış olduğu kısa süreli parlak bir devir sona erdi. Toktamış, bu savaştan sonra da taht için Litvanya knezliğinin desteğiyle mücadele etse de başarılı olamadı ve 1406 yılında hayatını kaybetti. Onun ölümünden sonra gelen Altın Orda hanları Altın Orda'yı tekrar toparlayacak güce ve kaynaklara sahip olamadılar ve Altın Ordu geçen yüzyıllardaki, birinci sınıf devlet olma vasfını yitirdi.

Bizans'ta ise durum, çok daha kötüydü. İmparatorluk içinde ona çok zarar veren büyük bir iç savaş yaşandı. III. Andronikos öldükten sonra(1341) ona en yakın olan Kantakuzen ile oğlu Ioannes Paleolog, annesi Anna ve Kantakuzen'in yetiştirdiği Apaukos arasında Bizans tahtı için büyük mücadeleler gerçekleşti. Daha da kötüsü, bu mücadelelerin sonucuna, Bizanslılar değil, onları destekleyen yabancı güçler karar verdi. Bilindiği gibi, Konstantinopolis'ü ele geçirme hayaliyle hareket eden Sırp kralı Stefan Duşan, bu mücadelede Ioannes'i desteklerken, ilk önce Aydınoğlu Umur bey, daha sonra da Orhan Gazi Kantakuzen'i desteklediler. Bu mücadeleyi 1347 yılında Türklerin desteği ile tahta geçen Kantakuzen kazandı, ancak Türkler bu yardımın bedelini, çok ağır bir şekilde tahsis ettiler. Ayrıca Sırp'lar da Balkanlardaki bazı Bizans topraklarını ele geçirdiler. Ancak, Osmanlıların bölgede kendini iyice göstermesi ve Rumeli'ye geçişleri. Duşan'ın hayallerine büyük bir darbe vurdu. Zaten, donanması olmaması nedeniyle tek

¹ İ. Kamalov, "Altın Orda Devleti", s.128-129

başına Konstantinopolis'ü ele geçirmekte yetersiz olan ve Venedik'i bu konuda kendi tarafına çekmeye çalışıp, bunda da başarısız olan Duşan'ın hayalleri, Türklerin, Bizans'ın Balkanlarla olan bağıını kesip onu kendi toprakları arasında bir adacık haline getirmesiyle neredeyse tamamen yok oldu. Zaten kendisi de 1355 yılında öldükten sonra devleti parçalandı.

Sırlara ek olarak, bu dönemde Ceneviz ve Venediklilerin Bizans suları yakınlarında Karadeniz hâkimiyeti için yaptıkları mücadeleler de Bizans'a büyük zararlar verdi. Bilindiği gibi Haçlı Seferlerinden sonra, Venedik Doğu Akdeniz kıyılarında ticari egemenliğini kurmuştu. Ancak Memlukler Orta Doğu'dan haçlıları çıkardıktan sonra Venedik'in buradaki ticari çıkarları büyük zarar gördü. O sıralarda bir diğer İtalyan cumhuriyeti Ceneviz de Karadeniz'de ticari olarak hâkim durumdaydı. Venedik'in Doğu Akdeniz'de gücünü kaybetmesinden sonra, Karadeniz'e yönelmesi kaçınılmazdı. Ancak Ceneviz, Karadeniz'in girişi olan boğazlarda güçlü durumdaydı. Bizans başkentinin hemen yanında kendi kurumlarıyla beraber yükselen Galata kolonisi Ceneviz'e aitti. Bu da yetmezmiş gibi, Cenevizliler Boğazlarda gümrükler oluşturarak Bizans ve Venediklilere ait gemilerden geçiş ücreti talep ediyorlardı.¹ Buna ek olarak bu iki cumhuriyet, Kırım'da da mücadele içerisindeydiler. Bu nedenlerle bu yüzyılda sık sık sıcak çatışma içerisine girdiler ve Bizans'ı da bu mücadelelerin içerisine çektiler. Bu mücadelelerde Bizans, hem Galata kolonisine toprak vermek zorunda kalmış, hem de zorla oluşturduğu donanması da mahvolmuştur.

Yukarıda açıklananlara rağmen Bizans'ın kaderini belirleyen en önemli gelişme Osmanlı Türklerinin ilerleyişidir. Osmanlılar 14. yüzyılın ortalarından itibaren, Balkanlar'da ve Anadolu'da bir numaralı güç durumuna yükseldi. İç savaş sırasında, Kantakuzen, Osmanlılardan yardım istedi, hatta iktidarı ele geçirdiğinde bile onlara

¹ A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s.688-689

dayandı, ancak Osmanlı Türklerinin Kantakuzen'in yanındaki faaliyetleri onlara Balkan topraklarını öğretecekti ve daha sonraki yıllarda gerçekleşecek olan Türk fetihlerinin temelini atacaktı.¹ 1354 yılında gerçekleşen bir deprem Osmanlıların işini son derece kolaylaştırdı. Trakya'daki birçok yer yıkıntıya döndü. Bunun üzerine Osmanlılar, hiç zorlanmadan bu bölgelere yerleştiler ve buraları tahkim ettiler.² I. Murad döneminde, imparator IV. Andronikos(1376-1379) sadece Gelibolu'yu Osmanlılara bırakmakla kalmadı. Osmanlılara haraç ödemeyi ve Konstantinapol içerisindeki Türkleri korumayı da taahhüt etti.³ Özellikle 1389 yılındaki Kosova savaşından sonra Balkanlar'da, Türklerin karşısında duracak önemli bir güç kalmadı.⁴

Kosova Savaşı'nda sultan I. Murad'ın ölüp yerine Yıldırım Bayezid'in geçmesiyle, Bizans üzerindeki Osmanlı baskısı daha da ağırlaştı. Bu dönemde Bizans'ın elinde Mora ve başkentinden başka bir yer kalmamıştı. Ayrıca, Sultan Bayezid de burayı kuşatarak, imparatorluğu daha da güç bir duruma soktu. Mora'da Türklerin akınlarına maruz kaldı.⁵ Ancak, Bizans'ın ömrünü yaklaşık elli yıl uzatacak bir olay doğuda gelişmekteydi. 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda Osmanlılar ağır bir mağlubiyet aldılar ve devlet parçalanma tehlikesi geçirdi. Bu durum hem Bizans'a hem de Balkan devletlerine bir süre nefes almak imkânı verdi.

14. yüzyıl sona erdiğinde durum yukarıda açıklandığı gibiydi. Daha sonraki yıllarda ise, hem Altın Orda içinde yaşanan karışıklıklar ve ordadan ayrılan yeni hanlıkların kurulması, buna ek olarak, Rusların güçlenmesi ve yavaş yavaş Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyeti ele geçirmesi, Altın Orda'nın dış politikası iyice küçülmüştür. Bizans'ın ise Osmanlılar karşısında iyice gerilemesi ve Osmanlı toprakları arasında bir

¹ Ş. Baştav, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir, s.56

² D. M. Nicol, Bizansın Son Yüzyılları, s.299

³ D. M. Nicol, a.g.e., s.347

⁴ D. M. Nicol, a.g.e., s.359

⁵ G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.506

adacık haline gelmesi, ayrıca boğazlardaki hâkimiyetini kaybedip, hiçbir önemi kalmayan bir şehir devleti durumuna düşmesiyle beraber tek amacı hayatta kalmak olan bir devlet haline geldi ve bilindiği gibi 1453 yılında Osmanlılar tarafından ortadan kaldırıldı.

4. BÖLÜM: ALTIN ORDA – BİZANS İLİŞKİLERİNİN İKTİSADİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL BOYUTLARI

Altın Orda – Bizans ilişkileri, genelde siyasi ve askeri düzeyde gerçekleşmiş olsa bile, 13 ve 14. yüzyılda, genel politikaya bağımlı olarak, iktisadi, sosyal ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Özellikle, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, 13.

yüzyıldaki Altın Orda-Bizans-Memluk-Ceneviz ve İlhanlılar-Batı Avrupa-Venedik bloklaşması, bu dönemdeki, başta ticaret olmak üzere çeşitli alanlara etki etmiştir.

Özellikle, Bizans'ın elinde bulunan Boğazlar, Altın Orda-Memluk-Ceneviz üçgeninin çıkarları için 13. yüzyılda önemli bir nokta oldu. Altın Orda topraklarından Cenevizliler tarafından Memluk sultanına götürülen köleler, hem Memlukler için askeri açıdan, hem de Cenevizliler için ekonomik açıdan çok önemliydi.¹ Bizans ise, bu geçişten gümrük ücreti alarak fayda sağlıyordu. Memluk sultanları da bu durumun farkında olarak imparator VIII. Mihail ile anlaşma yapmış ve ona bu geçişin devamını sağlaması için hediyeler yollamışlardır. Bu anlaşmaya göre imparator, Hristiyan köleler dışındaki kölelerin geçişine izin verecekti.²

Ancak, 14. yüzyılın ortalarından itibaren, hem Osmanlıların boğazlarda kontrolü ele geçirmeye başlaması, hem de Cenevizlilerin, Konstantinopolis'ün tam karşısına kurdukları Galata kolonisi ile beraber, Bizans, boğazlar yoluyla kazandığı ticaret gelirlerinde büyük bir kayba uğradı. Buradan gelen gümrük vergileri büyük oranda Cenevizlilerin eline geçmeye başladı.³ Buna ek olarak, Altın Orda hanlarının yaşanan iç savaşlar nedeniyle, Karadeniz'in kuzeyindeki ticaret yollarındaki hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamalarıyla birlikte hem Konstantinopolis hem de Saray, Karadeniz'deki ticari etkinliklerini kaybetmeye başladılar.³

İtalyan cumhuriyetleri Ceneviz ve Venedik, Karadeniz'in kuzeyindeki şehirlerde, Altın Orda hanlarından yarlıklar alarak ticaret yapıyorlardı. Bu şehirlerde sadece İtalyan

¹ İlyas, Kamalov, "Altın Orda – Bizans Münasebetleri(1261-1453)", KARAM, 2005, S.4, s.4; Seyit Özkulu, "Orta Çağ'da Papalık Yasakları ve Müslüman Doğu: Latin Noter Kayıtları Işığında Doğu-Batı Ticareti(1162-1350)", Belleten, 2019, C.83, S.297, s.498

² Gregoras, Kapitel I-VII, s.114-115; Pachymeres, Bizans Gözüyle Türkler, s.41; R. AmitaiPreis, "Slave Trade", s.395; Peter M. Holt, Early Memluk Diplomacy(1260-1290): Treaties of Baybars and Qalavun with Christian Rulers, 1995, Leiden; New York; Köln, Brill, s.123 ³ J. C. Cheynet, Bizans Tarihi, s.111

³ M. Favereau, 2019, s.303

tüccarlar değil, her ne kadar Bizanslıların bu bölgedeki faaliyetleri kısıtlı olsa da, Bizanslı tüccarlar da bulunuyordu. Bir örnek vermek gerekirse, 1334 yılında Kefe şehrinde yaşayan Konstantinopollü Manuel Ferro adında birisi bulunmaktadır. Bu kişinin Kefe’de mülkleri bulunmaktaydı. Buna ek olarak bazı Rum tüccarlar da gemi satın alıp burada ticaret yürütüyorlardı.¹ Kefe’den başka Suğdak şehri de önemli bir şehirdi. 1239 yılında Moğollar tarafından ele geçirilen şehirde, Rum piskoposluğunun devam etmesine izin verildi. Bununla beraber şehir, Moğollar tarafından da vergiye bağlandı.

Bu bölgede ticareti yapılan mallar içerisinde tahıl çok önemli bir durumdaydı. Bölgede hâkim konumda bulunan Cenevizlilerin en önemli ticari emtiası, tahıldı. Buna ek olarak daha önce belirttiğimiz gibi köle, kürk, balmumu ve bal da önemli bir ticaret kaynağıydı. Tüccarlar, Rusya içlerinden bu malları alarak Boğazlar veya Sinop üzerinden çeşitli ülkelere taşıyorlardı.² Bir önceki bölümde, Altın Orda hanlarının buradaki İtalyan cumhuriyetlerinin faaliyetlerini yasaklamasıyla beraber, Konstantinopolis’de yaşanan gıda sıkıntısından bahsetmiştik. Bu, buradaki ticaretin Bizans açısından önemini göstermektedir.

Altın Orda yöneticilerinin, bu bölgede ticaret yapmaları için Ceneviz ve Venediklilere verdikleri yarlıklardan bazıları da günümüze ulaşmıştır. Bu yarlıklarda, ticaret yapabilecekleri yerler, ödemeleri gereken vergiler belirtilmektedir. İtalyan cumhuriyetleri de bu yarlıkları almak için birçok uğraşlar vermişlerdir.¹

Giriş kısmında da gösterdiğimiz gibi, Karadeniz’in kuzeyindeki topraklarda, Bizans etkisi, Moğollardan çok daha önce, özellikle de Rusların Hristiyanlığı kabulü ile başlamıştı. Ancak 13. yüzyılda, hem daha önceden bölgede hâkim durumda bulunan

¹ A. Laiou, S. Thomadakis, “The Byzantine Economy”, s.191

² W. Treadgold, A History of Byzantine State and Society, s.839; D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, s.260

Kıpçaklar, hem dördüncü haçlı seferi, hem de Moğol istilasını nedeniyle, Ruslar ve Bizans arasındaki iletişim oldukça zayıflamıştı. Ancak bunların hiçbirisi bu iletişimi tamamen koparamadı.²

Özellikle kiliselerin Altın Orda döneminde de birbirleriyle iletişim halinde olduğu bilinmektedir. Rus metropoliti Feognost'un Konstantinopolis'den dönüşünde, Canıbek Han'ın annesi Taydula hatundan aldığı yarlık³ ve Feognost'tan sonra Konstantinopolis patrikliği tarafından Rus meropolitliğine atanan Aleksey'in de Konstantinopolis'e gitmeden önce, Taydula Hatun'dan yarlık alması⁴ bunu göstermektedir. Bu yarlıklara göre, metropolitlerden yolculukları sırasında ve sonrasında vergi alınmayacak, onların sahip olduğu bağ bahçe vb. yerlere saldırılmayacak⁵ ve özellikle Aleksey'in Bizans'a olan yolculuğunda kimse onu engellemeyecekti.⁶

Altın Orda Hanları, din görevlilerine yarlıklar vererek, imtiyaz sağlamaktan başka, Saray şehrinde de bir piskoposluk kurdular. Bu piskoposluk, misyonerlik faaliyetlerinden başka, Altın Orda, Rus kilisesi ve Bizans arasında aracılık görevi de

¹ Altın Orda, yarlıkları ile ilgili ülkemizdeki önemli çalışmalar: Akdes Nimet Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, 1940, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası; A. Melek Özyetgin, İlyas Kemaloğlu, Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar, 2017, Ankara, TTK; A. Melek Özyetgin, Altın Ordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi, 1996, Ankara, TDK

² D. Obolensky, The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453, s.239

³ M. Özyetgin, İ. Kemaloğlu, Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar, s.73 ⁴ A.g.e., s.77

⁵ M. Özyetgin, İ. Kemaloğlu, Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar, s.75-76

⁶ A.g.e., s.78

üstlendi.¹ Fransız tarihçi, Rene Grousset de, Mengü Timur döneminde Bizans ile dostluk siyaseti devam etmesi nedeniyle bu piskoposluğa daha geniş imtiyazlar verildiğini ve

¹ Charles J. Halperin, Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History, 1987 Bloomington; Indianapolis, Indiana University Press, s.113

Saray piskoposu Teognost'u defalarca Konstantinopolis'e gönderdiğini belirtir.¹ Macar tarihçi Laszlo Rasonyi'de Teognost'u birkaç defa diğer ülkelere elçi olarak gönderdiğini yazar.² Hatta Philon, bu piskoposluğun, dostça ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğunu ve Konstantinopolis ve Saray arasında mektup ve hediyeler taşıdığını belirtir.³ Yine Akdes Nimet Kurat da bu piskoposların Altın Orda ve Bizans arasındaki münasebetlerde kullanıldığını söyler.⁴

Rasonyi, Altın Orda hanlarının sadece Ortodokslara dini hoşgörü göstermekle kalmayıp, onların hamiliğini de yaptıklarını belirtir. Yarlıklarda verilen imtiyazlarda belirtildiği gibi; kilise mülküne yapılan herhangi bir tecavüz veya Hristiyanlara karşı yapılan aşağılama çok ağır cezalara sebep oluyordu.⁵ Moğol yöneticilerinin dinlere karşı bu müsamahalı tavrının sebebi, Taydula hatunun Feognast'a verdiği yarlıkta görülür;”(...) bizim için ve kabilemiz için nesilden nesile Tanrı'ya dua ediyorlar.(...) O, Vladimir'de(metropolit tahtına) oturduğundan beri Canıbek Han'a, bize ve bizim çocuklarımıza dua ediyor(...)"⁶

Buna ek olarak, İbn Battuta, Saray şehrinde, Rumların da yaşadığından bahseder. Onun belirttiğine göre, Rumlar burada, kendileri gibi Hristiyan olan Ruslar ile birlikte kendilerine ait bir semtte oturuyorlar ve kendilerine ait bir çarşıları da bulunuyor.⁸ Altın Orda'nın nüfuz bölgesindeki Hristiyan nüfusu sadece merkezde değil, Kırım yarımadasında da bulunuyordu. İbn Battuta, Özbek Han'ın yanına giderken, Kırım'da limana çıktıklarında, burada daha önceden Hristiyan olmuş Kıpçaklara rastladığını

¹ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s.379

² L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.225

³ Helen Philon, "Thessaloniki, Andalusia and the Golden Horde", Balkan Studies, 1985, Vol.26, s.314

⁴ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, 1987, Ankara, TTK, s.132

⁵ L. Rasonyi, Tarihte Türklük, s.225-226

⁶ M. Özyetgin, İ. Kemaloğlu, Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar, s.75 ⁸ Battuta, Seyahatname, s.517

belirtir.¹ Ayrıca, Suğdak şehrine uğradığında, burada, Rumların, Türklerin hâkimiyeti altında yaşadıklarını belirtir.²

Karadeniz'in kuzey bölgesine ek olarak günümüzdeki Romanya'da da Emir Nogay'a ait sikkeler bulunmuştur. Bu sikkeler üzerinde Nogay'ın damgasına ek olarak, Ortodoksluğun sembolleri de bulunmaktaydı. Ayrıca gümüş sikkelerin birinin üzerinde de Emir Nogay ve oğlu Çaka'nın adları bulunmaktaydı ki bu durum, OberländerTârnoveanu'nun sikkeler üzerindeki bu adların, tarafından, Paleologos Bizans'ının ortak imparator modeline dayanabileceğine iddiasında bulunmasına izin vermiştir.³ Ayrıca, Fuad Köprülü de, Borodin'in Altın Orda sikkelerinde görülen kadın ve çocuk resimlerinin, Meryem ve İsa'yı temsil ettiğini ve bunun Bizans tesiriyle alakalı olabileceğini söylediğini belirtmekle beraber, devamında Vasmer'in, bu iddianın tamamen yanlış olduğunu yazdığını da söylemekten geri durmaz.⁴

¹ A.g.e., s.463

² A.g.e., s.498

³ Vasary, Kumanlar ve Tatarlar, s.101-102

⁴ Köprülü, "Altın Orduya Ait Yeni Araştırmalar", s.403

SONUÇ

Karadeniz kuzeyindeki bozkır kavimlerinin, yüzyıllarca süren batıya doğru olan hareketlerinin son zinciri, Cengiz Han ile başlayan Moğol hareketiydi. Tıpkı, daha önceki bozkır kavimlerinin yaptıkları gibi, eskisi kadar güçlü olmasa da, en azından 13. yüzyılda hâlâ nüfuzunu koruyabilen, Bizans ile münasebetler kurmak gereği duydular. İskitler ile başlayan ve neredeyse bin yıl süren bozkır kavimleri – Bizans(Doğu Roma) ilişkileri, Altın Orda'nın gerilemesi, Osmanlıların ilerleyişi ve Bizans'ın artık bir adacık durumuna gelmesiyle sona eriyordu.

1261 yılında, VIII. Mihail Paleologus tarafından Bizans'ın yeniden ihyası, bölgede çok önemli gelişmelerin yaşanmasına neden oldu. 1204 yılında Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle kurulan düzen, tamamen değişti. Özellikle, Venedik bundan çok fazla zarar gördü ve yerini Ceneviz aldı. Ayrıca, Moğol saldırıları nedeniyle iyice zayıflayan, Bulgar Çarlığı'nda güneyinde, son derece zayıf olan Latin İmparatorluğu'nun yerine artık, çok daha enerjik bir liderin yönetimi altındaki bir devlet ile mücadele etmek zorunda kalacaktı. Boğazların, Katolik Avrupa tarafından kaybedilmesiyle beraber, Altın Orda ile Memluk arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir yol açıldı ve Papalık tarafından Memluklara konulan ticaret yasağının aksine, imparator Mihail, Memlukler ile ticaret anlaşmaları da yaptı.

Altın Orda ile Bizans arasındaki asıl sıcak ilişkiler, Güney Dobruca ve Trakya üzerinde yaşandı. Özellikle Bulgarlar, hem Bizans hem de Cicioğulları ile akrabalık bağları kurarak, kendi çıkarları için bu bağları kullanmak da istediler. Altın Orda ise, neredeyse her bozkır kavminin, yaptığı gibi, Güney Dobruca'da faaliyetlerde bulundu. Özellikle Emir Nogay döneminde, tam anlamıyla bir hâkimiyet olmasa da, burada da son derece etkin bir durumdaydı. Bizans ise, kendi başkentine çok yakın olan bu bölgede nüfuzunu korumak istiyordu. Zaten, Asenler önderliğinde Bulgarların bağımsız

olmasından önce de burası ellerindeydi. Ayrıca buradan, doğrudan Trakya'ya akınlar yapılabilir ve Konstantinopolis surları önüne gelinebilirdi. Bu sebeplerden dolayı bu bölgedeki Bizans nüfuzunun bulunması imparatorluk için çok önemliydi. Altın Orda ve Bizans ilk başlarda bu bölgede mücadele etmişlerse de, Nogay'ın bölgede hâkim güç olması ve imparator VIII. Mihail ile akrabalık kurmasıyla beraber, ilişkiler iyi yönde ilerledi. Emir Nogay, Bulgarları kendi kontrolü altında tuttu, Bizans ise Bulgarları kendilerine yapacağı saldırılara karşı bu Moğol kontrolünden faydalandı. Daha sonra, VIII. Mihail'in ölümünden sonra Emir Nogay her ne kadar Bizans'a karşı daha agresif davranmaya başlasa da, Nogay'ın ölümünden sonra, Tokta ve II. Andronikos dönemlerinde de iyi ilişkiler genellikle iyi yönde oldu.

Ancak, 14. yüzyılın ilerleyen yıllarında bu ilişkilerin seyri değişmeye başladı ve Özbek Han, Bizans'a karşı Bulgarların tarafını tutmaya başladı. Ancak Balkanların kaderini değiştiren Velbujd savaşından sonra, Bulgar Çarlığı'nın zayıflaması ile bölgede Altın Orda gücü de zayıflamaya başladı. Aynı zamanda Cuci sülalesi de dış politikada daha farklı alanlara daha fazla önem vermeye başlamıştı. Özellikle Özbek Han döneminde, doğuya çok daha fazla ilgi gösterilmeye başlandı. Bizans ise Osmanlı ilerleyişi karşısında iyice küçülerek, bölge siyasetinde önemli bir aktör olmaktan çıktı.

Altın Orda ve Bizans arasındaki ilişkilerin asıl yoğun olduğu alan Tuna'nın güneyi olsa da, Geç Orta Çağ'da özellikle Yakın ve Orta Doğu siyasetinde de önemli bir yer kaplar. Altın Orda-Memluk-Ceneviz ittifakının karşısında yer alan İlhanlı-Venedik ve Papalık arasındaki mücadelelerde, Bizans her iki taraf için de stratejik önemi nedeniyle kendi yanlarına çekilmesi gereken bir devlet olarak görülüyordu. Hem Altın Orda tehdidinin yakınlığı, hem Ceneviz ile olan ilişkiler ve Venedik tehdidi, hem de Memluk baskısı nedeniyle Bizans, Altın Orda ve Memluklerin yanında durmuştur. Bu durumun hem Memlukler için (boğazlar Karadeniz'in kuzeyinden gelen memlukler için önemli bir

geçiş noktasıydı) hem de Cenevililer için(Cenevizliler bu kölelerin büyük oranda taşıyıcısıydılar ve Kırım'daki kolonilerinden önemli kazançlar sağlıyorlardı.) çok önemliydi. Buna ek olarak, İlhanlıların hem Altın Orda için, hem de Memlukler için bir tehdit olması bu iki devleti birbirine yakınlaştırmış ve aralarındaki iletişimin devamlılığı için Bizans'ın elinde bulunan boğazların açık olmasına ihtiyaç duymaları, Bizans'ı kendi taraflarına çekmek için önemli bir neden olmuştur. 14. yüzyılda Osmanlıların Rumeli'ye geçişi ve Cenevizlilerin boğazlardaki etkinliği arttırmasına ek olarak, İlhanlılar çöküşüyle beraber hem Bizans'ın hem de Altın Orda-Memluk yaklaşmasının da pek fazla bir önemi kalmadı.

14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın başlarında durum bu tezde açıklandığı şekildedeydi. Moğollardan sonra, Karadeniz'in kuzeyindeki kavimlerin batıya ilerleyişleri sona ermiş ve neredeyse bin yıl boyunca, bu kavimler ile ilişkilerde bulunan Bizans'ın yıkılışı da yaklaşık bu tarihlere denk gelmiştir. Altın Orda hanlığının bakiyeleri, bir yandan Altın Orda'nın yerini almak için mücadele edecek, diğer yandan da güçlenmeye başlayan Moskova knezliğine karşı mücadele vereceklerdir. Güneyde ise, Osmanlılar Bizans'ın yerini alacak ve yüzyıllarca, Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'ya hâkim olacaklardır.

KAYNAKÇA

Abdülazîz el-Alevî, "İBN FAZLULLAH el-ÖMERÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fazlullah-el-omeri> (06.10.2021).

AĞIR, Abdullah Mesut, Memlûklarda Ticaret, Konya, Çizgi Yayınları, 2015

AKİNDYNOS, Gregory, Letters of Gregory Akyndinos, tr. Angela Constantinides Hero, Washington D.C., Dumbarton Oaks, 1983

Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2007

AKROPOLİTES, George, The History, tr. Ruth Macrides New York, Oxford University Press, 2007

Al- Melik Al-Zahir, Baypars Tarihi (Cilt 2), İstanbul, Maarif Matbaası, 1941

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2013

ALLSEN, Thomas T., Culture and Conquest in Mongol Eurasia, Cambridge, Cambridge University Press, 2001

AMİTAİ-PREİSS, Reuven, Mongols and Mamluks the Mamluk–İlkanid War 1260-1281, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.359-390

-----, “The Resolution of the Mongol-Mamluk War”, Mongols, Turks, and Others, ed. R. Amitai, M. Biran, Leiden; Boston, Brill, 2005

-----, “Diplomacy and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean: a Reexamination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the late Thirteenth Century in Light of the Existing Early Correspondence” Oriente Moderno, 2008, Anno.88, Nr.2, s.349-368

ANDREASYAN, Hrant D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, Tarih Dergisi, 2011, C.1, S.1, s.95-118.

-----, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, Tarih Dergisi, 2011, C.1, S.2, s.402-438.

ANGOLD, Michael, A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicea(1204-1261), London, Oxford University Press, 1975

ARTAMANOV, Mikhail Illarionovich, Hazar tarihi, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2019

BAILLY, Auguste, Bizans Tarihi I-II, çev. Haluk Şaman, İstanbul, Tercuman Gazetesi, 1974

BARKER, Hannah, Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500, New York, Columbia University, 2014

BARTHOLD, Vasily, “Suğdak”, M.E.B. İslam Ansiklopedisi C. 11

BAŞTAV, Şerif, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir(1261-1461), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989

BAYNES, Norman H., MOSS, L. B., Byzantium An Introduction to East Roman Civilization, London, Oxford, 1948

BECKWITH, Christopher I., Empires of the Silk Road: A History of Central Asia from the Bronze Age to the Present, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2009

Beybers, “Zübdetülfikre”, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De.

Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Ankara, Maarif Matbaası, 1941

BROWNING, Robert, Byzantium and Bulgaria: A Comparative Study Across the Early Medieval Frontier, London, Temple Smith, 1975

-----, The Byzantine Empire, Washington, The Catholic University of America Press, 1992

CAHEN, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012

CAMERON, Averil, Bizanslılar, çev. Özkan Akpınar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019

CARPINI, Johann De Plano, Moğol Tarihi ve Seyahatnâme, çev. Ergin Ayan, Trabzon, Derya Kitapevi

CHESHIRE, Harold T., “The Great Tatar Invasion of Europe”, The Slavonic Review, 1926, Vol. 5, No. 13, s.89-105.

CHEYNET, Jean-Claude, Bizans Tarihi, çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008

CZEGLEDY, Karoly, Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri, çev. Erdal Çoban, İstanbul, Özne Yayınları, 1998

CİOCİLTAN, Virgil, The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries, tr. Samuel Willcocks, Boston, Brill, 2012

CLOT, Andre, Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı(1250-1517), çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2005

ÇELİK, Aydın, GÜLER, Önder, “Altın Ordu İmparatorluğu”, Türk Dünyası

Araştırmaları, 2010, S.188, s.139-162.

D’OHSSON, A. Konstantin, Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul, Nesnel Yayınları, 2008

DELETANT, Dennis, “Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century”, The Slavonic and East European Review, 1984, Vol. 62, No. 4, s.511-530.

DEMİRKENT, Işın, ”1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans’ın Askeri ve Siyasi Durumu”, Bizans Tarihi Yazıları, ed. Işın Demirkent, İstanbul, Dünya Yayınları, 2005, s.1-15.

-----, “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti”, Bizans Tarihi Yazıları, ed. Işın Demirkent, İstanbul, Dünya Kitapları, 2005, s.17-30.

DENNİS, George T., The Letters of Manuel II Palaeologus, Washington, D.C., Dumbarton Oaks, 1977

DEWEESE, Devin, Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Convesion to Islam in Historical Epic Tradition, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1994

Dİ COSMO, Nicola, “Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts”, Mongols, Turks, and Others, ed. R. Amitai, M. Biran, Leiden; Boston, Brill, 2005, s.391-424.

-----, “Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of the Pax Mongolica”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, 2010, Vol. 53, No. 1/2, pp.83-108.

DUCELLIER, Alain, “Balkan Powers: Albania, Serbia and Bulgaria(1200-1300), The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492, ed. Jonathan Sheppard, Cambridge, Cambridge University Press, 2008 s.779-802.
Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, YKY, 2004

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türk Seçeresi Türkün Soyağacı, çev. Rıza Nur, sad. Yunus Yiğit, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2009

El-Ömeri, “Mesalikülebsar”, Altın Ordu Devletine Ait Metinler, haz. W. De. Tiesenhausen, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941

FAVEREAU, Maria, ”The Golden Horde and The Mamluks”, Golden Horde Review, 2017, Vol.5, No.1, s.93-115.

-----, “The Golden Horde and the Mamluks: the Birth of a Diplomatic Set-Up(6605/1261-7)”, Mamluk Cairo a Crossroads For Embassies, ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Boston, Brill, 2019, s.302-326.

GALSTYAN, A. G., Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, çev. İlyas Kemaloğlu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017

GAMMER, Moshe, “Russia and the Eurasian Steppe Nomads: An Overwiev”, Mongols, Turks, and Others, ed. R. Amitai, M. Biran, Leiden; Boston, Brill, 2005, s.483-502.

Genceli Kiragos, Moğol İstilas 1220-1265, çev. Mahmut Kemal Bey, haz. Fuat Hacısalıhoğlu, İlhan Aslan, İstanbul, Post Yayınları, 2018

GEANAKOPOLOS, Deno John, Emperor Michael Paleologus and the West: 1258-1282 a Study in Byzantine-Latin Reletions, Cambridge; Massachusetts, Harvard University Press, 1959

GOLDEN, Peter, Türk Halkları Tarihine Giriş, çev. Osman Karatay, Çorum, Karam, 2006

GORDLEVSKİ, Vladimir A., Anadolu Selçuklu Devleti, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988

GÖKBEL, Ahmet, Kıpçaklar, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000

GÖKBİLGİN, Özalp, 1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972

GREGORAS, Nikephoros, Historia Rhomaike Erstel Teil(Kapitel I-VII), übe. Jan Louis Van Dieten, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1973

-----, Historia Rhomaike Zweiter Teil(Kapitel VIII-XI), übe. Jan Louis Van Dieten, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1973

-----, Historia Rhomaike Dritter Teil(Kapitel XII-XVII), übe. Jan Louis Van Dieten, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1973

- Gregory Abû'-Farac(Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi I-II, çev. Ömer R. Doğrul, Ankara, TTK, 1999
- GROUSSET, Rene, Bozkır İmparatorluğu, çev. Reşat Uzman, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1980
- , Cihan Fâtih Cengiz Han, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2001
- GÜNAYDIN, Törebey, Bizans ve Balkanlar(976-1076), İstanbul, Post Yayınevi, 2020
- GÜNDOĞDU, Abdullah, "Altın Orda ve Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Türk Tasavvufu ve Yeseviliğin Rolü", Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri Özetleri, İstanbul, 2016
- HALDON, John, Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitapyayınevi, 2007
- HALPERİN, Charles J., Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History, Bloomington; Indianapolis, Indiana University Press, 1987
- Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân), ed. Erkan Göksu, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, Târih-i Güzide, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2018
- HENDY, Michael F., Studies in The Byzantine Monetary Economy c.900-1450, Cambridge; London; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney, Cambridge University Press, 1985
- HEYD, Wilhelm, Yakın Doğu Ticareti Tarihi, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, TTK, 2000
- HOLT, Peter M., Early Memluk Diplomacy(1260-1290): Treaties of Baybars and Qalavun with Christian Rulers, Leiden; New York; Köln, Brill, 1995
- HOWORTH, Henry H., History of the Mongols: From the 9th to the 19th Century, London, Longmans, Green, and Co., 1880
- HUSSEY, Joan M., The Orthodox Church in the Byzantine Empire, New York, Oxford University Press, 2010

- İbn Abdüzzahir, “Siretûlmelik Ezzahir”, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941
- İbn Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, UzluK Basımevi, 1941
- JACKSON, Peter, The Mongols and the West, 1221-1410, London; New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2005
- KAFALI, Mustafa, “Cuci Ulusu ve Ak-orda (Altın Orda), Gök-Orda Hanıkları”, Tarih Dergisi, 1970, S. 24, s.59-68.
- , “Cuci Sülâlesi ve Şu’beleri”, Tarih Enstitüsü Dergisi, 1970, S.1, s.103-120.
- , Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri, İstanbul, İÜEF, 1976
- , Ötemiş Hacı’ya Göre Cuci Ulusunun Tarihi, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2009
- KAMALOV, İlyas, Moğolların Kafkasya Politikası, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003 --
- , “Altın Orda – Bizans Münasebetleri(1261-1453)”, KARAM, 2005, S.4, s. 3-20.
- , Altın Orda-Rus ilişkileri ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası’nın Kuruluş Sürecinde), İstanbul, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008
- KARATAY, Osman, “Macarlar”, Doğu Avrupa Türk Tarihi, Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020, s.379-414.
- KARAYEV, G. N., “On the Water Route “From the Varangians to the Greeks” in the Segments Between Lake Il’men’ and the Western Divina”, Soviet Geography, 1976, 17:1, pp. 44-51.
- KEÇİŞ, Murat, “Georgios Akropolites ve “Tarih” Adlı Eseri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2009, S.28, s.191-206.

KEMALOĞLU, İlyas, “Altın Orda’nın Balkanlar Politikası”, İdil Ural Tarihi Sempozyumu Bildirileri C.I, Haz. İlyas Kemalolu, TTK, Ankara 2015, s. 89-101.

-----, “Altın Orda Devleti”, Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoluğları, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalolu, İstanbul, Ötüken, 2016

-----, "YARLIK", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yarlik> (06.10.2021).

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü’l-Ahbâr, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2000

KHONİATES, Niketas, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), çev. Fikt Işıltan, Ankara, TTK, 1995

KILIÇ, Şahin, Bizans Kısa Kronikleri, İstanbul, İthaki Yayınları, 2013

KOMNENA, Anna, Alexiad: Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi Malazgirt’in Sonrası, çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1996
Konstantin Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, çev. İlhan Aslan, İstanbul, Post Yayınları, 2020

KOROBENİKOV, Dimitri, Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century, New York, Oxford University Press, 2014

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, ”Altın Ordu’ya Ait Yeni Araştırmalar”, Belleten, 1941, C.5, S.19, s.397-436.

KURAT, Akdes Nimet, Peçenek Tarihi, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937

-----, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1940

-----, IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, TTK, 1972

- , Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, TTK, 1987 -----, "Altın Ordu Devleti", Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt: CoğrafyaTarih, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992, s.400-408.
- LAİOU, Angeliki E., Constantinople and the Latins the Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328, Cambridge, Harvard University Press, 1972
- LAİOU, Angeliki E., THOMADAKIS, Stavros, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries", Dumbarton Oaks Paper, 1980/1981, Vol. 34/35, s. 177-222.
- LAİOU, Angeliki E., "The Palaiologoi and the World Around Them", The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492, ed. Jonathan Sheppard, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s.803-833.
- LANE-POOLE, Stanley, A History of Egypt: In the Middle Ages, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008
- LEMERLE, Paul, Bizans Tarihi, çev. Galip Üstün, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019
- LEVTCHENKO, M. Vasilievich. Bizans Tarihi, çev. Maide Selen, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007
- MACRİDES, Ruth J., "Akropolites, George", Dictionary of Byzantium V.I (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991
- MADGEARU, Alexandru, The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire(1185-1280), Boston, Brill, 2017
- MANGO, Cyrill, KAZHDAN, Alexander, "Byzantion", Dictionary of Byzantium V.1 (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991
- , Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, YKY, 2008

MARTİN, Janet, “The Land of Darkness and the Golden Horde. The Fur Trade under the Mongols XIII-XIVth Centuries”, Cahiers du Monde russe et soviétique, 1978, Vol. 19, No. 4, s.401-421.

MERÇİL, Erdoğan, “Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, XI. TT Kongresi, C.II, Ankara, 1994, s.709-722.

Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcani, Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), çev. Mustafa Uyar, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016

Müfeddal, “Ennehcüssedid”, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941

Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK, 1986

MORGAN, David, The Mongols, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2007

NİCOL, Donald M., The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c.1295-1383, Cambridge, Cambridge University Press, 1996

NİCOL, Donald M., Bizans ve Venedik, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Sabancı

Üniversitesi Yayınları, 2000

-----, Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453, çev. Bilge Umar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016

Nizamüddin Şâmi, Zafernâme, çev. Necati Lugal, Ankara, TTK, 1987

NORRİS, H. T., “Ibn Battuta’s Journey in the North-Eastern Balkans”, Journal of Islamic Studies, 1994, Vol.5, Issue 2, s.209-220.

NORWİCH, John Julius, Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi(MS 1082-1453), çev. Selen Hırçın Riegel İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2013

Nüveyri, “Nihayetüllireb”, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941

- OBOLENSKY, Dimitri, The Byzantine Commonwealt Eastern Europe 500-1453, Washington, Praeger Publishers, 1971
- OCAK, Ahmet Yaşar, Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl), Ankara, TTK, 2011
- OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 2006
- Ötemiş Hacı, Çengiz-Nâme, haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK, 2018
- ÖRS, Derya, Tarih-i Olcaytu(İnceleme ve Çeviri), Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992
- ÖZ, Mustafa, "NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuveyri-ahmed-b-abdulvehhab> (06.10.2021).
- ÖZCAN, Altay Tayfun, Moğol – Rus İlişkileri(1223-1341), Ankara, TTK, 2017
- , Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020
- ÖZKULU, Seyit, “Orta Çağ'da Papalık Yasakları ve Müslüman Doğu: Latin Noter Kayıtları Işığında Doğu-Batı Ticareti(1162-1350)”, Belleten,2019, C.83, S.297, s. 485-517.
- ÖZYETGİN, A. Melek, Altın Ordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi, Ankara, TDK, 1996
- ÖZYETGİN, A. Melek, KEMALOĞLU, İlyas, Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar, Ankara, TTK, 2017
- PACHYMERES, Georges, Bizans Gözüyle Türkler, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2009
- PHILON, Helen, “Thessaloniki, Andalusia and the Golden Horde”, Balkan Studies, 1985, Vol.26, s. 299-320.
- POLO, Marco, Seyahatname, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2019
- RASONYİ, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993

- Reşîdüddin Fazlullah, Câmîu't-Tevârih(İlhanlılar Kısım), çev. İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejani, Ankara, TTK, 2013
- RICHARD, Jean, "The Mongols and the Franks", Journal of Asian History, 1969, Vol. 3, No. 1, pp.45-57.
- Rizaeddin Fahreddin, Altın Ordu ve Kazan Hanları, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003
- RYAN, James D., "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", Journal of the Royal Asiatic Society, 1998, Third Series, Vol. 8, No. 3, pp.411-421.
- SAFRAN, Mustafa, "XIII. ve XIV. yy'da Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1988, s.459-462.
- SALAGEAN, Tudor, Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century: The Rise of the Congregational System, Leiden; Boston, Brill, 2016
- SAUNDERS, John Joseph, Muslims and Mongols, Christchurch, University of Canterbury, 1977
- SCHAMİLOĞLU, Uli, "Altın Ordu", Türkler, c.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.412-429.
- SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, TTK, 1995
- Shafi'ibni Ali, "Hüsülmenakıb", Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941
- SINOR, Denis, "The Mongols in the West", Journal of Asian History, 1999, Vol.33, No.1, s.1-44.
- SOULİS, George Christos, The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephen Dusan(1331-1355) and His Successors, Washington, D.C., Dumbarton Oaks

Library And Collection, 1984

SPULER, Bertold, İran Moğolları, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 2011

ŞEŞEN, Ramazan, Sultan Baybars ve Devri(1260-1277), İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2009

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014

TALBOT, Alice-Mary, “Gregoras, Nikephoros”, Dictionary of Byzantium V.II (ed. Alexander Kazhdan), New York, Oxford University Press, 1991

TEKİNDAG, M. C. Şehabeddin, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı: XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961

TEMİR, Ahmet, Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han(Çingiz Han), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989

The Chronicle of Novgorod, tr. R. Michell; N Forbes, London, Gray'n Inn, 1914

The Galician-Volynian Chronicle, tr. George A. Perfecky, München, Wilhelm Fink Verlag, 1973

The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, tr. S. M. Cross, O. P. Shebowitz-Wetor, Massachusetts, The Mediaeval Academy of America, 2012

TİESENHAUSEN, W. De., Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941

TOGAN, Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihine Giriş (Cild 1), İstanbul, İÜEF, 1981

TREADGOLD, Warren, A History of Byzantine State and Society, California, Stanford University Press, 1997

TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971

UZELAC, Aleksandar, “Foreign Soldiers in the Nemanjic State: A Critical Overview”, Belgrade Historical Review, 2015, VI, pp.69-89.

-----, “Echoes of the Conflict Between Tokhta and Nogai in the Christian World”, Golden Horde Review, 2017, Vol. 5, No. 3, s.509-521.

VASARY, Istvan, “Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th14th centuries”, Central Asiatic Journal, 1988, Vol. 32, No. 3/4, s.260-271.

-----, Kumanlar ve Tatarlar, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, YKY, 2018

VASİLİEV, Alexander A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017

VERNADSKY, George, “Mikhail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, Ülkü Halkevleri Dergisi, C.XII, S.72, Ankara, s.525-534.

-----, The Mongols And Russia, New Haven, Yale University Press, 1959

VON RUBRUK, Wilhelm, Moğolların Büyük Hanına Seyahat, çev. Ergin Ayan, İstanbul, Ayışığıkitapları, 2001

WELLER, Anna Linden, “Marrying the Mongol Khans: Byzantine Imperial Women and the Diplomacy of the Religious Conversion in the 13th and 14th Centuries”, Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies, 2016, No. 2, s.177200.

WILLİAM, Charles, OMAN, Chadwick, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Ekin Duru, İstanbul, Say Yayınları, 2019

WİTTEK, Paul, “Yazijioghlu ‘Ali on the Christian Turks of Dobrudja”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1952, Vol. 14, No. 3, s.639-668.

YAKUBOVSKİY, Alexander Y., Altın Ordu ve Çöküşü, çev. Hasan Eren, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976

YUVALI, Abdülkadir, “XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti”, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1990, s.231-239.

-----, İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri, Kayseri, Erciyas Üniversitesi Yayınları,
1994

YÜCE, Kemal, Saltukname’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar, Ankara, Kültür
Bakanlığı Yayınları, 1987

EKLER

Toktamış’a Kadar Altın Orda Hanları Listesi¹

Batu (1236-1255)

Sartak (1255)

Ulakçı (1255)

Berke (1256-1266)

Mengü Timur (1266-1282)

Tuda Mengü (1282-1287)

Tula Buka (1287-1291)

Tokta (1291-1313)

Özbek (1313-1342)

Tinibek (1342)

Canibek (1343-1357)

Berdibek (1357-1359)

Kulpa (1359)

¹ İlyas Kamalov, Altın Orda-Rus ilişkileri ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası’nın Kuruluş Sürecinde), İstanbul, 2008
Yayımlanmamış Doktora Tezi

Nevruzбек (1359-1360)

Hıdırbek (1360)

Timur Hoca (1361)

Ordu Melek (1361)

Kildibek (1361)

Mir Pulat (Timur Bulat) (1361)

Murat (Murid, Amurat) (1361-1363)

Bulat-Hoca (1364)

Aziz (1364-1367)

Abdullah (1367-1368)

Hasan (1369-1374), (1375-76)

Hacı-Çerkes (1374-1375)

Alibek (Aybek, İlbeğ, Ali Hoca) (1374-1375)

Karıhan (Gıyaseddin) (1375-1377)

Arabşah (1375-1377)

Urus Han (1377-1378)

Toktoga (1378)

Timur Melek (1378-1379)

Toktamiş (1379-1391)

Paleologos Hanedanlığı Hükümdarları¹

VIII. Mihail (1259-1282)

II. Andronikos (1282-1328)

IX. Mihail (1294-1320)

III. Andonikos (1328-1341)

V. Ioannes (1341-1391)

VI. Ioannes Kantakuzen (1341-1354)

IV. Andronikos (1376-1379)

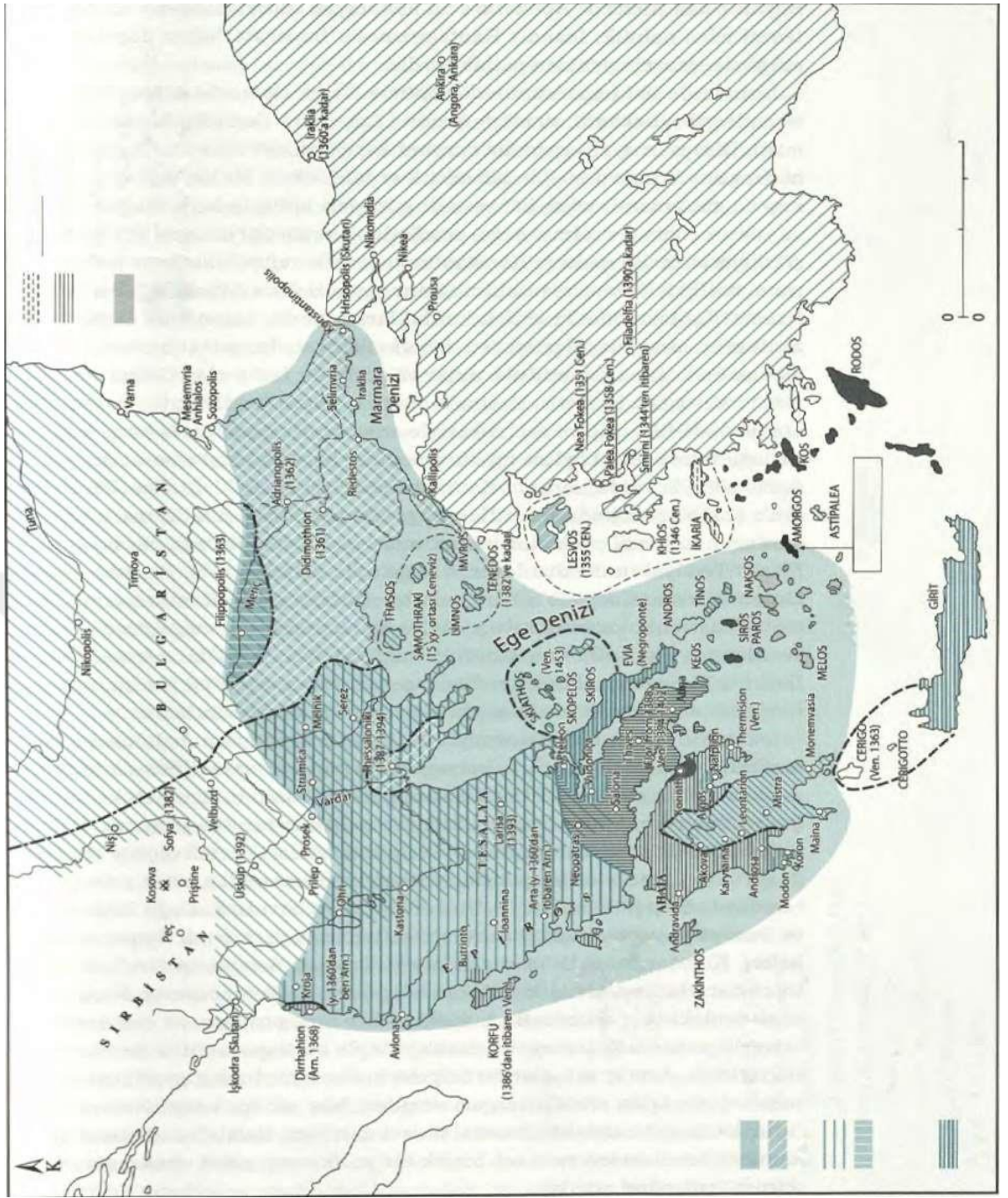
VII. Ioannes (1390)

II. Manuel (1391-1425)

VIII. Ioannes (1425-1448)

XI. Konstantin (1448-1453)

¹ John Haldon, Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitapyayınevi, 2007

1261-1351 yılları arasında Bizans İmparatorluğu.¹

¹ John Haldon, Bizans Tarih Atlası, çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitapyayinevi, 2007

VIII. Mihail Paleologos'un Pachymeres'in tarihinde bulunan temsili.¹

ÖZET

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır kavimleri, tarih boyunca Bizans ile ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu zincirin son halkasını oluşturan Altın Orda hanlığı da istisna

¹ https://stringfixer.com/tr/Michael_VIII_Palaiologos(12.10.2021)

teşkil etmemiştir. İkinci batı seferi sırasında Balkanlar'da da faaliyetlerde bulunan Moğollar, 1261 yılında Bizans'ın restore edilmesiyle Bizans ile de ilişkiler kurması kaçınılmazdı. Özellikle Bulgarlar, Altın Orda – Bizans ilişkilerinin Balkanlar ayağında belirleyici olurken, Yakın ve Orta Doğudaki siyasi kutuplaşma da bu iki devletin siyasi faaliyetlerinin çerçevesini oluşturmuştur. 14. yüzyılın ikinci yarısında, değişen siyasi çevrenin etkisiyle her iki devletin de dış politikası değişikliğe uğramış ve ilişkiler sona ermeye başlamıştır. Bunlara ek olarak, bu ilişkiler, sosyal, ekonomik vb. alanlara etkilerde de bulunmuştur. 15. yüzyılın ortalarından sonra Altın Orda'nın bölgedeki Deşti Kıpçak'taki hâkimiyeti yavaş yavaş son bulacak ve Bizans ise yerinin Osmanlılar'a bırakacaktır.

ABSTRACT

The steppe tribes in the north of the Black Sea have been in contact with Byzantium throughout history. The Golden Horde khanate, which was the last link of this chain, was no exception. The Mongols, who were also active in the Balkans during the second western expedition, were inevitable to establish relations with Byzantium with the restoration of Byzantium in 1261. Particularly, while Bulgaria was the determinant in the Balkans leg of the Golden Horde – Byzantium relations, the political polarization in the Near and Middle East also created the framework of the political activities of these two states. In the second half of the 14th century, the foreign policy of both states changed due to the changing political environment and relations began to come to an end. In addition to these, these relations also had effects on social, economic, etc. spheres. After the middle of the 15th century, the Golden Horde's dominance in the region in Dasht-i Kipchak would gradually come to an end and Byzantium would be replaced by the Ottomans.